

Fig. 53. Selsø-Vestby. Fordelingen af stempelornamenteret keramik (▲), uornamenteret bopladskeramik (●) og østersøkeramik (■) i grubehusene. Med (◆) angives usikkerhed med typedefinition på uornamenterede sideskår.

Hus 42

Hustomt med vægge på stensyld. Stærkt forstyrret af pløjning, hvorfor en egentlig grundplan ikke kunne udredes. Tomten var karakteriseret af større og mindre marksten fra syldforløb og brolægning. Fund af mange slagger tyder på, at der er tale om en smedje.

Datering: Fundmaterialet var fra 1500-1600-årene.

Hus 43

Etskibet langhus med rette vægge.

Huset var 10,5 x 4,5 m, orienteret NNØ-SSV. Væglinierne bestod af stolpehuller.

Datering: Typologisk dateret til *terminus post quem* tidlig middelalder.

Hus 44

Etskibet langhus med rette vægge, delvist overlejret af nedrivningslag, og østenden var forstyrret.

Huset var mindst 17,5 m langt og 5,5 m bredt, orienteret VNV-ØSØ. Væglinierne bestod af kraftige stolpehuller, og

der er muligvis tale om udskud langs sydvæggen, men netop hér stod vægstolperne noget uregelmæssigt.

Datering: Typologisk dateret til *terminus post quem* tidlig middelalder.

Andre anlæg

Udover hustomterne fandtes en stor mængde stolpehuller, gruber, hegnsgrøfter og enkelte brønde, hvoraf mindst en var fra 1500-årene. Ingen af disse anlæg kunne med sikkerhed sættes i forbindelse med huse, hvorfor kun et fåtal blev undersøgt nærmere.

Det skal dog bemærkes, at der i 1992 påvistes en spidsbundet skelgrøft, der forløb langs norets bred, og som ved sit indhold af tegl må henføres til efter midten af 12. årh. Desuden fremkom en nord-sydgående række af svære kampesten i det sydligste felt, der antages at udgøre et fundament for et stengærde mellem landsbyen og noret. Dateringen er usikker, men er senere end tidlig middelalder.

Genstandsmaterialet fra anløbspladsen

Fundmaterialet stammer langt overvejende fra grubehusenes fyld, suppleret med enkelte detektorfundne metalsager fra muldlaget. Bevaringsforholdene var overvejende gode, ikke mindst for bengenstandene, der har nydt godt af strandvoldens kalkrige omgivelser.

Keramik

Keramikken var velbevaret, men ofte meget fragmenteret, hvorfor en typebestemmelse af karformer i mange tilfælde har været umulig. Også ornamentikken - og især m.h.t. kombinationer af dekorationselementer - kunne i visse tilfælde være vanskelig at bestemme med sikkerhed.

En meget stor procentdel af keramikken var uornamenterede sideskår, der ikke kunne henføres til nogen bestemt type. Brænding, magring og fremstillingsteknik synes at have været den samme uanset om der er tale om stempelornamenteret-, 'boplads'- eller østersøkeramik. De stempelornamenterede skår fra grubehus 33 er dog noget grovere magrede og mere porøse end keramikken generelt, men der kan ikke drages konklusioner på den baggrund.

Den stempelornamenterede keramik fandtes i seks grubehuse, men kun med et eller ganske få skår i hver. Der fremkom ikke større kardele, der kunne definere selve karrets form, ligesom der ikke forekom randskår med stempler. Dateringen af denne dekorationstype er ikke uden problemer. På Selsø-Vestby er der en begrundet formodning om, at den stempelornamenterede keramik må henføres til 6.-8. årh. Det hænger sammen med fundkombinationerne, der peger på en

reel kronologisk forskel mellem østersøkeramikken og den stempelornamenterede keramik (fig. 53). Kun grubehus 1 kan eventuelt omfatte begge typer, men fundet af kædeskilleren fra grubehus 23 sammen med stemplet keramik synes at støtte en tidlig datering af stempelornamenteret keramik på pladsen.

Defineret på grundlag af randskår fandtes 'bopladskeramikken' i 32 grubehuse, og karakteriseredes af uornamenterede kar og bægre med flad bund, jævnt udfaldende sider, højtsiddende skulder og eventuelt kort hals. Der fandtes såvel indfaldende som udfaldende og lige afsatte rande, der ikke fordelte sig efter et klart kronologisk betinget mønster indbyrdes. Hertil kommer tre grubehuse, hvor der kun forekom uornamenterede sideskår, der i princippet ikke kan henføres til nogen af de tre keramikgrupper.

Østersøkeramikken fandtes i 13 grubehuse,⁵¹ og hører overvejende til den mellem- og senslaviske form- og ornamenttyper med omløbende furer i kam- eller enkelstreg, og, i forbindelse med sidstnævnte, hyppigt kombineret med bølgelinier eller indstik. Dekorationen er placeret tæt på randen og omkring skulderknækket, og ses næsten aldrig ført længere ned end karvæggens midte. Karrene er håndopbyggede, og randskårene stort set alle efterdrejede, hyppigst v.h.a. et "formtræ" på de øverste 2-3 cm af ydersiden, mens indersiden tydeligt ses afglattet lodret med fingrene. På nogle karsider ses også spor af efterbehandling, men der synes hér at være tale om en afglatning eller aftørring af karrets yderside med hånden eller en klud/visk.

Ben og tak

Kamme: Der fandtes otte - næsten - intakte trelagskamme af ben og tak i grubehusene, og hertil kommer ganske mange fragmenter af skinner, plader og afknækkede tænder. Hovedparten af de bestemmelige kamskinner hører til den brede type, hvor ryggen enten krummer eller går op i en svag spids, og langs kanterne er dekoreret med en bort i dobbeltlinie. Denne type hører typologisk hjemme i 8.-9. årh. (Kirpichnikov & Nazarenko 1993:19). Der foreligger et eksemplar med "cirkel-prik"-ornamentik i et liggende 8-tal og i firpunkt-klynger fra væggrøften i hus IVab i Lejre, dateret til 9. årh. (T. Christensen 1993, fig. 12). Den yngre type, fra 10. årh., med rette kamskinner uden kantbort blev kun fundet i få eksemplarer (fig. 54). Udover disse stykker fremkom fragmenter af to dobbeltkamme med bronzenitter fra tidlig middelalder.

Produktion af kamme kan ikke sandsynliggøres på baggrund af de ganske få stykker affald fra forarbejdning af ben og tak. Der forekom dog både afsavede

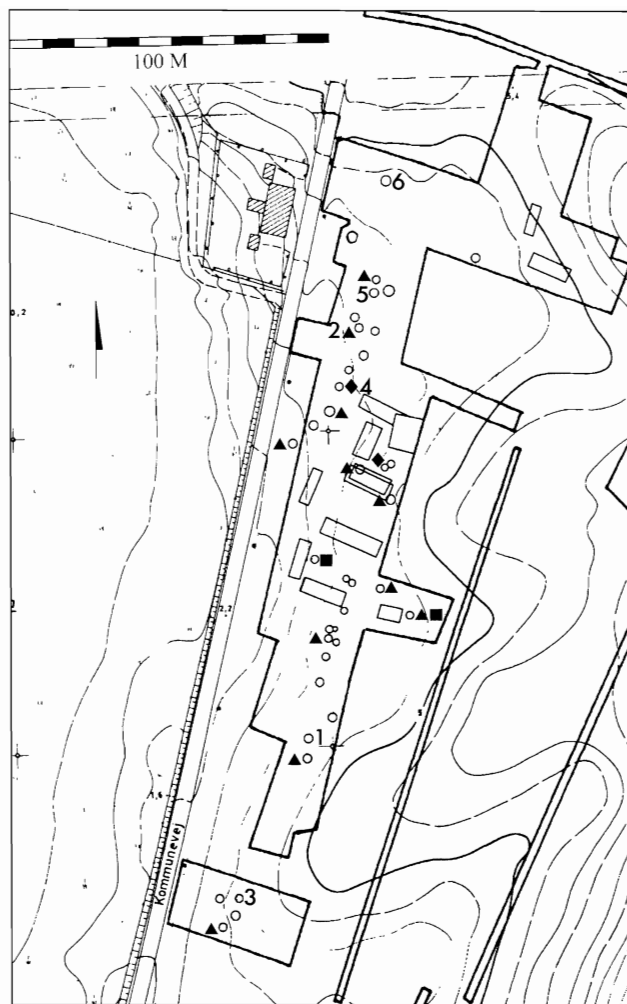

Fig. 54. Selsø-Vestby. Fordeling af kamme og metalgenstande i grubehusene. Brede kamskinner (▲), små kamskinner (■), knusesten (◆), ligearmet fibel (1), kædeskiller (2), bronzenål med halvrundt hoved (3), sværdfæsteknap (4), spiralperle af bronze (5) og sølv mønt fra 11. årh. (6).

sprosser af hjortetak, en rosenkrans, en enkelt takspån og nogle få oversavede benstykker, men de meget fine bevaringsforhold taget i betragtning, synes der at være tale om en stærkt begrænset virksomhed.

Bennåle var, om ikke jævnt fordelt, så i hvert fald tilstede fra nord til syd på anløbspladsen (fig. 55). Nålene var generelt tilspidsede, og hovedet bredt, fladt og lige afskåret eller fladt og afrundet, i begge tilfælde hyppigst med en gennemboring. Et enkelt eksemplar var forsynet med cirkulært, gennemboret hoved. Bennåle af disse typer sættes i et nyt arbejde af den svenske arkæolog Eva Andersson i forbindelse med tekstilfremstilling og -forarbejdning (Andersson 1996). Det er da også påfaldende, at der i grubehusene er en meget klar overensstemmelse mellem tilstedeværelsen af bennåle og vævevægte og/eller tenvægte. Kun i hus 7 og 9 er der bennåle uden at der fandtes andre tekstilrelaterede genstande, men disse bygninger har til

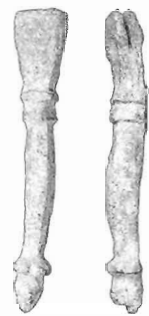
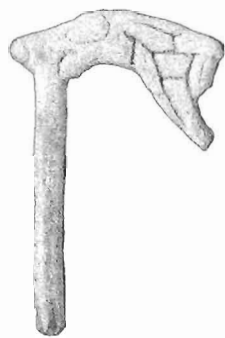
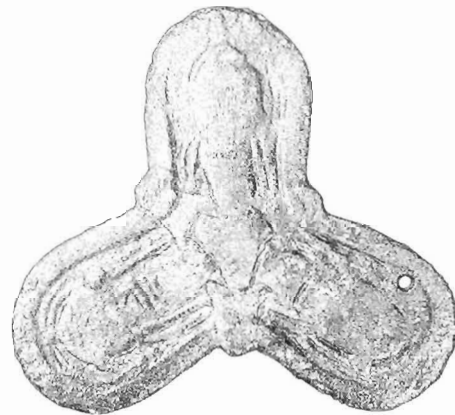
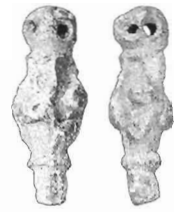

Fig. 57. Selsø-Vestby. Løsfundne metalgenstande. Målestok 1:1. PhotoDraw Jørgen Holm.

Knusesten af granit blev fundet i hus 21.

Forstenede søpindsvin fremkom i otte grubehuse. Disse forsteneringer er ikke ualmindelige i yngre jernalders bebyggelser, og kan betragtes som en kuriositet, men har formentlig været en beskyttende amulet i datidens forestillingsverden.

Naturvidenskabelige undersøgelser⁵⁶

Der er foretaget en række naturvidenskabelige undersøgelser på forskellige fundkategorier fra grubehuse og andre anlæg.

Jern

Fra flere grubehuse er udtaget prøver af nagler og søm i et forsøg på at proveniensbestemme jernet.⁵⁷ Emnerne betegnes som meget forskellige, og nogle var friske, hvilket vil sige at de er produceret i en højovn og omdannet til blødt jern ved en efterfølgende iltning. Endvidere var der spor af tin i et enkelt stykke. Det "friskede" jern i hus 5 og hus 23 må opfattes som sekundært aflejret i fylden, da denne jerntype først findes fra 14. årh.

	Hus 2	Hus 5	Hus 7	Hus 18	Hus 21	Hus 23	Hus 29
Dansk		x					
Sjællandsk	x			x			
Norsk				x	x	x	
Frisket		x				x	
Ikke dansk			x	x	x		x
Med tin				x			

Tabel 2: Selsø-Vestby. Proveniensbestemmelse af jernnagler fra grubehuse.

Trækul

Et af de store, uafklarede problemer vedrørende handel og udveksling i yngre jernalder er den nærliggende antagelse, at en stor del af de ind- og udførte varer har været af organisk art, og derfor stort set aldrig forekommer i forbindelse med udgravninger.

Formodningen om, at mange varetyper bedst er blevet transporteret i beholdere har været fremme i flere sammenhænge, og fund i Hedeby og afbildninger på f.eks. Bayeauxtapetet viser, at i hvert fald trætønder har været anvendt til formålet. Nogle af tønderne fra Hedeby var fremstillet af - for Danmark - eksotiske træarter, og muligheden for at samme tøndetyper er endt som affaldstræ på pladser ved de indre dele af de danske farvande må tages i betragtning. I

teorien kunne bestemmelse af trækul rumme oplysninger om træsorter fra fremmede himmelstrøg, og dermed indirekte vise nogle kontaktområder. Med dette udgangspunkt blev trækul fra et mindre udvalg af grubehuse undersøgt.⁵⁸ Som det fremgår af tabel 3 er bøg klart den hyppigste træsort, og der påvist ikke eksotiske eller på anden måde påfaldende forhold.

	Hus 18	Hus 5	Hus 7	Hus 23	Hus 26	Ialt
Bøg	18		38	4	23	83
Eg		4	5	10	2	21
El		16		3	1	20
Hassel			1	6	1	8
Birk			1	2	3	6
Poppel			1			1
Pil				4		4
Æble m.v.				2	2	4
Ialt	18	20	46	31	32	147

Tabel 3: Selsø-Vestby. Vedbestemmelse af trækul fra et udvalg af grubehuse.

Fisk⁵⁹

De meget fine bevaringsforhold for knoglematerialet resulterede i anseelige mængder fiskeben fra fylden i anlæg og fra de middelalderlige nedrivningslag.

For anløbspladsens vedkommende bestod mere end 95% af materialet af saltvandsfisk, hvor de hyppigste arter var skrubbe, torsk og sild, mens hornfisk, ål, makrel og laks/ørred kun var repræsenteret i meget ringe grad. Det samme var tilfældet med ferskvandsarter som aborre og karpfisk.

Skrubber var gennemgående den dominerende art, og størrelsesmæssigt varierede de fra 24 cm til 44 cm. For torskenes vedkommende var der både små og meget store individer (33 - 104 cm). Der er en tendens til, at torskene i 8.-9. årh. generelt var små (33-60 cm), mens de i 10.-11. årh. var længere end 50 cm (50-104 cm). Det er endvidere bemærkelsesværdigt, at sild blev den dominerende art i anløbspladsens sene fase.

I forbindelse med et nedrivningslag over det middelalderlige hus 37 fandtes store mængder fiskeknogler, der viste sig at udelukkende at stamme fra sild. Analysen viste, at knoglerne repræsenterer affald fra gælning, hvor hyoidbuen, gællebuer og skulderbæltet er blevet fjernet (Enghoff i tryk). Mængden af fisk i en prøve på 1200 g anslås at være mindst 1950 individer.

Overrepræsentationen af gælleapparatet og mængden af knogler må tages som udtryk for en næsten industriel proces med videresalg for øje.

Datering

Anløbspladsens kronologiske stilling er umiddelbart ganske entydig, i hvert fald hvad angår dateringsrammen. I løbet af yngre germanertid, senest i 7. årh., etableredes anløbspladsen på strandvolden på østbredden af det velbeskyttede nor. Pladsen har været benyttet så hyppigt, at der ikke kan peges på egentlige brud i anvendelsen frem til 11. årh.

Det står imidlertid klart, at forsøg på at opsplitte pladsens udvikling i flere faser støder på vanskeligheder, bl.a. fordi de almindeligt forekommende genstandstyper er bredt daterede. Det kan virke paradoksalt at kombinationer af daterende fundtyper tilsyneladende svækker tiltroen til grubehuset som et 'sluttet fund', mens andre kombinationer kan bruges til at argumentere for det modsatte.

Der er flere gode grunde til nøje overvejelser angående en klassificering af grubehuse som 'sluttede fund', i særdeleshed i forbindelse med en sæsonanvendt lokalitet. Ved udgravninger af gårdanlæg og landsbyer i flere faser, er det generelt opfattelsen at jordgravede konstruktionselementer - på linie med affaldsgruber - efter alt at dømme, ret hurtigt er blevet fyldt med affald fra de fortsatte aktiviteter i den givne bebyggelse. Anderledes må det nødvendigvis have forholdt sig på en sæsonlokalitet, uanset om den befinder sig på kysten eller inde i landet. Når f.eks. en anløbsplads er blevet forladt, senest ud på efteråret, er det for det første uvist om grubehusenes tag- og vægkonstruktion blev fjernet, eller om den blot fik lov at stå til næste forår. Dette forhold er af betydning i forbindelse med tilfyldningen af gruberne. Har de stået åbne i vinterperioden, er det kun 'naturlige' forhold som vind, regn og eventuelt dyr, der kan have været medvirkende til opfyldning af grubehusenes tomter. Alt andet lige må det være sket væsentligt langsommere end i en landsby, der har været beboet - og har produceret affald - hele året. Har grubehuse på sæsonanvendte pladser stået tagdækkede hele året, har det af naturlige årsager ligeledes haft en forsinkende effekt på tilfyldningen. Også en oprensning eller regulær genopgravning af et grubehus er at betragte som et forstyrrende element for et 'sluttet fund'. Sammenblanding af ældre og yngre genstande må være sket med foruroligende regelmæssighed. For Selsø-Vestbys vedkommende er der yderligere et aspekt, der må tages i betragtning, nemlig den efterfølgende middelalderlandsby med alt hvad deraf følger af muligheder for senere forstyrrelser af anlæggene fra yngre jernal-

der. Det sås bl.a. klart i forbindelse med hus 13, 14 og 15, ligesom der i flere andre grubehuse fandtes genstande, der normalt er hjemmehørende senere end 1100.

Grubehuse må derfor behandles, som om der var tale om to anlæg, dels et eventuelt gulvlag ved bunden, dels som sekundær fyld, der ikke nødvendigvis har noget at gøre med huset. Udgravningen bør ske i horisontale lag, der enten (hvis de overhovedet kan udskilles) er 'naturlige', d.v.s. opstået ved brug og tilfyldning, eller i kunstige 10 cm tykke niveau'er. På den måde vil eventuelle kronologiske forskelle i fundmaterialet kunne placeres indenfor 10-20 cm, og det nederste 10 cm-niveau kan normalt betragtes som 'gulvlag'.

Selsø-Vestbypladsen rummer dog også materiale, der - trods åbenlyse kildekritiske problemer - kan underbygge en tolkning af grubehusene som 'sluttede fund'. Tekstilrelaterede genstande forekommer i 28 af de 37 bygninger, og i adskillige tilfælde er ubrændt vævevægte fundet *in situ* på overgangen mellem fyld og undergrund. Ubrændte vævevægte kan ikke betragtes som sekundært indfyldt materiale, da den ubrændte, magrede ler går i opløsning, når de efterlades direkte på jorden.⁶⁰ Brændte vævevægte, der findes direkte på undergrunden eller i bundlaget (max. 10 cm) i et grubehus, kan ligeledes opfattes som tilhørende en egentlig aktivitetsfase. Vævevægtene forekommer nogenlunde jævnt fordelt fra nord til syd på anløbspladsen, og hyppigt i kombination med tenvægte og/eller bennåle. Med Eva Anderssons resultater *in mente*, anser jeg det for sandsynligt, at fylde i grubehusene i stor udstrækning repræsenterer de aktiviteter, der er udført. Hus 5 og 7 underbygger denne opfattelse, idet ildstederne kunne følges i tre til fire faser, hvor den yngste befandt sig i midten eller toppen af fylde.

Blandt de ældste genstande fra Selsø-Vestby er kædeskilleren af bronze fra hus 23, der dateres til 7. årh., men keramikken åbner en teoretisk mulighed for, at *terminus post quem* for pladsen som helhed allerede ligger i 6. årh. Som støtte for en så tidlig datering kunne den stempelornamenterede keramik fremdrages. Den er fundet i flere grubehuse - bl.a. sammen med kædeskilleren - og i Danmark opfattes stemplet keramik traditionelt som hjemmehørende i yngre germanertid.⁶¹ Denne opfattelse synes underbygget af materialet fra hus 26, der omfattede stempelornamenterede skår og en spiraloprullet perle af bronzetråd, hvor sidstnævnte perletype har en parallel i en grav på Lindholm Høje, hvor den er fundet sammen med et stempelornamentet kar og en næbfibel. På Selsø-

Vestbypladsen fandtes stempelornamenteret keramik imidlertid sammen med - vel at mærke ganske få - sikre skår af østersøkeramik i to tilfælde af seks mulige. Det er også værd at bemærke, at stempelornamenterede skår desuden fremkom sammen med sværdfæsteknappen fra 9. årh. i hus 19. Hertil kommer, at fundene fra hus 23 ikke kan siges at være entydige; de stempelornamenterede skår fandtes i de øverste 10 cm af fylden, mens skåret fra et østersøkar med omløbende furer lå i 'niveau 2'. Imidlertid kan indslaget af højmiddelalderligt, frisket jern i fylden i netop hus 23 meget vel tyde på, at dette sammen med østersøskårene er kommet til senere som følge af aktiviteter i middelalderlandsbyen.

At den generelle datering ikke anfægtes af kildekritisk pedanteri viser de metalgenstande, der foreligger fra anlæg og muldrag. De spænder jævnt over hele tidsrummet 6.-11. årh. En enkelt fibel i urnesstil og et fragmenteret remspænde med dyrehoved i urnes- eller ringerikestil afslutter kronologisk set den sammenhængende sekvens. Genstandsmaterialet efter 11. årh. meget spinkelt, både som detektorfund og i anlæg, og det er sikkert, at grubehusene er blevet fyldt for sidste gang i 1000-årene.

Grubehusene er koncentreret på den grusede strandvold, og fordeler sig umiddelbart i 3-4 grupper. I pladsens nordlige ende ligger grubehusene i en let krummet række, mens der mod syd findes en nærmest rækkeformet gruppe af bygninger. Hertil kommer to små klynger på hver fire grubehuse, dels længst mod syd, dels mellem de to rækkeformationer. Det er karakteristisk, at husene øjensynlig har respekteret hinanden, men alligevel er det rimeligt at formode, at de ikke allesammen har været i funktion på samme tidspunkt. Det er imidlertid meget vanskeligt at iagttage en forskydning af pladsens bebyggede område gennem dens funktionstid. Trods åbenlyse kronologiske problemer kan keramikken groft opdeles ud fra ornamentik, bundmærker og randudformning. De uornamenterede skår er kun bestemt for randenes vedkommende, da sideskår ikke omfatter karakteristika, der kan henføres til en bestemt keramiktype. I enkelte grubehuse er der udelukkende fundet uornamenterede sideskår, hvorfor de på figur 55 angives med en rombe, uagtet at det i realiteten godt kan dreje sig om fragmenterede østersø- eller stempelornamenterede kar.

Som det fremgår af figur 55 er de stempelornamenterede skår overvejende at finde i pladsens nordlige del, ligesom der fornemmes en sammenstimlen af østersøkeramik mod syd. De uornamenterede randskår forekommer i hele pladsens udstrækning, men randudformning, magring og brænding afviger ikke

på en måde, der med nogen sikkerhed tillader en udskilning af en kronologisk selvstændig gruppe, eller en opsplitning af de uornamenterede skår på de to dekorerede keramiktyper. Tendensen med en ældre, nordligt beliggende gruppe og en yngre mod syd synes umiddelbart underbygget af et par af grubehusene i den sydlige del af pladsen. Hus 5 og 7 var hhv. kvadratisk og rektangulært i grundplan, og forsynet med et ildsted i det sydøstlige hjørne af rummet. Grubehus 7 havde desuden et pælesat indgangsparti mod østnordøst. De firkantede grubehuse med hjørneildsted er ikke ualmindelige i Danmark, men regnes af mange for at være et lån fra de slaviske stammer syd for Østersøen. Dateringen kædes derfor sammen med østersøkeramikken, som også er righoldigt repræsenteret i de foreliggende tilfælde. Selvom tendensen foreligger, må det erkendes, at andre dele af genstandsmaterialet snarere forstærker det blandede indtryk. Kædeskilleren fra 7. årh. findes således mod nord (hus 23), mens den ligearmede fibel i borrestil er fundet mod syd (hus 2). Herimellem - både rumligt og kronologisk - befinder sig imidlertid sværdfæsteknappen fra 9. årh., mens bronzenålen med halvkugleformet hoved i hus 32 snarest må henføres til 7.-8. årh. Det noget blandede indtryk forstærkes af fordelingen af hhv. brede og smalle kamskinner, der mildt sagt heller ikke kan betegnes som kronologisk entydig. De brede eksemplarer, der typologisk anses for at være ældst, fandtes både sammen med stempelornamenterede skår og østersøkeramik, ligesom de forekom i fylden fra samme grubehus (hus 9).⁶²

Anløbspladsens udvikling

Pladsen har gennem sin funktionstid benyttet hele området langs stranden, og der kan ikke påvises en indre organisation med et område forbeholdt grubehuse, og et bygningsfrit areal, som det tilsyneladende er tilfældet for Sebbesundpladsen.⁶³

Samlet set markerer grubehusene det centrale område for aktiviteterne ved noret i yngre germanertid og vikingetid, en opfattelse, der finder støtte i detektorfundene, der var koncentreret netop hér. Detektorafsøgningen viste imidlertid, at aktivitetsområdet strakte sig op ad bakken mod kirken i syd, mens det højtliggende plateau øst for pladsen ikke rummede fund fra hverken yngre jernalder eller tidlig middelalder.

Med til billedet hører de treskibede langhuse, der ikke bare er rumligt adskilt med en indbyrdes afstand på næsten 400 m, men også afviger fra hinanden ved den tagbærende stolpesætning og orienteringen af længdeaksen. Kun deres tilbagetrukne position i forhold til noret har de til fælles, hvilket på ingen måde

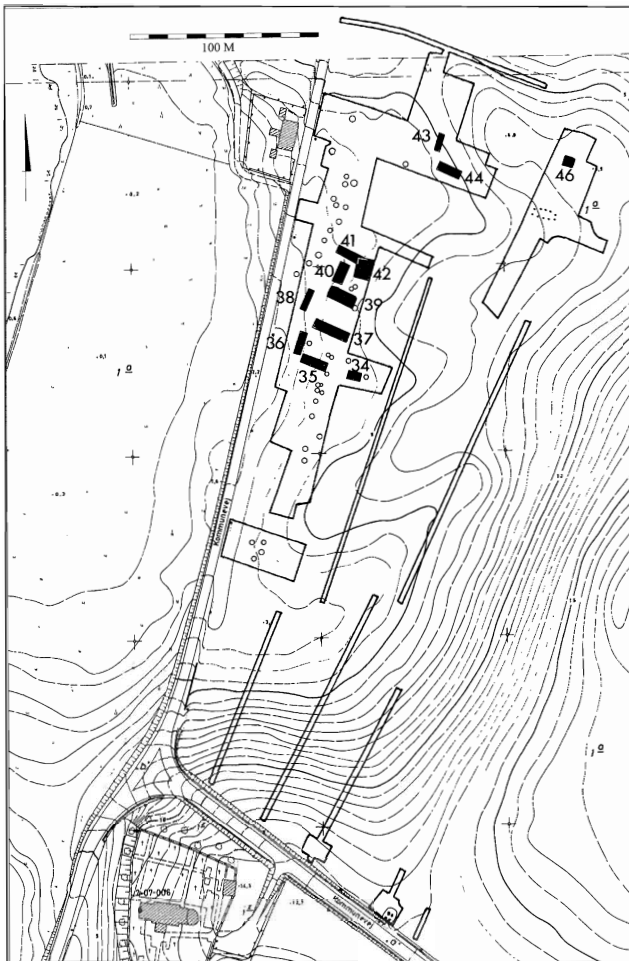

Fig. 59. Selsø-Vestby. Hustomter fra middelalder angivet med sort. Numre henviser til teksten. Tomten af en smedje fra senmiddelalder/renaissance har nr. 42, og beskrives iøvrigt ikke nærmere.

er ensbetydende med, at de har varetaget samme funktioner. Hvorvidt de to langhuse har eksisteret samtidig er yderst vanskeligt at godtgøre, de problematiske dateringsforhold taget i betragtning. Hus 45, krumvægshuset, antages at være opført i forbindelse med aktiviteterne på anløbspladsen, men har formentlig, qua sin næsten ensomme position henved 100 m bag grubehusene, haft en særlig funktion, måske som fælles oplagringsrum til sejl, tovværk, master m.m. Hus 47 er ligeledes tydeligt adskilt fra grubehusene og aktivitetsområdet i forbindelse hermed. Hus 47 indtager - i bogstaveligste forstand - en særstilling med sin placering ovenfor den markante skråning ned mod noret. Som det allerede er nævnt tidligere, volder en præcis datering af bygningen kvaler. Tidsfæstelse på grundlag af hustypologi er generelt belagt med nogen usikkerhed, ikke alene p.g.a. eventuelle regionale særtræk i forhold til de jyske fundkomplekser, der hidtil har været grundlaget for huskronologien, men i særdeleshed fordi kun en del af

hus 47 kunne frilægges og dokumenteres. Som det allerede er beskrevet omfatter den fremdragne grundplan træk, der både kan placere den i 5.-7. årh. og i 9. årh. Det er oplagt at foretrække en datering, der korresponderer med anløbspladsens funktionsperiode, og enten afskrive de glittede potteskår som tilfældig ældre indblanding eller henføre dem til den vel at mærke sjældne glittede slaviske vare fra 8.-10. årh. Placeres hus 47 i vikingetid medfører det, efter min mening, at man må overveje om tomten eventuelt skal ses i forbindelse med et gårdanlæg (jf. nedenfor).

Efter at anløbspladsen er ophørt, har området nærmest noret ligget ubenyttet hen i frem til etableringen af landsbyen Vestby (fig. 59). Hvornår det skete kan ikke tidsfæstes nøjagtigt, men ifølge Roskilde Dom-bog har den i hvert fald eksisteret kort før år 1300. De påviste etskibede langhuse med rette langvægge er ikke ældre end begyndelsen af 1100-tallet, og på baggrund af tilstedeværelsen af etskibede krumvægshuse på Sjælland i første halvdel af 12. årh. (T. Christensen 1990), må det anses for sandsynligt, at husene fra Selsø-Vestby tidligst er opført i anden halvdel af det 12. årh. Denne opfattelse støttes af det middelalderlige fundmateriale, der ikke omfatter mønter fra før første halvdel af det 13. årh.⁶⁴ I middelalderhusenes stolpehuller og nedrivningslag fandtes bl.a. fint magret og hårdt brændt østersøkeramik (Sørensen & Ulriksen 1995, fig. 22), der almindeligvis antages at være gået ud af produktion omkring midten af det 13. årh. På dette grundlag dateres opførelsen af de ældste bygninger i landsbyen til perioden fra anden halvdel af det 12. årh. til første halvdel af det 13. årh.

Landsbyens huse er placeret bemærkelsesværdigt regelret i forhold til hinanden. Det synes at afsløre, at et gårdanlæg typisk har bestået af et øst-vestorienteret langhus og en mindre bygning næsten vinkelret herpå. De mange grøfter kunne ikke henføres til de påviste hustomter, men en spidsbundet grøft, der i 1992 blev fundet løbende parallelt med norbredden, må opfattes som en skelgrænse mellem landsbyens gårde og norets bred. I det sydligste udgravningsfelt fandtes en nord-sydgående række af svære kampestensblokke, der antagelig er fundament til et nu sløjfet gærde med samme funktion som grøften. Gærdet blev dateret til middelalder eller senere.

Det anslåede etableringstidspunkt for gårdanlæggene, sammenholdt med Selsø kirkes ældste bygningsdele, betyder, at der i sen vikingetid som minimum må have eksisteret en stormandsgård på arealet øst eller syd for kirken. Som den fremstår i dag er kirken opført med romansk skib og kor i granitkvadre, en romansk trekvartrund apsis i frådsten og et senere

tårn og våbenhus i munkesten. Opførelsen af kvaderstensbygningen regnes for at være sket i 1100-årene (Danmarks Kirker II, 4). Undersøgelser på kirkegården har vist, at der har eksisteret en ældre kirke af frådsten med rundt skib, kor og den stadig eksisterende apsis (fig. 60).⁶⁵ Denne rundkirke er blevet betegnet som bemærkelsesværdig i sin grundplan og disposition, ikke alene i Danmark, men også i forhold til Rhin-egnenes og Midt- og Østeuropas rundkirker, der normalt angives som inspirationskilder for hjemlige bygninger af denne type (Danmarks Kirker II,4). En nærliggende parallel til Selsø rundkirke er Bjernede kirke ved Sorø, der er opført med rundskib, rektangulært kor og halvrund apsis. En inskription over indgangsdøren fortæller, at den stående bygning blev opført som afløser for en ældre trækirke, senest i 1186, hvor kirkens ejer, Sune Ebbesen (Hvide), dør. Også den nu nedrevne Allehelgens kirke i Roskilde var oprindeligt en rundkirke, der dog ikke har haft nogen rektangulær korbygning. Den led samme skæbne som Selsø rundkirke, og blev allerede i romansk tid afløst af en kirke med rektangulært skib (M. Andersen 1992:150ff). De seneste års forskning har underbygget teorien om, at de ældste kirker i Danmark blev opført i forbindelse med stormandsgårdene (Jeppesen & Madsen 1990), og rundkirkerne er i særdeleshed blevet forbundet med stormandssfæren (Danmarks Kirker II,4). Tilstedeværelsen af en rundkirke ved Selsø-

Vestby, senest bygget i begyndelsen af 1100-årene, sandsynliggør samtidig, at der har ligget en stormandsgård i forbindelse hermed. Som tidligere nævnt er der på kirkegården syd for kirken påtruffet stenfundamenter til en verdslig bygning fra middelalderen, og på marken umiddelbart syd herfor fandtes jordgravede grøfter og stolper med tidlig middelalderlig østersøkeramik. Der således god grund til at antage, at stormandsgården i tidlig middelalder har ligget i dette område. Spørgsmålet om disse bygningsrester har haft en eller flere ældre forgængere melder sig naturligt, ikke mindst på baggrund af fundet af hus 47. Såfremt der er tale om en vikingetidig bygning, kan den - teoretisk set - være en del af en gård, der har ligget på plateauet mellem kirken og det nuværende Selsø slot, allerede mens anløbspladsen eksisterede. Kun yderligere udgravninger øst for kirken kan belyse dette spørgsmål.

Anløbspladsens funktion

Fundmaterialet fra Selsø-Vestbys grubehuse domineres klart af, hvad man kan kalde almindeligt 'husholdningsaffald', der kan findes i enhver bebyggelse fra yngre jernalder. Hertil føjer sig spor efter flere håndværk og anden virksomhed, som er med til at tegne et mere detaljeret billede af de funktioner, der er blevet varetaget på anløbspladsen. Dette billede kan igen understreges ved at inddrage topografiske- og besej-

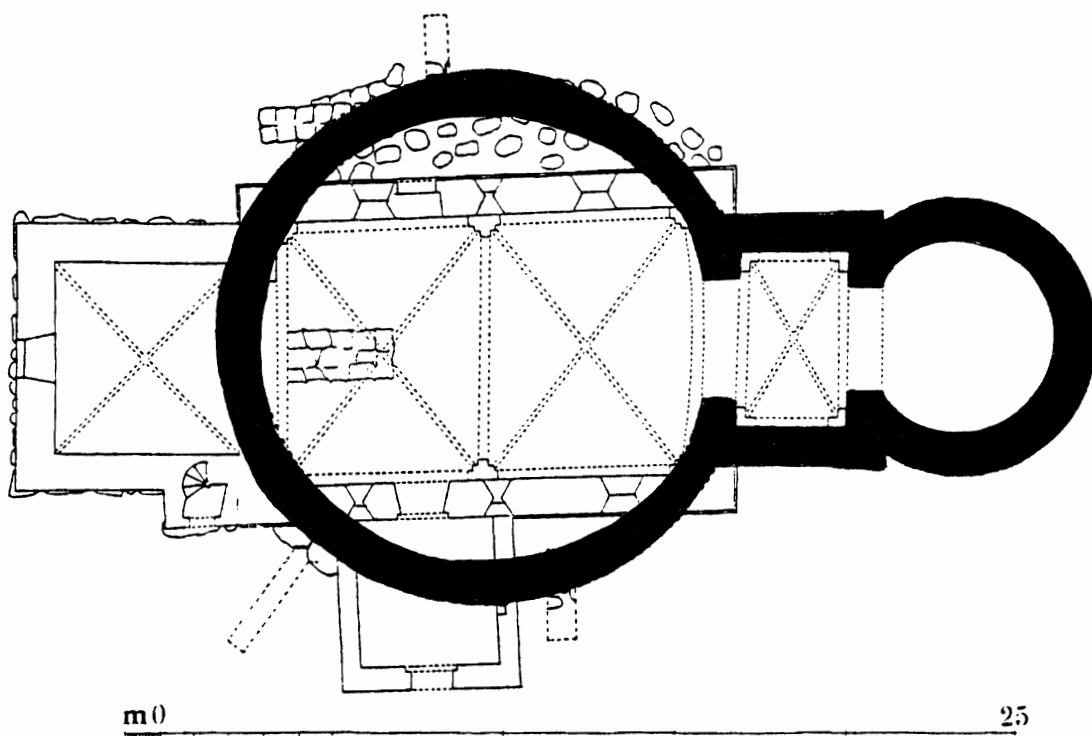

Fig. 60. Selsø Vestby. Grundplan af Selsø kirke. Med sort er angivet rundkirkens bygningsdele. Efter Sørensen & Ulriksen 1995.

lingsmæssige forhold og oplandets kulturhistoriske spor.

Indledningsvis skal det fastslås, at der mellem 6. og 11. årh. er tale om en specialiseret anløbsplads, hvis særlige rolle synes udspillet i 1000-årene, hvor de sidste grubehuse blev fyldt. Efter en længere årrække, formentlig henved 100 år, bebyggedes arealet ved norbredden atter, men på det tidspunkt som en landsby med lang- og småhuse, øjensynlig sekundært beskæftiget med fiskeri og forarbejdning af sild med videre salg for øje (Enghoff i tryk).

Den specialiserede anløbsplads har ligget ved bredden af den bedste naturhavn i Isefjordsystemet, der både har været beskyttet mod søværts trusler og vind og vejr. Sammenholdes de forsvindende få spor efter 'handel' på anløbspladsen med den velbeskyttede beliggenhed, og den lidet attraktive indsejling, må en funktion som handelsplads afvises.⁶⁶ Man kunne med nogen ret hævde, at Hedeby havde en tilsvarende placering med adgangsvej gennem den smalle Slien til Haddebyer Nor, hvor handelspladsen lå. Slien har imidlertid ikke karakter af en maritim forhindringsbane, og - hvad der er mere væsentligt - så er der stor forskel på en lokalisering i Hornsherreds østligste afkrog og ved et knudepunkt mellem det frankisk dominerede Nordvesteuropa og Østersøen.

Selsø-Vestbys placering i forhold til oplandet er en nærmere granskning værd. For en stor del af de danske anløbspladser gælder det, at de ligger i forbindelse med et tæt bebygget opland, og har fungeret som 'bygdhavn' i tæt samspil med de bagved liggende landsbyer. For Selsø-Vestby tegner der sig et andet billede. Pladsen er placeret ved norets østbred, og ældre kort over området viser tydeligt de store, vidtstrakte vådområder, der kun levede en enkelt adgangsvej fra Hornsherredsiden til Selsø, nemlig ved sydspidsen af Skuldelev ås (fig. 24). Selsø var som landskab betragtet næsten at regne som en ø, hvad selve navnet jo understreger. Arkæologiske data tyder ikke på, at Selsø har været intensivt bebygget i yngre germanertid og vikingetid, og der forekommer end ikke fund fra romertid som det ellers er tilfældet i andre 'øde' områder langs Roskilde Fjord.⁶⁷ Ej heller landsbyernes navne kan uden videre siges at have betydelig ælde, og dermed indicere bebyggelse i yngre jernalder. Selsø-områdets historisk kendte bebyggelser hedder Østby, Sønderby og Vestby, alle nævnt i Roskildebispens Dombog fra o. 1300. Efterleddet -by regnes for vikingetidigt eller fra middelalderen, og denne navnetype var ikke ualmindelig i forbindelse med inddragelse af mere eller mindre øde områder til agerbrug (B. Jørgensen 1977:59). Det er foreslået, at forleddene som navnetype også kan

have været anvendt i forbindelse med en opsplitting af en vikingetidig landsby i to nye bebyggelser, hvor det oprindelige stednavn forsvandt, og de nye bebyggelsesnavne henviste til deres rumlige placering i forhold til den gamle landsby (Porsmose 1988:238). Med hensyn til Selsø kan det ikke med sikkerhed afvises, at der har været en bebyggelse centralt i området. Den må i givet fald befinde sig et sted i trekanten, hvis hjørner udgøres af de historiske landsbyer, og topografisk er den mest nærliggende mulighed ved Hellesø (fig. 24). På baggrund af dateringen af Vestby, der nu er belagt arkæologisk, må opsplittningen af denne hypotetiske landsby tidligst være sket i 12. årh., hvilket falder belejligt sammen med den tidlig middelalderlige landbrugsekspansion (Porsmose 1988). Jeg hælder imidlertid mere til det alternativ, at Selsø stort set har været ubebygget indtil midten af 1100-tallet, og at landsbyerne er opstået i et hidtil øde område. En sådan opfattelse kan finde støtte i stednavnematerialet fra den vestlige side af Selsø sø, hvor udflytterlandsbyerne, i modsætning til bebyggelserne på Selsø, fik torpnavne, d.v.s. at de blev udskilt fra eksisterende adelbyer.

Anløbspladsen ved Selsø-Vestby anses primært for at have fungeret som 'vinterhavn', hvor skibene er blevet klargjort til togt om foråret og aftaklet om efteråret. Der er ikke i det foreliggende fundmateriale fundet klare beviser for, at der er blevet bygget skibe i forbindelse med grubehusbebyggelsen, men muligheden foreligger. Hvis teorien om et uopdyrket område som opland holder stik, kan store dele af Selsø have været skovklædt, en omstændighed der til dels kan finde støtte i forekomsten af stednavnet "Skibstømmer ås" på en mark nord for Sønderby.⁶⁸ Tilstedeværelsen af relativt omfattende skovarealer har været en oplagt tilskyndelse til at placere værftsaktiviteter i nærheden, og placeringen af anløbspladsen ved det skjulte og beskyttede nor, kan ses som en parallel til værftet ved Fribrødre å på Falster (Skamby Madsen 1984 og 1991). Også hér har lokaliteten ligget skjult og adgangsforholdene besværliggjort af naturen. I denne forbindelse er det i øvrigt påfaldende, at der både ved Fribrødre å og Selsø-Vestby forefindes stednavne med forleddet 'snekke'.⁶⁹ Med fremlæggelsen af disse indicier er det rimeligt at bemærke, at der kun er fundet et begrænset antal klinknagler, og ituslåede nitteplader er hverken fremkommet i grubehuse eller som detektorfund. Hvorvidt klinknagler almindeligvis er blevet fremstillet i forbindelse med selve skibsværftet kan man ikke godtgøre, da dokumenterede værfter er uhyre få. På Selsø-Vestby var sporene efter forarbejdning af jern ikke markante, men der fremkom dog slagger i mindre omfang i fylden i størsteparten af grubehusene.

Den udokumenterede - men formodede - værftsfunktion kan følges op af to andre håndværk, der kan relateres til skibsfart, nemlig sejlmageri og rigning. Væve- og tenvægtene ses sammen med en stor del af bennålene som tegn på produktion af uldklæde til sejl, og deres jævne fordeling på pladsens grubehuse tyder på, at produktionen har været en fast bestanddel af pladsens virke. Analyser af sejl, og erfaringer fra fremstilling af replika, har godtgjort, at produktion af klæde til sejl må have været et specialiseret håndværk. For at opnå den rette kvalitet er der blevet stillet store krav til ulden såvel som til spinding og vævning, og det anslås, at et færdigt råsejl har haft samme værdi som skibet i sig selv (E. Andersen 1995). Merlespigrene opfattes som udtryk for splejsning af tovværk, og i denne forbindelse sandsynligvis med henblik på udbedring af skibenes rig (Åkerlund 1951:122ff).

Der blev flere steder fundet spor efter bronzestøbning i form af smeltet bronze og 'slagget'. Sidstnævnte adskiller sig fra jernhåndteringens affald ved primært at være konglomerater af forsmeltet sand, grus og små mængder bronze. Disse fund tyder på fremstilling af smykker, som ikke kan siges at have nogen naturlig tilknytning til klargøring af skibe, men tilstedeværelsen af kunsthåndværkere er en omstændighed, der genfindes på adskillige anløbspladser i Roskilde Fjord, såvel som i resten af Danmark, uden at der af den grund er tale om 'handelspladser'.

Glasperleproduktion blev kun påvist med sikkerhed i forbindelse med hus 29 og kun i form af ganske få stykker affald. Fremstillingen er ikke sket i selve grubehuset, men i nærheden, og ved tilfyldningen af gruben er der tilfældigt kommet lidt glasstumper med. Hvor hyppigt og i hvor stort omfang glasperler er blevet tilvirket i Selsø-Vestby er umuligt at sige, men alene tilstedeværelsen af sporene efter en glasperlemager er bemærkelsesværdig. Hidtil er det kun ganske få steder, at denne form for håndværk er dokumenteret, og i så fald i forbindelse med organiserede handelspladser som f.eks. Ribe eller specielle lokaliteter som Tissø-komplekset (Jørgensen & Pedersen 1996). Det skal dog anføres, at de små glasstykker meget nemt overses uden anvendelse af vandsold, hvorfor affald fra en mindre produktion let kan forsvinde. Såfremt perlemageren almindeligvis har arbejdet uden tilknytning til bygninger, er det i højeste grad tilfældighedernes spil om enkelte stumper ender i tilfaldte gruber eller stolpehuller.

Tilstedeværelsen af kunsthåndværkere i Selsø-Vestby må betyde, at der til tider har været grundlag for afsætning af deres produkter i lighed med situationen på mange andre anløbspladser. Denne afsætning er i

de fleste tilfælde sket til indbyggerne i oplandets bebyggelser, men bronzestøbere har også arbejdet på anløbspladsen ved Lynæs, der i lighed med Selsø-Vestby ikke har haft landsbyer i det umiddelbare opland. For Selsø-Vestbys vedkommende har der dog været tale om en ganske kort sejlads over noret fra bebyggelserne vest herfor, og det antages, at man har kunnet passere nord om søen i årets varme og tørre perioder.

Der er argumenteret for, at den specialiserede anløbspladsen har varetaget en funktion som 'vinterhavn' ud

	Tenvægt	Vævevægt	Bennål	Benpren	Merlespiger
Hus 5				x	
Hus 6	x	x			
Hus 7			x		
Hus 8		x	x		
Hus 9			x		
Hus 10		x	x		
Hus 12	x	x	x		
Hus 13		x	x		
Hus 14					x
Hus 15		x		x	
Hus 16	x		x		x
Hus 17		x	x		x
Hus 18		x			x
Hus 19		x	x		
Hus 21		x			
Hus 22	x	x			x
Hus 23	x	x			
Hus 24	x	x	x		
Hus 25	x	x			
Hus 26	x	x			
Hus 27	x	x			
Hus 28	x	x	x		
Hus 29	x				
Hus 30		x			
Hus 31	x	x			
Hus 32	x	x	x		
Hus 49		x			
Hus 51	x				

Tabel 4: Tekstil- og formodet sejlmagerrelaterede genstande fordelt på grubehusene.

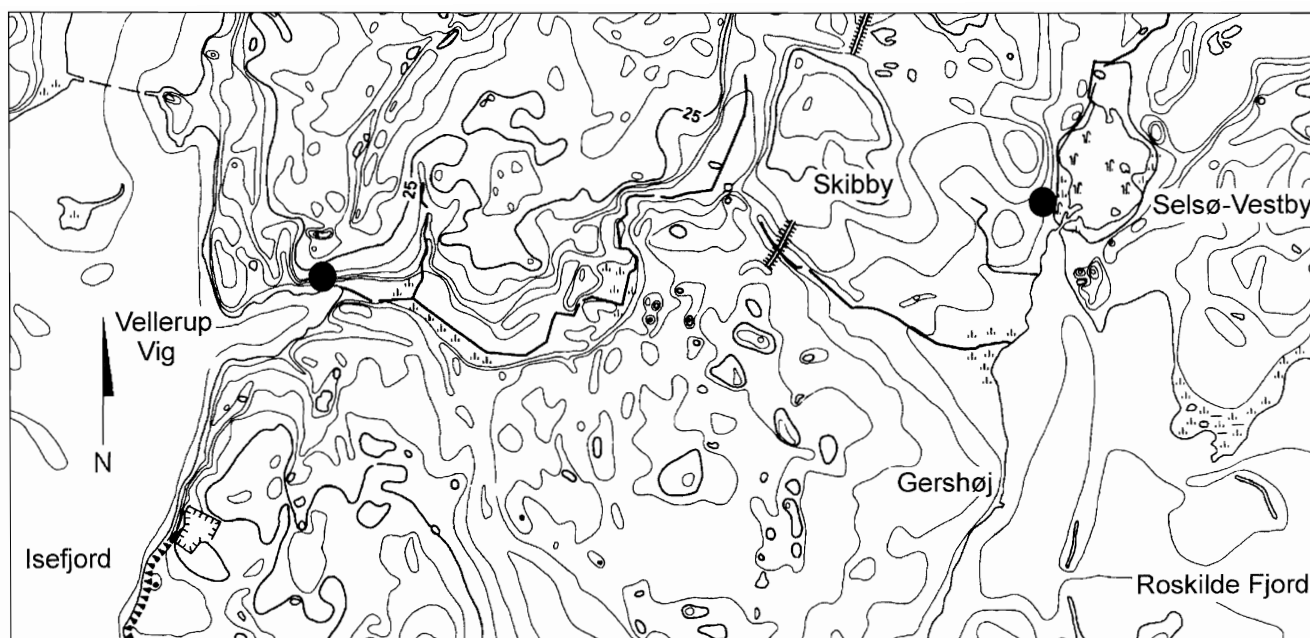

Fig. 61. Selsø-Vestby. "Rævegangen" fra Selsø til Vellerup Vig. Vådområder er angivet med grå raster, og "snekkenavne" er markeret med prik. Ækvidistance 5 m.

fra de naturgivne forhold sammenholdt med oplandets svigtende bebyggelsesspor og fundmaterialet fra pladsen. Spørgsmålet er, hvem der har benyttet den. Oplandet i Hornsherred, d.v.s. vest for noret synes ikke særlig oplagt, for havde initiativet ligget hér måtte pladsen forventes at have ligget på norets vestbred. Det er min opfattelse, at Selsø-Vestby skal ses i et lidt videre perspektiv end den nærmestliggende sognegrænse. Få kilometer syd for fjordens inderste vig ligger stormandsædet Lejre, der har haft vitale økonomiske og politiske interesser, der kunne varetages v.h.a. skibe. Der kan for mig at se ikke være tvivl om, at noret ved Selsø må have været i "Lejrekongernes" besiddelse, og at anløbspladsen - trods det lidt pauvre indtryk - har haft et royalt snit. Der knytter sig yderligere et aspekt til lokaliseringen, der imidlertid ikke kan dokumenteres, men der skal - om ikke andet - dog gøres en bemærkning i den henseende. En stormand- og sandsynligvis en temmelig stor af slagsen - har utvivlsomt været udsat for overfald fra tid til anden, og at det kan være sket ad søvejen er mere end sandsynligt, Danmarks geografi taget i betragtning. Skibene, der har ligget ved Selsø-Vestby, har i sig selv været værdifulde, men rummede samtidig "Lejrekongens" muligheder for mobilitet i en krigssituation. Som sådan har pladsen - eller rettere skibene - været et oplagt mål for overfald. Var de ude af spillet, skulle andre fartøjer skaffes før man atter var mobil. Overfald fra søsiden må anses for vanskelige p.g.a. besejlingsforholdene i Roskilde Fjord. Et angreb fra land ville være hæmmet af, at en fremmed styrke skulle

passere de vidtstrakte vådområder mellem Selsø-Vestby og det øvrige Hornsherred. Et formentlig ofte brugt alternativ har været at blokere for udsejlingen fra Roskilde Fjord, hvilket kan være sket flere steder fra Lynæs til Frederikssund. Skete det har der imidlertid været en - vel at mærke - hypotetisk mulighed for at få skibe fra Selsø-Vestby til Isefjord over land; m.a.o. en "rævegang". Tæt syd for indsejlingen til Selsø findes to landskabeligt tværgående vandløb, der danner grænsen mellem Horns- og Volborg herred (fig. 61). I Roskilde Fjord har Hønepilsgrøften sit udløb mellem Selsø og Gershøj, mens Vejlemølle å munder ud ved bunden af Vellerup Vig. Det er i den forbindelse ikke uinteressant, at der i begge ender af det postulerede slæbested findes et snekkenavn (Holmberg 1980:104), ligesom den middelalderlige købstad Skibby, få kilometer vest for Selsø, antagelig skylder de maritime aktiviteter i dens opland sit navn.⁷⁰

4.3.3 Gershøj⁷¹

Gershøj er beliggende ved bredden af Lejre Vig med frit udsyn mod øst til Færgbrorev og Yderbredningen. Landsbyens kerne findes i og omkring en svagt grydeformet lavning, der mod nord og syd er omgivet af markante bakkehæld til fjorden. Den romanske frådstenskirke er beliggende på et plateau (11 m o.h.) i landsbyens nordlige ende. Herfra er der omtrent 100 m til stranden, hvor Skt. Laurentii kilde har sit udspring. Gershøj blev betragtet som en potentiel

anløbsplads i forbindelse med pilotundersøgelsen omkring Roskilde Fjord i 1988 p.g.a. de topografiske forhold, den romanske kirke, der antagelig er bygget i første halvdel af 12. årh. (Danmarks Kirker III) og den kystnære kilde.⁷² I første omgang var det marken nord for kirken, der blev satset på, men egentlige undersøgelser kunne ikke gennemføres af dyrkningsmæssige hensyn. Nedenfor plateauet, ganske nær fjordbredden, kunne i afgrøden ses flere tuer på ca. 3 m diameter, som voksede hvor muldlaget stak ca. 10-20 cm dybere end omgivelserne. Flere spadehuller afslørede ingen kulturindikatorer i fylden, hvorfor der formentlig er tale om naturligt opståede huller, der er blevet fyldt op i tidens løb. Dyrkning og fraværet af arkæologiske indikatorer, ikke blot på selve marken, men i oplandet som helhed, betød at yderligere sonderinger foreløbig blev skrinlagt. I 1990 fandtes imidlertid et fragment af en vikingetidsfibul umiddelbart nord for kirken, og efterfølgende har talrige detektorafsøgninger vist, at marken især har været bebygget i tidlig middelalder, mens ældre fundmateriale kun forekom meget sporadisk. En overflyvning af marken i 1992 afslørede kraftigt voksende pletter i kornet i området 10-20 m nordvest for Skt. Laurentii kilde, og det var oplagt at foretage en nærmere undersøgelse af marken nærmest kirken i forbindelse med nærværende forskningsprojekt. I 1994 blev en prøvegravning iværksat, efterfulgt af en større udgravning i 1995.

Topografi

Undersøelsesområdet er den kystnære del af et større plateau, der strækker sig fra littorinaskrænten ved fjorden og flere kilometer ind i landet. Undergrunden er præget af moræneler med sandede og grusede forekomster. Mod nord er et markant terrænfald, der foreløber i en nordvest-sydøstlig linie fra kysten og ind i landet.⁷³ Det lavereliggende område har indtil det 20. årh. henligget som eng og strandeng, der gennemskæres af Hønepilsgrøften, der også danner grænsen mellem Volborg herred og Horns herred.

Langs plateauets kystlinie er littorinaskrænten i nyere tid blevet udjævnet ved nedpløjning af terræknækket og tilførsel af muld på skråningen ned til den i dag meget smalle strandeng. Her findes Skt. Laurentii kilde, ligesom der springer flere kilder i strandkanten mod nord. De kraftigt skrånede bakker til fjordbredden brydes, som nævnt, lidt syd for kirken, hvor landsbyens anløbsplads har eksisteret i århundreder (O. Jørgensen 1986).

Prøvegravning 1994⁷⁴

Med udgangspunkt i detektorfundene blev der med redegrevner afbrømt otte søgegrøfter umiddelbart

nord for kirken, og med henblik på at fastslå om forskellen i vegetationens højde i det lavereliggende areal nær Hønepilsgrøften, der kunne iagttages i 1988, var betinget af anlægsspor, opgravedes fem søgegrøfter i dette område (fig. 62). På plateauet ved kirken viste der sig at være anlægsspor i form af gruber og stolpehuller. Det sparsomme fundmateriale indicerede, at der overvejende var tale om middelalderlige levn, men brændte sten i toppen af flere stolpehuller, hvoraf et rummede en ornamenteret, tøndeformet ravperle, tydede på, at der også var vikingetidige bebyggelsespor på stedet.

Søgegrøfterne i det lavtliggende område var uden anlægsspor, og til trods for en tør sommer trak de vand. I bunden af de nordligste søgegrøfter var et naturligt tørvelag på ca. 5 cm's tykkelse, og området formodes ikke at have været egnet til bebyggelse eller mere omfattende aktiviteter.

Udgravning 1995⁷⁵

Målsætningen med en udgravning nord for kirken var at konstatere, om der var spor efter en vikingetidig

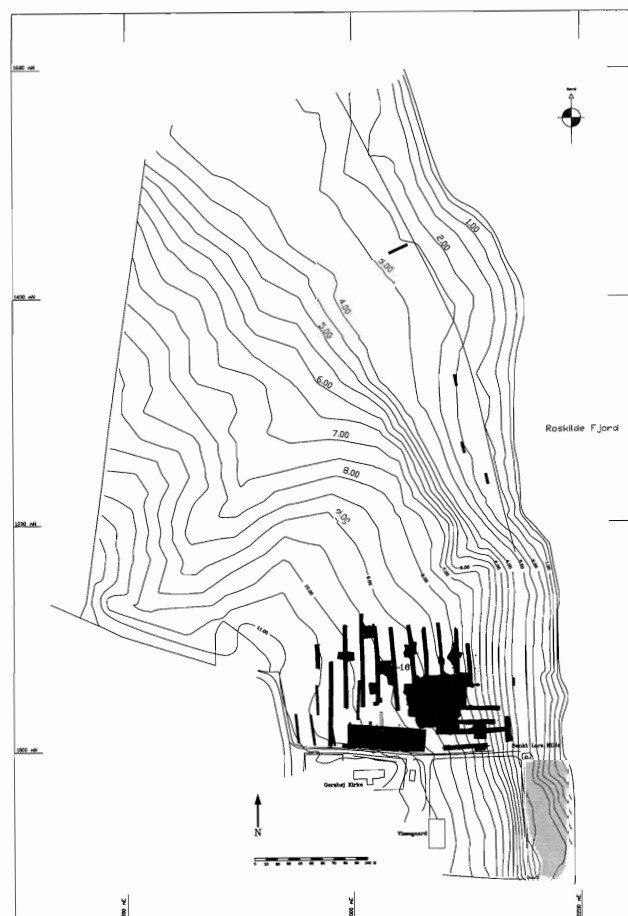

Fig. 62. Gershøj. Undersøelsesområdet med felter og søgegrøfter markeret med sort. Ækvidistance 0,5 m. Opmålt af Poul Erik Skovgaard Jensen, OMA.

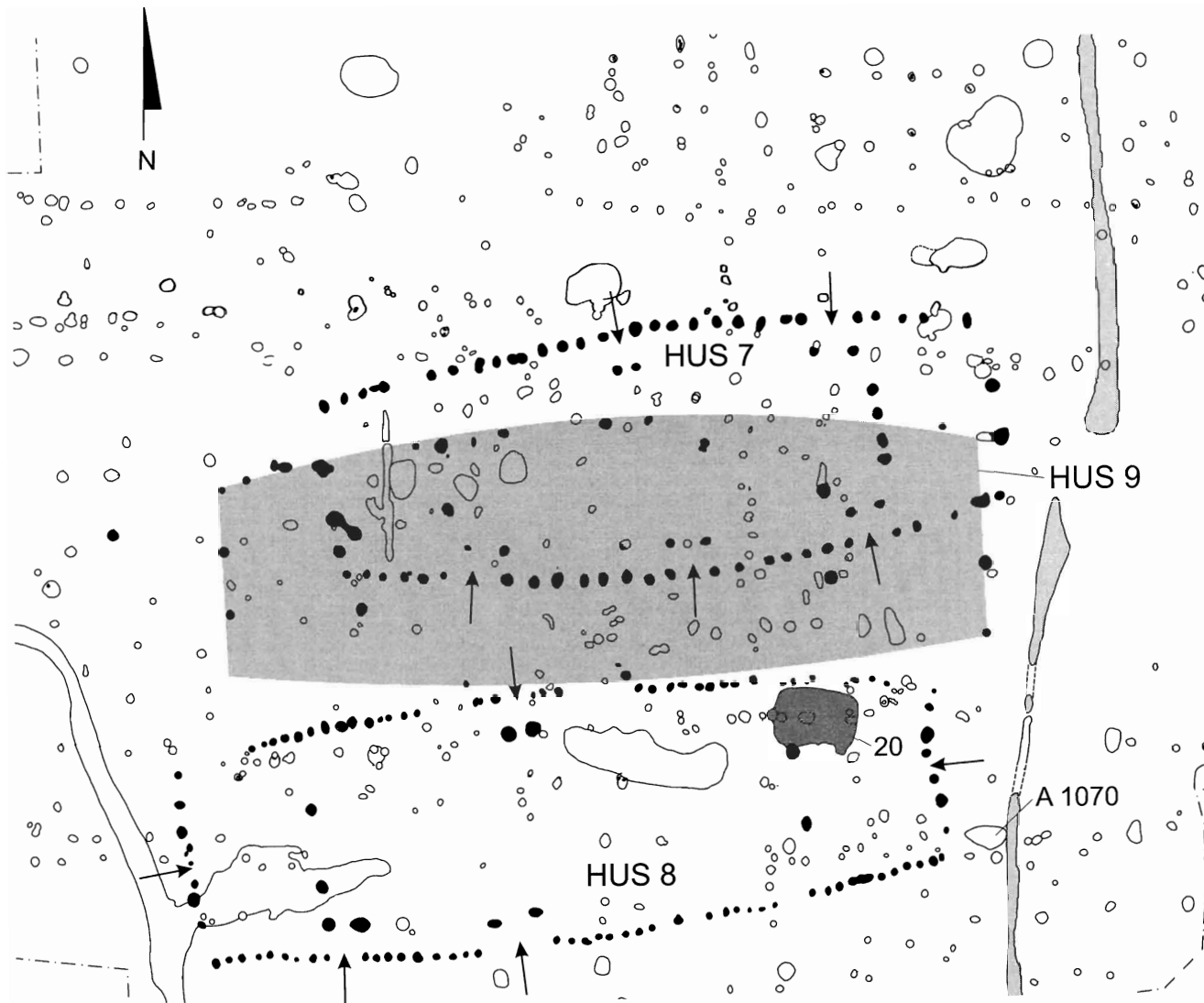

Fig. 63. Gershøj. Langhuse af Trelleborgtype. Tegn. Tove Woller.

bebyggelse, og fastslå hvorvidt der var tale om en specialiseret anløbsplads eller en gård/landsby.

Undersøgelsen bestod af to større felter og et antal søgegrøfter, der opgravedes i flere tempi. Under og efter muldafrømningen afsøgte pløjelag, felter, anlæg og jordbunker grundigt med metaldetektor. Det viste sig, at muldlagets tykkelse varierende betragteligt, således at det mod vest var 0,4-0,5 m tykt, mens det mod øst, tæt ved terrænknækket mod stranden, kun var 0,15-0,2 m tykt. Her var undergrunden stærkt præget af pløjning. Skråningen mod stranden viste sig at have et op til 1 m tykt muldlag, der til dels skyldes moderne tilførsel af jord for at udvide markens dyrkningsareal.

Feltet nærmest kirken blev placeret på baggrund af prøvegravning og detektorafsøgning, mens søgegrøfterne skulle lokalisere bebyggelsessporenes udstrækning. Senere opgravedes et felt nærmere kysten i forbindelse med fundet af flere hustomter.

Udgravningen omfattede kun en del af bebyggelsen på plateauet. Søgegrøfterne udelukkede ikke, at der

både mod nord og vest meget vel kan ligge flere huse fra både ældre og yngre jernalder og tidlig middelalder. Der var flere steder i udgravningsfelterne, hvor der fandtes grupperinger af stolpehuller, som syntes at kunne stamme fra en bygning. Den kraftige nedpløjning af især den østlige del af undersøgelsesområdet er imidlertid årsag til, at det er meget usikkert, om der i det hele taget er tale om huskonstruktioner, hegn el.lign.⁷⁶ Udgravningen omfattede i alt 7600 m².

Treskibede huse

Der fandtes otte treskibede huse, samt nogle stykker, der må anses for tvivlsomme. I udvalgte stolpehuller - især i Trelleborghusene - blev fylden soldet, mens de øvrige udgravedes med ske. Længde- og breddeangivelser er målt fra stolpehullernes centrum.

Hus 5

Treskibet hus med to sæt tagbærende stolper, orienteret Ø-V. Afstanden mellem sættene var 3,4 m, mens spændet på

tværs var 2,7 m. Vest herfor, i en afstand af 2,7 m fandtes to stolpehuller, der eventuelt kunne være et indtrukket sæt tagbærende stolper, således at den sydlige stolpe dog stod på linie med de to andre i denne række, mens den nordlige omvendt var kraftigt forrykket mod husets midtakse. Spændet på tværs var 1,6 m. Der kunne ikke påvises spor af et tilsvarende sæt mod øst. Der er snarest tale om en staklade eller en anden mindre 'økonomibygning'.

Datering: Der fremkom ingen genstande. Huse med en stolpesætning som denne kan ikke henføres til nogen nærmere angivet periode af jernalder eller middelalder.

Hus 7

Treskibet langhus af Trelleborgtype, 27,5 m langt, 6,7 m på midten, orienteret Ø-V, med en svag drejning mod ØNØ-VSV (fig. 63). Gavlenes bredde kunne ikke fastslås p.g.a. de dårlige bevaringsforhold. Ved langvæggene fandtes en række udvendige, skråstillede støttestolper. Vægstolperne var i vidt omfang bortpløjede, men ved indgangene har stolperne været dybere funderede. Der var to indgange i den nordlige langside, og tre indgange i den sydlige.

Genstandsmateriale: I en tagbærende stolpe fremkom syv sideskår, hvoraf de to var østersøkeramik med omløbende furer. I en støttestolpe fandtes et fragment af en hvæssesten af sandsten, ligesom der fremkom et par ubestemmelige jerngenstande og enkelte fragmenter af dyreknogeter.

Datering: Typologisk hører huset til i slutningen af 10. årh. og 11. årh., hvilket stemmer godt overens med østersøkeramikken. Huset er yngre end hus 9.

Hus 8

Treskibet langhus af Trelleborgtype, 28,5 m langt, 6,8 m på midten og 4,6 m ved gavlene, orienteret Ø-V, med en svag drejning mod ØNØ-VSV. Ved langvæggene fandtes en række udvendige, skråstillede støttestolper. Vægstolperne var i vidt omfang bortpløjede, men ved indgangene har stolperne været dybere funderede. Der var to indgange i den nordlige langside, og tre indgange i den sydlige. Endvidere har der været en indgang i hver gavl.

Genstandsmateriale: Der fremkom et skår af uornamenteret keramik med svagt udfaldende rand, enkelte ubestemmelige stykker jern og lidt knogler (fig. 64).

Datering: Randskåret kan henføres til yngre germanertid/vikingetid, mens huset typologisk hører til i slutningen af 10. årh. og 11. årh. Huset er yngre end grubehus 20.

Fig. 64. Gershøj. Randskår af keramik fra hus 8. Målestok 1:1. PhotoDraw Jørgen Holm.

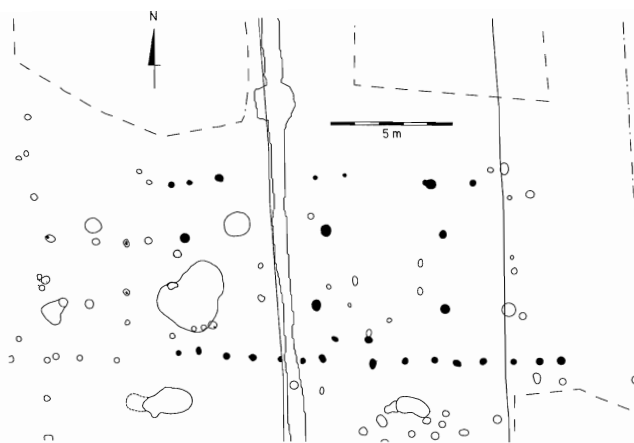

Fig. 65. Gershøj. Hus 10. Tegn. Tove Woller.

Hus 9

Treskibet langhus af Trelleborgtype, 28,3 m langt, orienteret Ø-V med en svag drejning mod ØNØ-VSV. Størsteparten af stolperne er bortpløjede, og kun den tagbærende konstruktion er intakt.

Datering: Der blev ikke gjort fund i stolpehullerne, men typologisk hører huset til i slutningen af 10. årh. og første del af 11. årh. (Hansen, Hvass & Mikkelsen 1991). Huset er desuden ældre end hus 7.

Hus 10

Treskibet langhus med to sæt tagbærende stolper, ca. 15,5 x 6 m, orienteret Ø-V (fig. 65). Mod syd findes en 14 m lang, svagt krummet stolperække, der opfattes som ydre skråstillede støttestolper, og i forhold til de tagbærende stolpers placering er det formentlig lig med husets længde. Nogenlunde midt på forløbet ses et afbrud i støttestolperne, hvor to stolper markerer indgangen i langvæggen, der på dette sted har ligget ca. 1 m mod nord. Den nordlige række af støttestolper er kun sporadisk bevaret, og der kunne ikke erkendes stolper fra hverken indgange eller langvæg. Bredden af huset må imidlertid have ligget omkring de 6 m midtpå. I vestgavlen fandtes to stolpehuller, der formentlig markerer en indgang hér. At der i stedet for (eller samtidig) skulle være tale om tagbærende stolper i gavlen er tvivlsomt. Den indbyrdes afstand på tværs er 1,3 m, hvilket er meget lidt i forhold til de ca. 3,25 m mellem de tagbærende stolper inde i huset. Desuden fandtes ikke et tilsvarende 'gavlsæt' mod øst.

Datering: Der fremkom ikke genstande i stolpehullerne. Stratigrafisk kan hus 10 ikke have eksisteret samtidig med hegnsgroften øst for Trelleborghusene. Typologisk set rummer hus 10 nogle træk, der i forhold til det jyske bopladsmateriale nærmest er i splid med sig selv. Placeringen af de tagbærende stolper, kombineret med krumvægge, er elementer, der menes at være ældre end 8. årh. (Hvass 1988:88). Den indbyrdes afstand mellem de tagbærende stolper på langs og tværs indikerer imidlertid en datering til 8.-10. årh., hvis vi altså ignorerer de manglende tagbærende sæt i gavlene (Hansen, Hvass & Mikkelsen 1991). De ydre skrå støttestolper har

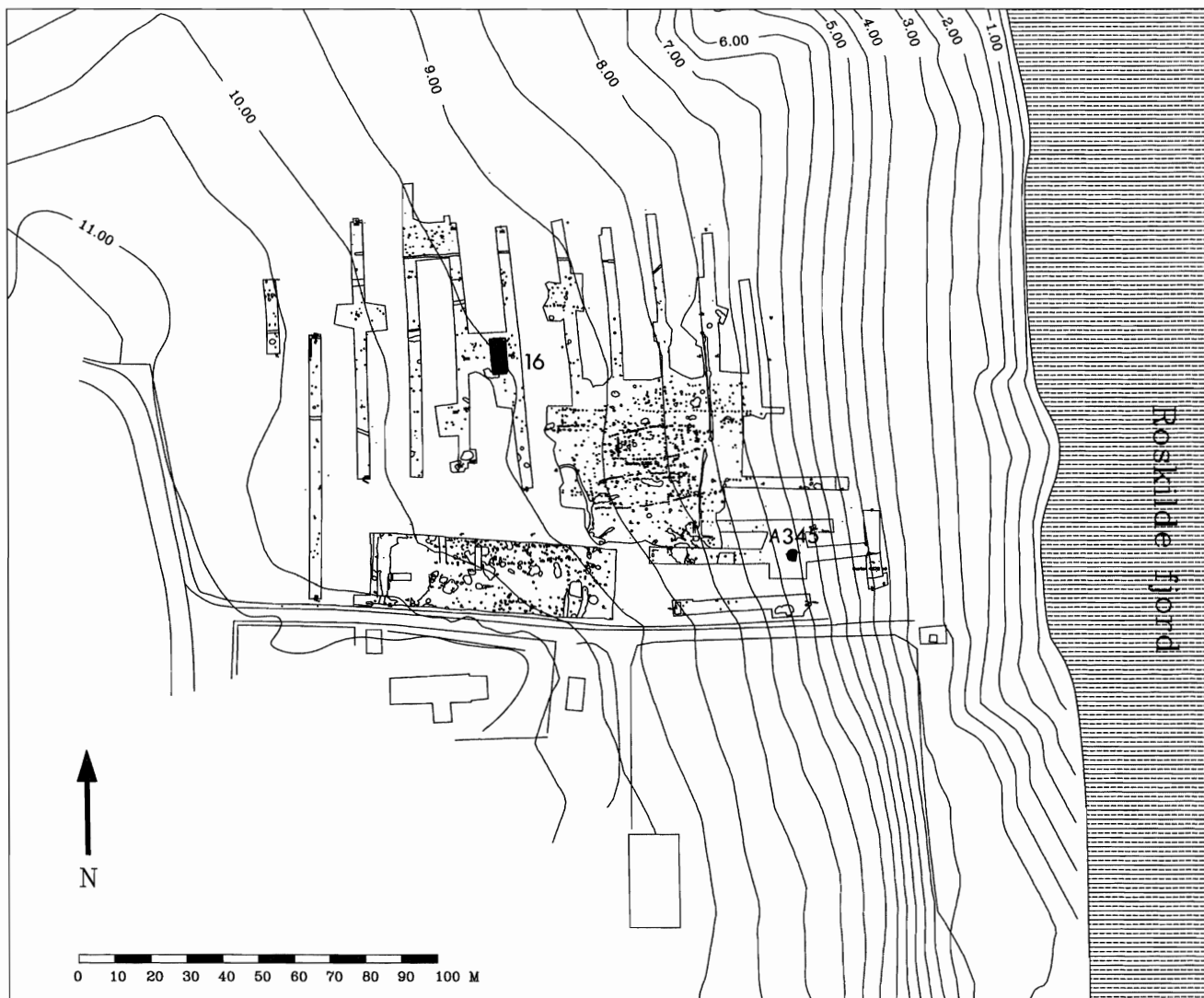

Fig. 66. Gershøj. Bygning og grube fra ældre romertid. Ækvidistance 0,5 m. Tegn. Tove Woller.

endnu ikke fundet selvstændig anvendelse som kronologisk karakteristikum for langhusene på linie med vægforløb og tagbærende stolper.⁷⁷ Skråstillede støttestolper hører krumvægshusene til, og i Lejre er der veldaterede bygninger med denne kombination så tidligt som 7. årh., og fortsættende til slutningen af 10. årh. (T. Christensen 1993). Dette vidnesbyrd medvirker ikke til at indsnævre dateringen af hus 10, snarere tværtimod, men viser, at bygningen meget vel kan være betydeligt ældre end Trelleborghusene på Gershøjpladsen.⁷⁸

Hus 13a

Treskibet hus med mindst to sæt tagbærende stolper, orienteret Ø-V, men en let drejning mod VSV-ØNØ. Afstanden på langs er 4,8 m til 5,0 m, mens spændet på tværs er 2,4 m mod vest og 2,6 m mod øst. Den mindre afstand i vestenden kunne indicere, at bygningen har været et krumvægshus, hvor det (eller de) østligste sæt ikke er udgravet, men den uens afstand stolperne imellem kan også forekomme på to-sætshuse (f.eks. i Tornbjerg 1992).

Datering: Stolpesætningen kan genfindes i bygninger fra yngre jernalder, men en mere præcis typologisk datering er

vanskelig at begrunde, ikke mindst når der kan være yderligere sæt mod øst.

Hus 13b

Treskibet hus med mindst to sæt tagbærende stolper, orienteret Ø-V, men en let drejning mod VSV-ØNØ. Afstanden på langs er 5,0 m, mens spændet på tværs er 3,0 m.

Datering: Der fremkom et enkelt sideskår af keramik fra det sydvestlige stolpehul, men der var tale om et ukarakteristisk skår af oldtidstype. Såfremt der er tale om et to-sætshus, kan huset, typologisk set, bredt henføres til yngre jernalder. Spændet på tværs taget i betragtning er der formentlig tale om den sene del af perioden.

Som for hus 13a's vedkommende kan der findes yderligere sæt i det udgravede område umiddelbart øst for tomten.

Hus 16

Treskibet hus med to sæt tagbærende stolper, orienteret N-S. To stolpehuller i hvad der antages at være nordgavlen opfattes som en indgang.

Datering: Et lignende hus er fundet ved Havbogård nær Køge (Tornbjerg 1987), og dateres hér til tiden omkring Kristi fødsel. Også i Gershøj foreligger keramik fra ældre romertid, og der er formentlig tale om et hus fra denne periode (fig. 66).

Etskibede huse

Der fandtes seks til syv et-skibede huse, hvoraf enkelte kun blev delvist frilagte. Der er overvejende tale om bygninger af middelalderlig type. Længde- og breddeangivelser er målt fra stolpehullernes centrum.

Hus 1

Etskibet langhus med rektangulær grundplan, 8 x 5 m, orienteret Ø-V. I østgavlen har formentlig stået en stolpe, mens der ingen fandtes i vest.

Datering: Der fandtes ingen genstande i stolpehullerne. Typologisk hører bygningen til i middelalderen.

Hus 2

Etskibet langhus med trapezformet grundplan, 12 x 4-4,5 m, orienteret Ø-V. I østgavlen fandtes tre stolpehuller, der opfattes som gavlkonstruktionen, mens der ikke var tilsvarende spor i vest.

Genstandsmateriale: I et stolpehul fremkom to små, grove ukarakteristiske skår af keramik, mens der i et andet stolpehul fandtes en ubestemmelig jerngenstand og et sideskår af østersøkeramik, ornamenteret med omløbende furer.

Datering: Huset er antagelig fra tidlig middelalder.

Hus 3

Etskibet langhus ned trapezformet grundplan, 8,5 x 4-4,5 m, orienteret Ø-V. Der kunne ikke konstateres gavlkonstruktioner.

Genstandsmateriale: I et stolpehul fremkom fem sideskår af grov, ukarakteristisk keramik.

Datering: Typologisk hører huset til i middelalderen.

Hus 6

Delvist frilagte etskibet langhus med rette vægge, 10 m langt, orienteret Ø-V. Sydvæggen befinder sig under markvejen langs kirkegårdsdiget.

Datering: Formodentlig er huset middelalderligt.

Hus 11

Etskibet langhus med svagt trapezformet grundplan, 15 x 4-4,5 m, orienteret Ø-V. I vestenden fandtes stolpehuller fra en gavlkonstruktion.

Genstandsmateriale: Et randskår af østersøkeramik var delvist efterdrejet og med let udsvajet munding.

Datering: Grundplanen er middelalderlig, og østersøkeramikken tidlig middelalderlig, hvortil huset må henføres.

Hus 12

Formodet etskibet langhus med rektangulær grundplan, 7 x 4,8 m, orienteret Ø-V. Konstruktionen udgøres udeluk-

kende af fire stolper, der står med en indbyrdes afstand, der ikke stemmer overens med et hus fra oldtiden. Det antages derfor, at der er tale om fire kraftige, jordgravede hjørnestolper, hvor væggene er forsvundet som følge af dyrkning.

Datering: Huset formodes at være middelalderligt eller senere.

Hus 14

Formodentlig etskibet langhus med svagt krummede langvægge og indgang i østgavl, ca. 14 x 5,5 m, orienteret Ø-V (fig. 67). Den sydlige væg var tydeligt krummet, mens den nordlige var dårligere bevaret, og dermed vanskeligere at beskrive entydigt. Der er i alt syv stolper, der henføres til nordvæggen, men afgørende for dens form er den vestligste stolpe, hvor to ligeværdige kandidater kan gøre forløbet enten krumt eller ret. For den førstnævnte løsning taler naturligvis sydvæggens krumning, mens en eventuel ret nordvæg samtidig vil medføre, at grundplanen nærmest bliver trapezoid, vel at mærke med en krum sydvæg. Tagkonstruktionen antages at være båret af væggene. Imidlertid findes der indenfor væggene fire stolpehuller, der på langs ad huset kunne formere en midtsulekonstruktion. Der er dog ikke en ensartet afstand stolperne imellem, ligesom de er forrykket 0,5-1,0 m mod syd i forholdt til midtaksen.

Datering: Der fandtes ingen genstande i stolpehullerne, og ingen stratigrafiske iagttagelser i forhold til de hustomter, der ligger i samme snævre område. En typologisk datering af bygningen volder vanskeligheder. Krumvægshuse uden indre tagbærende stolper kendes bl.a. fra Margrethehåb ved Roskilde, hvor de er dateret til 12. årh. (T. Christensen 1990). Noget ældre er et 6 m bredt krumvægshus med midtsule i form af to tagbærende stolper med en indbyrdes afstand på næsten 7,5 m, der er udgravet på Lykkebækgård ved Køge, hvor det dateres til yngre romertid (Tornbjerg 1992, fig. 9). At der i dette tilfælde formentlig er tale om en

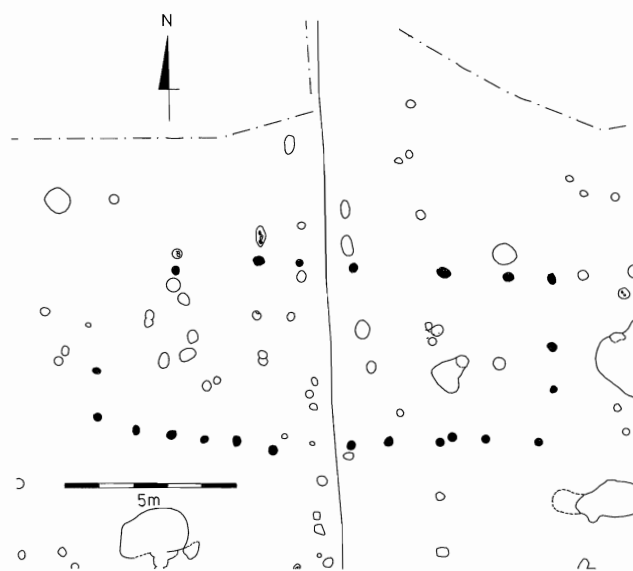

Fig. 67. Hus 14. Tegn. Tove Woller.

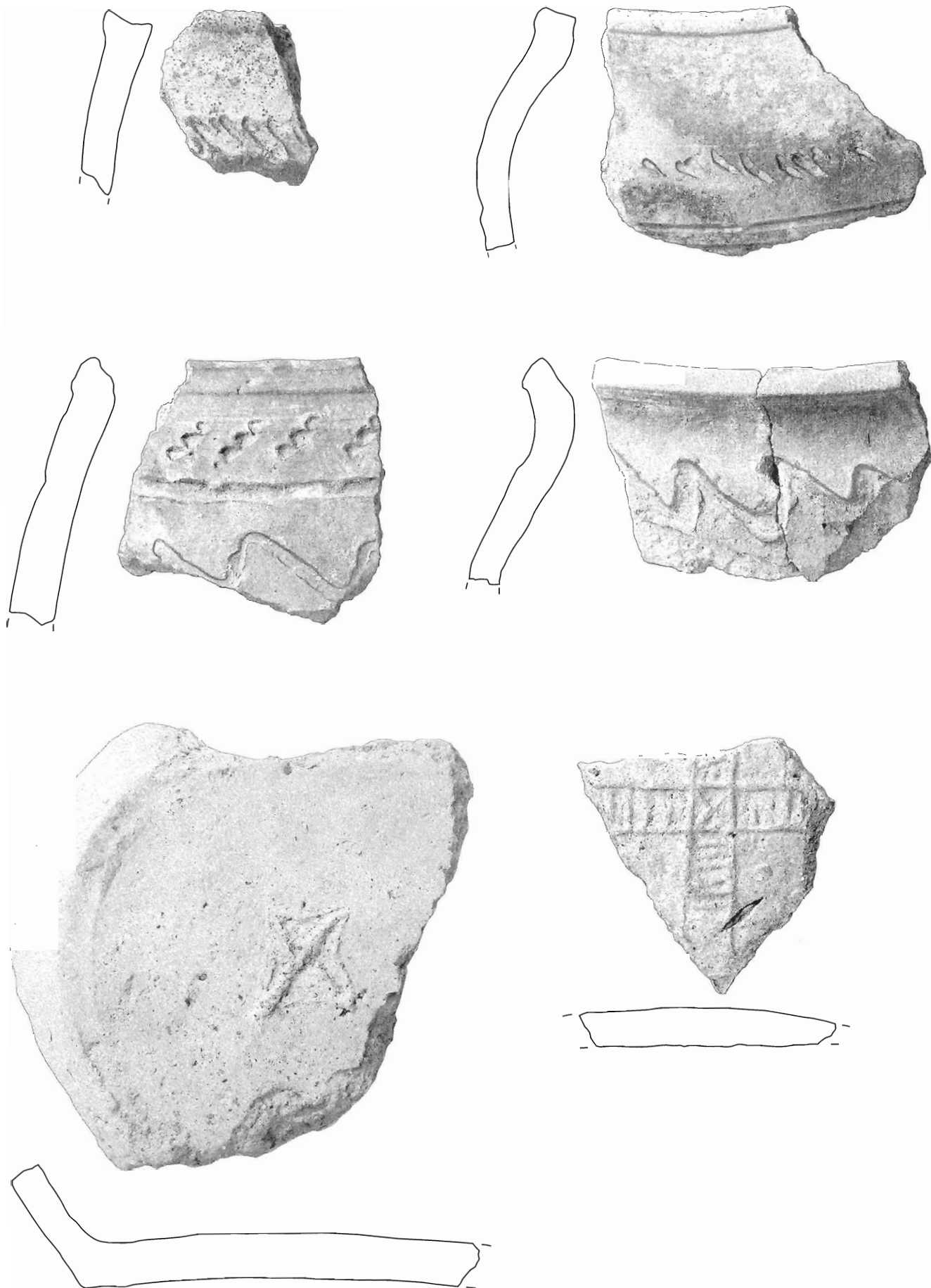

Fig. 68. Gershøj. Keramik fra grubehus 19. Målestok 1:1. PhotoDraw Jørgen Holm.

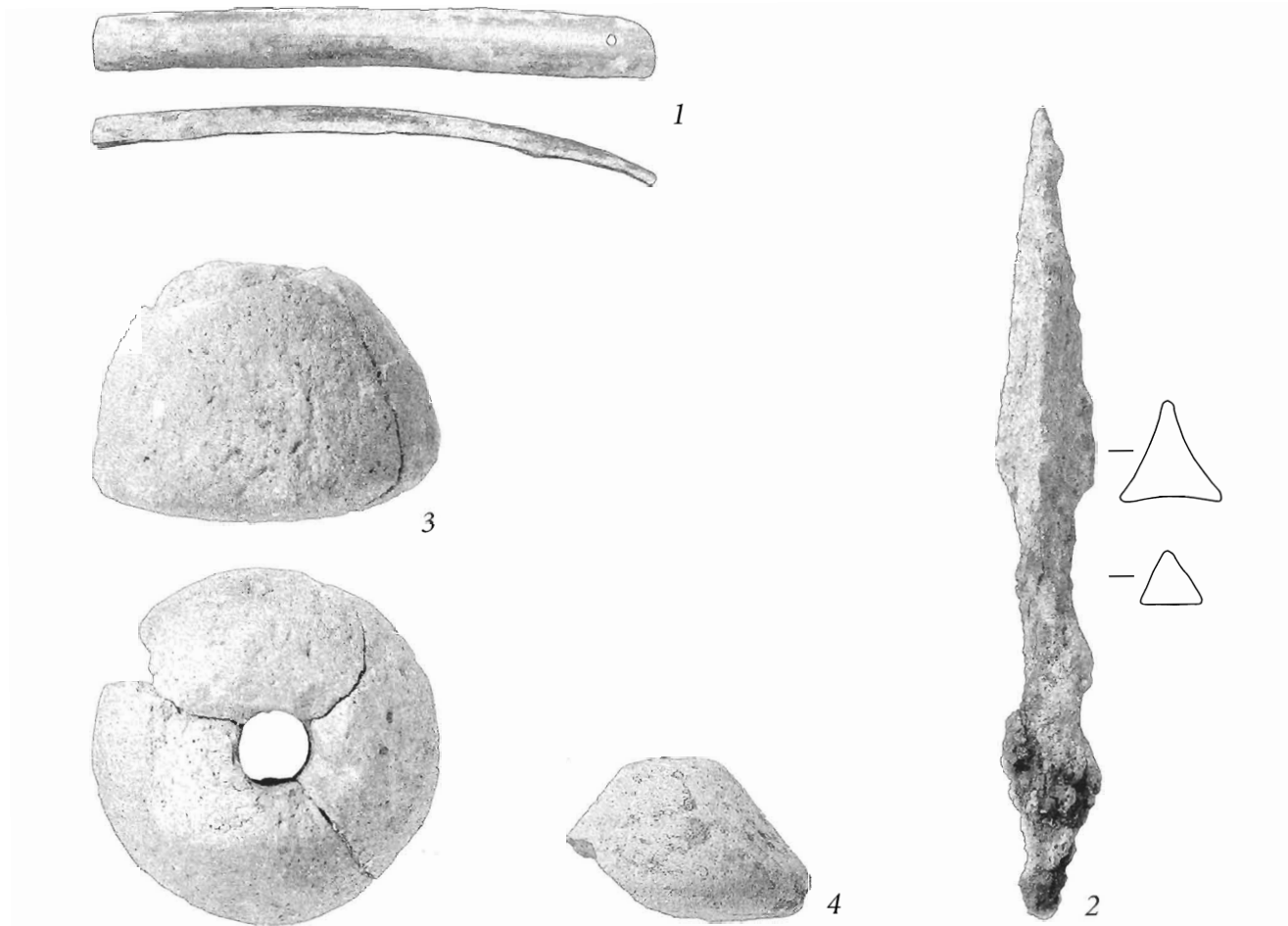

Fig. 69. Gershøj. Genstande fra grubehus 19. 1) Bronzebånd. 2) Pilespids af jern. 3-4) Tenvægte af brændt ler. Målestok 1:1. PhotoDraw Jørgen Holm.

middelalderlig bygning indikerer husets orientering, der er fuldstændig identisk med de øvrige middelalderbygninger på lokaliteten. En lignende ensartet struktur kan f.eks. findes i middelalderbebyggelsen på Selsø-Vestby.

Grubehuse

Der fandtes to grubehuse, der begge lå nær terrænkækket mod stranden, og tæt ved Trelleborghusene. Anlægsnummeret henfører til gruben. Længde- og breddeangivelser er målt fra/ved afgraved overflade.

Hus 19

A344

Rundet nedgravning i sandet ler (4 x 3 x 0,2 m), jævn bund. Mod syd var en uformelig, flad udposning på grubehuset, hvis funktion er ukendt, men bl.a. kendes fra Strandby-Gammeltoft.⁷⁹

De tagbærende stolper har været udskiftet en gang i hver ende, og stod med en indbyrdes afstand på 4,3 m, orienteret Ø-V. I den sydlige side af anlægget påvistes en række på fire til fem nedrammede stolper, formentlig fra vægkonstruktionen. Fylden var homogen.

Genstandsmateriale: Keramikken består for en stor del af østersøtyper (fig. 68). Hertil kommer knappenåle af bronze, forskellige beslag af bronze, pincet af bronze, blyklump, klinknagler, søm, halvsfærisk tenvægt af sandsten (fig. 69), konisk tenvægt af ler, otte enkle bennåle med bredt eller smalt gennemboret hoved, to islægger, fragment af plade fra enkeltkam af tak, fragment af benfløjte, nåle af jern, pilespids med trekantet tværsnit, fragment af en jernspore, to jernknive, ubestemmelige jerngenstande, forstenet søpindsvin, knogler af pattedyr og en smule fiskeben.

Datering: 10.-11. årh.

Hus 20

A346. Anlægget bar præg af at være kraftigt nedpløjet.

Nærmest en rektangulær nedgravning i sandet ler (3,1 x 2 x 0,05-0,2 m), jævn bund (fig. 70). Centralt i huset fandtes et dybt stolpehul, hvis tilhørsforhold til huset var uklart. De tagbærende stolper stod med en indbyrdes afstand på 2,6 m, orienteret Ø-V. Fylden var homogen med en del håndstore sten, ubrændte sten.

Genstandsmateriale: Der fandtes enkelte skår af keramik, hvoraf et enkelt var af østersøtype, ornamenteret med

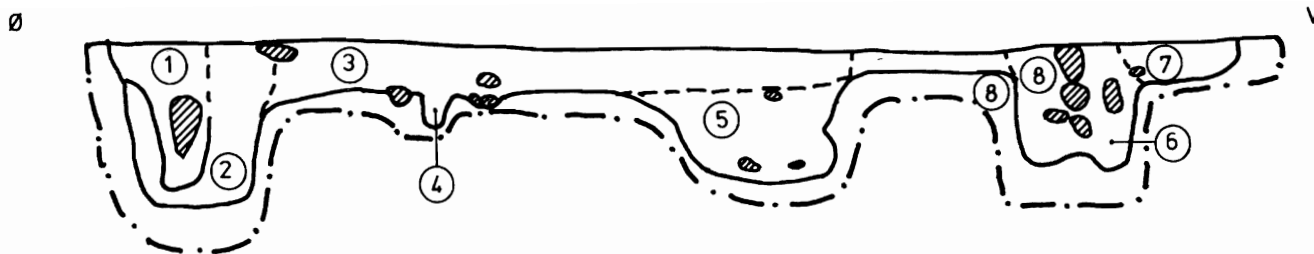

Fig. 70. Gershøj. Grubehus 20 i snit. Tegn. Tove Woller.

omløbende furer. Endvidere fremkom en lille gennemskinnelig blå glasperle og lidt brændt ler.

Datering: Stratigrafisk er huset ældre end hus 8. Genstandsmaterialet giver ingen entydig datering, men det enlige østersøskår harmonerer ikke med den overvældende mængde, der fandtes i det nærliggende hus 19. De tydelige moderne pløjespor gennem hus 20 kan være årsag til forekomsten af østersøskåret. Jeg mener derfor, at det er rimeligt at antage, at hus 20 er ældre end hus 19, og tilfyldt før midten af 10. årh. Dateringsrammen må derfor udstrækkes til 6.-10. årh.

Klokkestøbningsgruber

I samme område som Trelleborghusene, fandtes to specielle anlæg anvendt i forbindelse med klokkestøbning. De lå med en indbyrdes afstand på omkring 40 m, ganske tæt på terræknækket mod fjorden. Lignende - og oftest lidt større - gruber er bl.a. påvist i Lund,⁸⁰ Visby (Swanström 1977) og Hamburger Dom (Vellew 1977).

A914

Aflangt fyldskifte (2,1 x 1,0 m), orienteret Ø-V. I overfladen fandtes flere klumper smeltet bronze og tin, samt forsmeltet sand med rødlig, glasagtig overflade. Ca. 20 cm dybt fremkom et 1,2 x 0,8 m stort lag af ler med sortbrændt underside og rød-orange overside. Tykkelsen varierede fra 5 til 10 cm. Herpå fandtes et mindre parti med et tyndt grønt lag af kobbersalte el.lign. og i forbindelse hermed små smelteklumper af kobber og tin. Formentlig er der tale om rester af klokkeformen. Herunder var et fyldlag af muld med lernister og enkelte smelteklumper, der dækkede en korsformet grube, nedgravet i undergrundsleren og tydeligt kraftigt ildpåvirket. "Stokken" var 1,2 m lang og ca. 0,2 m bred, mens "korsarmen" var 0,6 m lang og 0,1-0,2 m bred. Bunden var dækket af et tyndt trækulslag, og præget af op til nævestore brokker af brændt ler. På to af de fire hjørner ved "korsarmene" lå en sten, mens de to andre hjørner var så hårdt brændte, at de først blev antaget for også at være sten. Ildpåvirkningen har været kraftigst midt i anlægget.

En luminiscensdatering gav resultatet 1170 ± 40 e.Kr.⁸¹ mens en kalibreret C¹⁴-datering viste 1225 e.Kr.⁸²

A1070

Aflangt fyldskifte (1,6 x 0,9 m), orienteret Ø-V (fig. 71). Grundplanen var korsformet, og tydeligt ildpåvirket. "Stok-

ken" var 1,1 m lang og 0,2 m bred, mens "korsarmen" var 0,65 m lang og 0,1 m bred. Dybden var omkring 0,2 m, og bunden var dækket af et tyndt trækulslag. På to af de fire hjørner ved "korsarmene" lå en sten, mens de to andre hjørner var beskadigede. Ildpåvirkningen har været kraftigst midt i anlægget.

En kalibreret C¹⁴-datering gav resultatet 1010 e.Kr.⁸³

Andre anlæg⁸⁴

Grube (A345)

Materialegrube på bakkehældet mellem bygningerne og Skt. Laurentii kilde. Siderne var relativt rette, bunden ujævn, og nedgravet til ca. 0,7 m under afgraved terræn. Der påvistes ingen stolpehuller eller andet der kunne bestyrke en første formodning om, at der var tale om et grubehus. Fundmaterialet bestod for størstedelen af lerkarskår, der entydigt kan placeres i ældre romertid.

Hegn 1 (A1073, A1092, A1096, A1157)

På kanten af terræknækket, umiddelbart øst for gavlene af Trelleborghusene, fandtes en over 60 m lang nord-sydgående

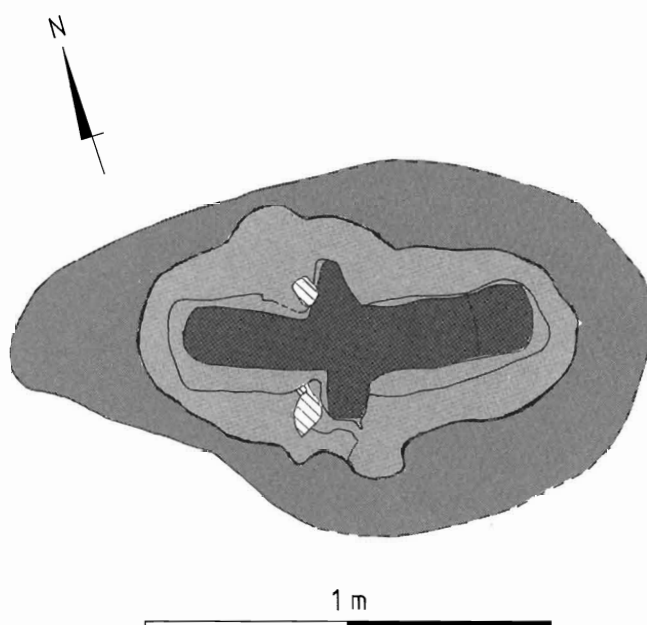

Fig. 71. Gershøj. Klokkestøbningsgrube (A1070) i flade og snit. Grå: grubens udstrækning ved afgraved terræn. Lysgrå: rødbrændt ler. Mørk: grubens bund. Skrå skravering: sten. Tegn. Tove Woller.

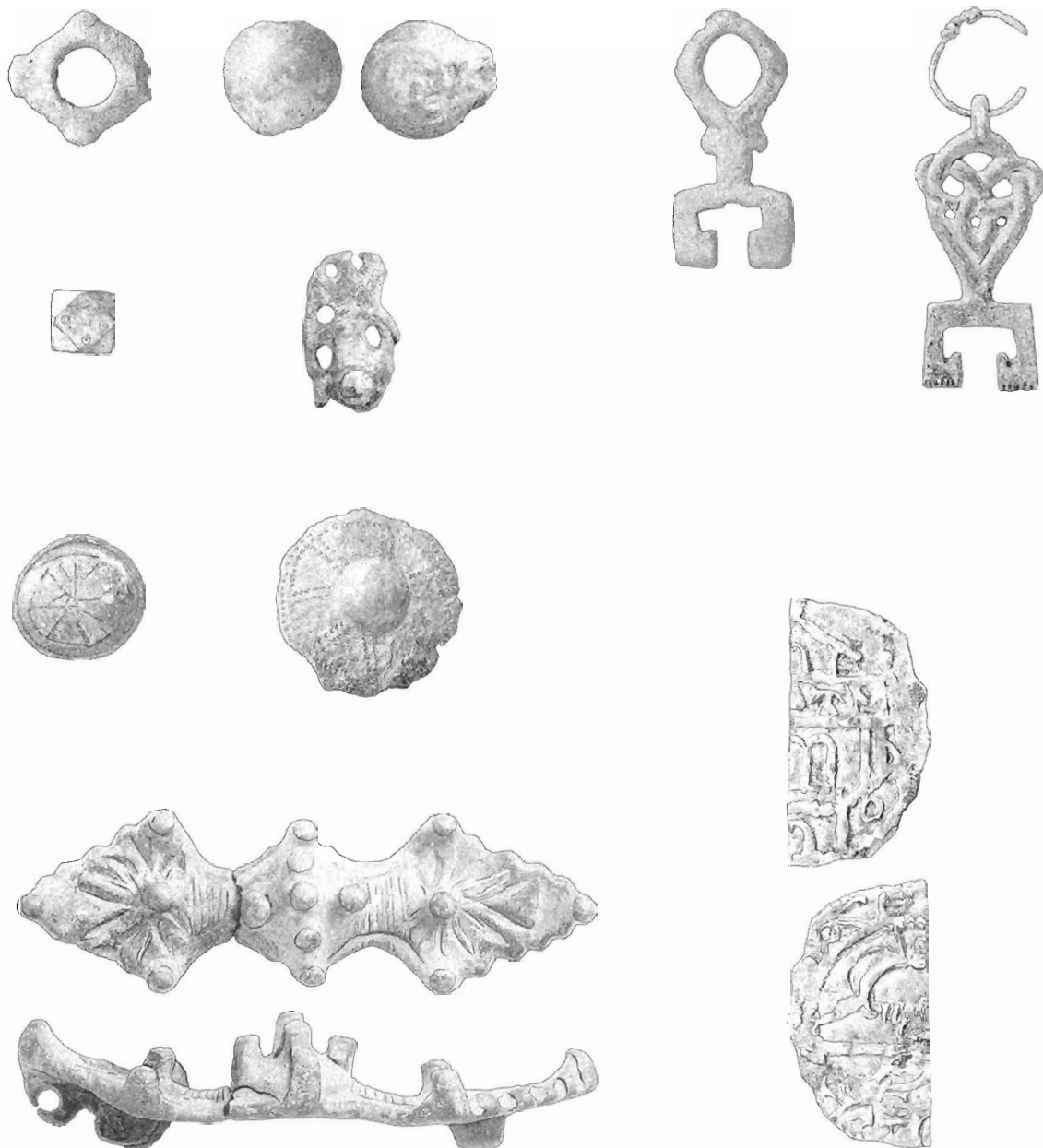

Fig. 72. Gershøj. Løsfundne metalgenstande. Målestok: mønten 2:1, øvrige 1:1. PhotoDraw Jørgen Holm.

de hegnsgrøft med rundet bund, der udfor gavlen af hus 7 ikke kunne erkendes over et ca. 3 m langt stykke. Både i nord og syd ophørte grøften pludseligt, og det var ikke muligt at finde andre rester af den.

I hegnsgrøften fandtes bl.a. østersøkeramik, en bronzenål og en del dyrekogler. Hegnet kan ikke være samtidigt med hus 10 og hus 13a, men stratigrafien imellem husvæggen og hegnsgrøften var ikke krystallklar. Anlægget må ud fra keramikken dateres til 10.-11. årh., og det er sandsynligt, at hegnsgrøften har eksisteret samtidig med Trelleborghusene.

Genstandsmaterialet

Forud for udgravningen var marken blevet afsøgt adskillige gange med metaldetektor, og fundene bestod

langt overvejende af tidlig- og højmiddelalderlige genstande, ikke mindst i form af borgerkrigsmønter. Kun enkelte genstande kunne tilskrives vikingetid, nemlig en ligearmet bronzefibel, et skjoldformet vedhæng eller beslag og en emaljeskivefibul med et Georgskors som motiv (fig. 72). Efter muldafrømningen blev jordbunker, og senere de tildækkede felter og søgegrøfter, gennemgået med metaldetektor, og herved fremkom bl.a. en hvidmetalbelagt bronzenøgle med et triquetrasymbol i håndtaget, sfæriske vægtlodder med affasede poler, bidseldel af bronze, polyedrisk vægtlod af bronze og et fragment af en skålformet fibul.⁸⁵

Der fremkom kun få genstande i stolpehullerne fra husene, mens størstedelen af oldsagerne fandtes i gru-

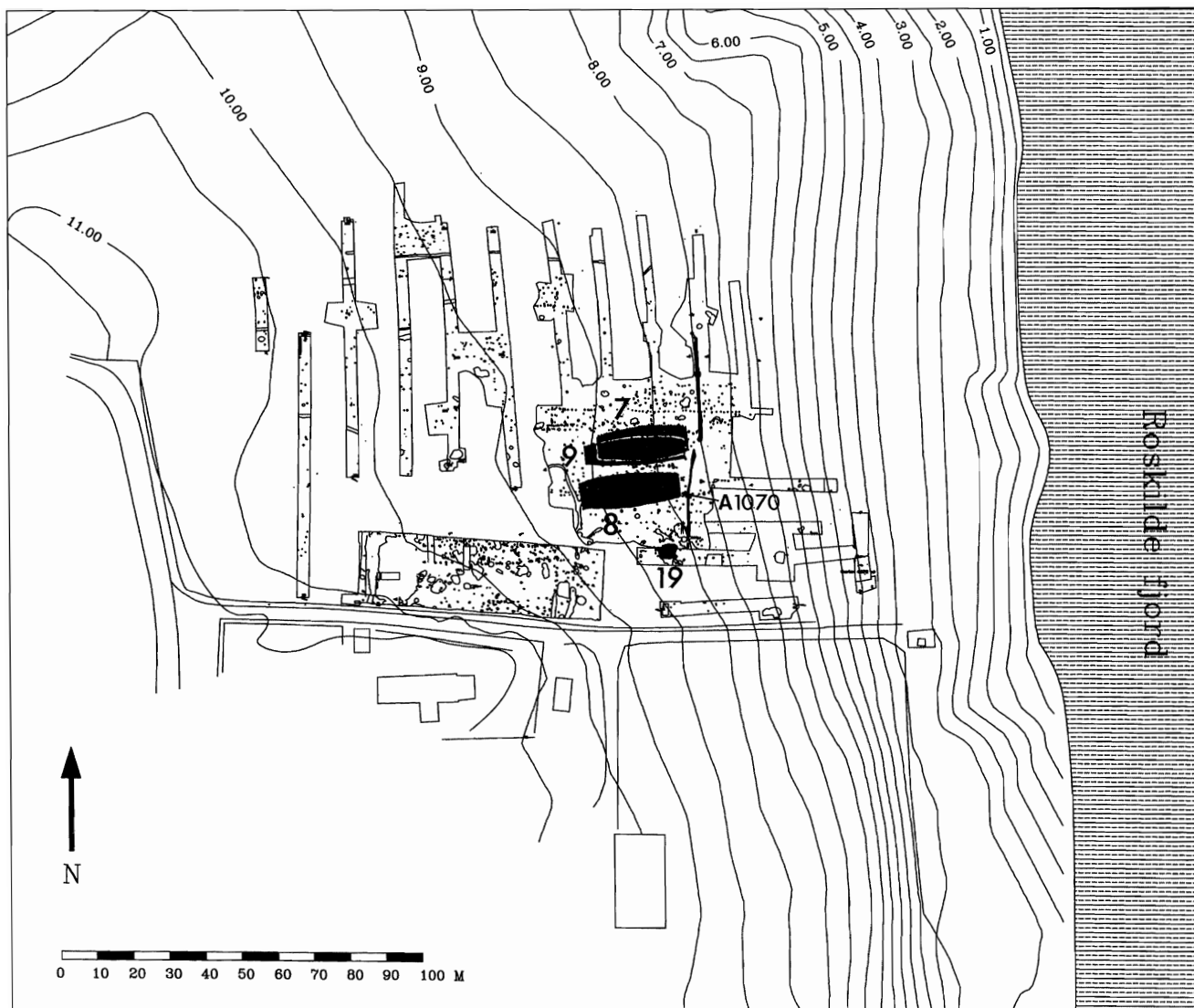

Fig. 73. Gershøj. Trelleborgfasen. Bygninger, hegn og klokkestøbningsgrube fra omkring år 1000. Tegn. Tove Woller.

berne. Hyppigst var skår af keramik, men der fremkom en hel del jerngenstande, der dog oftest var så korroderede og fragmenterede, at det ikke kunne afgøres, hvad de har været anvendt til.

Grubehus 19 var uden sammenligning det mest fundrige anlæg på pladsen, både hvad mængden af keramik angår, men overraskende nok fremkom også flere bronzesager, hvis kronologiske værdi desværre var begrænset.

Set under eet adskiller fundmaterialet fra Gershøj sig ikke fra, hvad der kan forventes i en samtidig bebyggelse i Roskilde Fjords opland.

Pladsens udvikling og funktion

Bebyggelsen nord for Gershøj kirke er i sagens natur kun delvist belyst, og på det foreliggende grundlag kan det være meget problemfyldt at forsøge at tolke fundet nærmere end blot at konstatere, at der har eksisteret en bebyggelse med langhuse, småhuse og

grubehuse i ældre og yngre jernalder, samt middelalder. Det er selvsagt ikke tilfredsstillende, og slet ikke i forhold til spørgsmålet om, hvorvidt de kystbaserede lokaliteter i yngre jernalder udelukkende var specialiserede pladser, en problematik der er af afgørende betydning i nærværende sammenhæng. Som en af hovedårsagerne til vanskelighederne kan nævnes, at flere af de treskibede huse ikke kan dateres snævrere end til "yngre jernalder", og at genstandsmaterialet overordnet set var ganske beskedent.

Klarest står "Trelleborgfasen", der i det udgravede område omfatter sammenlagt tre Trelleborghuse, det sydlige grubehus med østersøkeramik (hus 19), den nord-sydgående hegnsgroft (hegn 1), der markerer toften mod strandengen ved fjordbredden, og - med henvisning til C^{14} -dateringen - en klokkestøbningsgrube ved nordøsthjørnet af hus 7 (fig. 73). Dette kompleks er blevet etableret i årtierne omkring år 1000, og opfattes som del af et gårdanlæg, hvor lang-

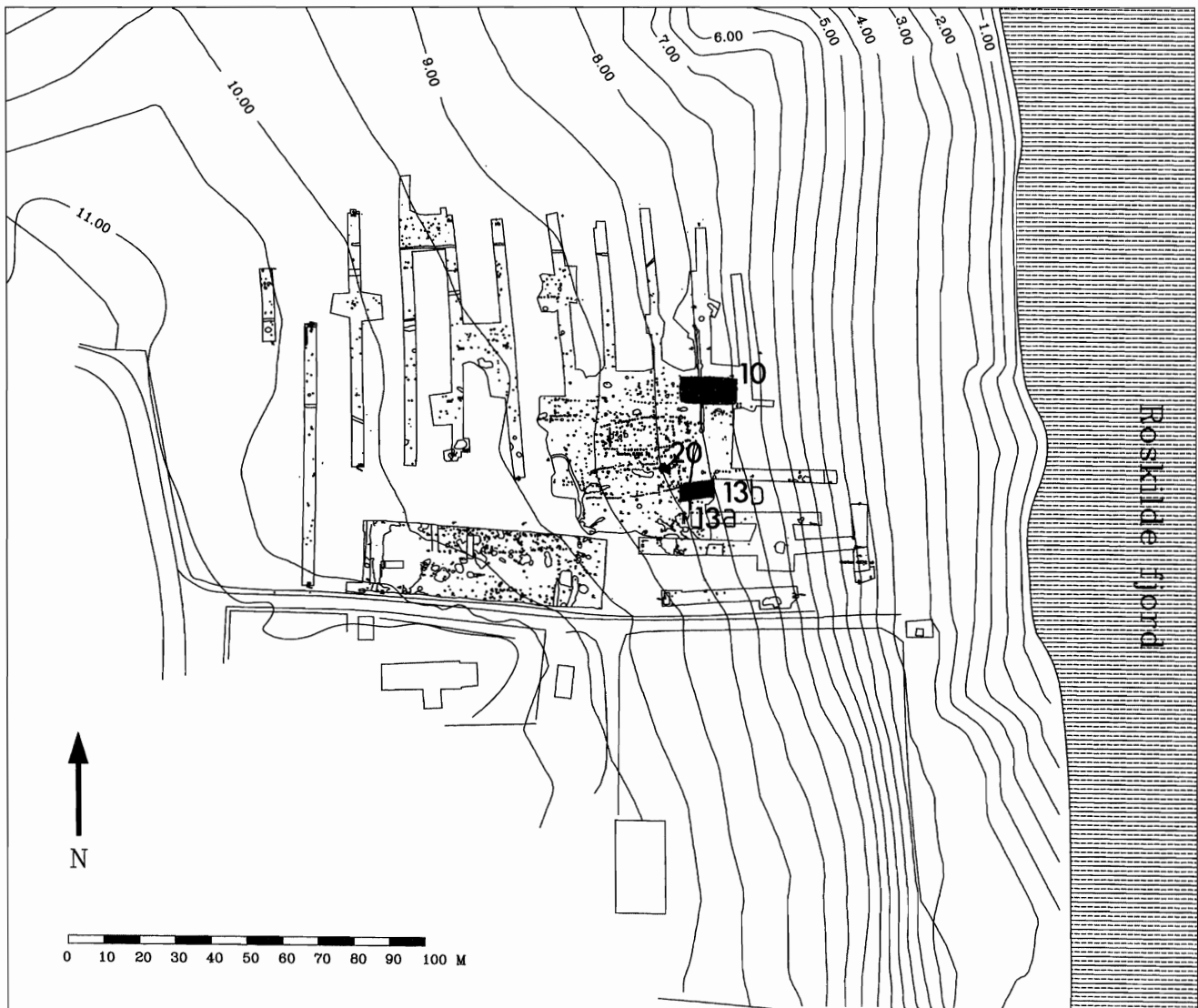

Fig. 74. Gershøj. Yngre jernalders bygninger. Ækvidistance 0,5 m. Tegn. Tove Woller.

husene forekommer i flere faser. Den åbenbare skelgrænse mod stranden falder dårligt i tråd med en specialiseret anløbsplads, der, hvor det ellers kan konstateres, er separeret i forhold til det omgivende opland, mens adgangen til havet naturligvis har været "ubegrænset". Gårdens struktur kan kun belyses delvist. Hus 7 og 8 kan godt have eksisteret samtidig, selvom de ligger meget tæt, men ingen af dem kan være jævn gamle med hus 9, der formentlig er ældst. Der er således tale om Trelleborghuse i mindst 2 faser, et forhold der indtil videre kun er forekommet i sjældne tilfælde. Det er blevet anført, at hustypen hørte til i periodens stormandsgårde (L.C. Nielsen 1990:144), og hyppigt som gårdens hovedhus (Hvass 1980), men lovmæssigheden heri er dog ikke så stålsat, at undtagelser ikke kan forekomme. Således er der endnu ikke fundet Trelleborghuse i forbindelse med stormandsgården i Lejre (T. Christensen 1993), og som hovedhus betragtet er placeringen af bygningerne i Gershøj, helt ude i

kanten af gårdstøften, ikke almindelig. Det kunne under alle omstændigheder være interessant at se, hvorledes bygningerne i gårdanlæggets centrale del ser ud, ikke mindst i lyset af klokkestøbningsgruben, A1070, der vel kun kan betyde, at der samtidig har eksisteret en kirke på stedet.

Det er efter min opfattelse klart, at der forud for "Trelleborghusens" gårdanlæg, har været aktiviteter på Gershøjpladsen (fig. 74). Det sikreste tegn er det nordlige grubehus, hus 20, der ikke rummede østersøkeramik, og som stratigrafisk er ældre end hus 8. Grubehuset rummede et meget beskedent fundmateriale, der i sig selv vanskeligt kan dateres nærmere end yngre jernalder, men det er påfaldende, at det trods fysisk nærhed til hus 19 ikke omfatter flere skår af østersøkeramik. Det formodes derfor, at der er kronologisk forskel på de to grubehuse, og at hus 20 er ældst. Blandt langhusene er der flere, som af typologiske årsager formentlig er ældre end "Trelleborghusens",

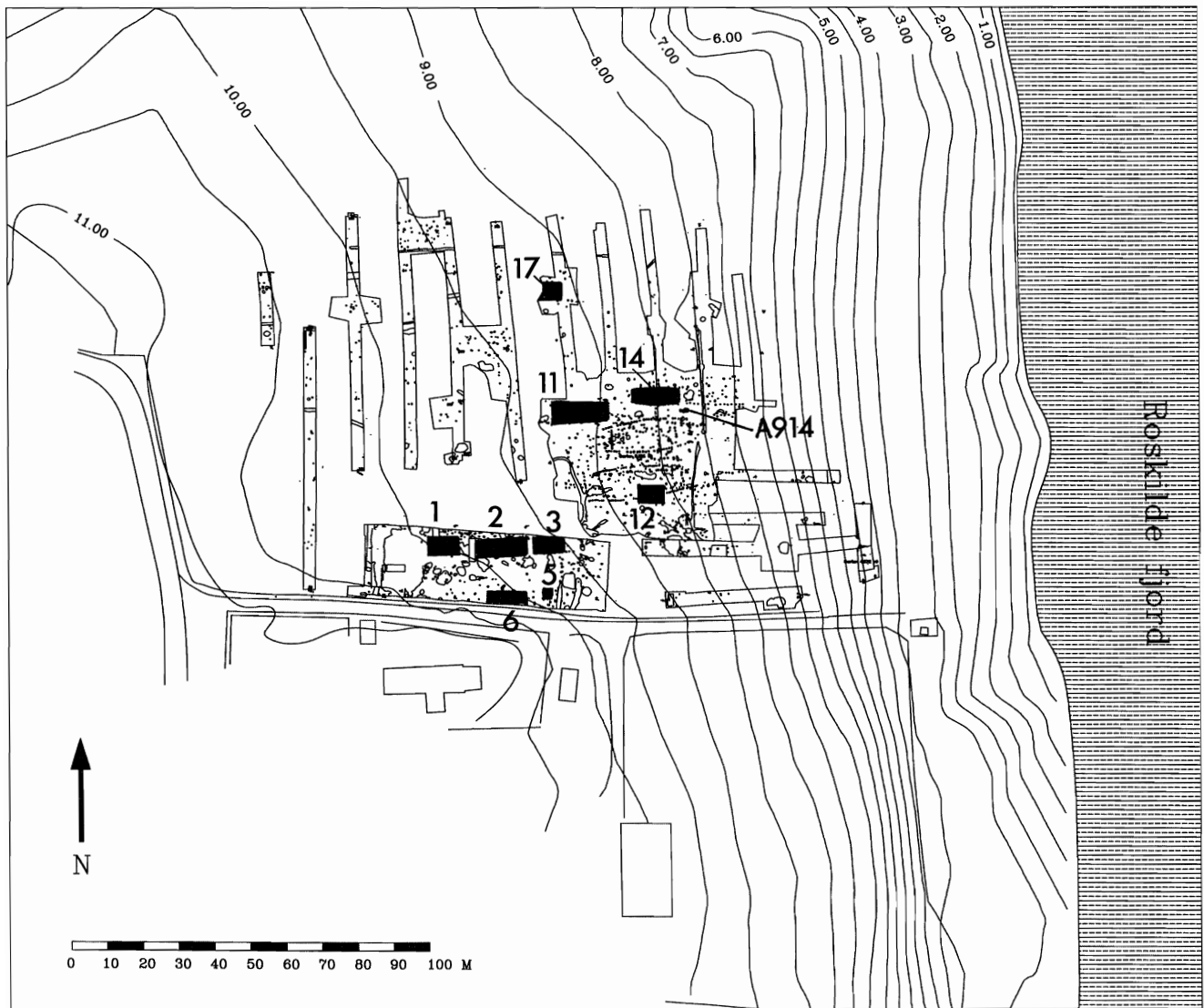

Fig. 75. Bygninger og klokkestøbningsgrube fra middelalder. Ækvidistance 0,5 m. Tegn. Tove Woller.

men en snævrere datering på grundlag af den jyske hustypologi kan ikke sandsynliggøres med rimelig sikkerhed. Det kan dog fastslås, at hus 10 er ældre end hegn 1 fra "Trelleborgfasen". Typologisk kan hus 10 forekomme gennem store dele af yngre jernalder, også samtidig med Trelleborghusene, men må altså i det konkrete tilfælde være ældre. Også hus 13a er i karambolage med hegn 1, ligesom det næppe er sandsynligt, at det har stået samtidig med hus 8. Hus 13b synes heller ikke at have eksisteret samtidig med hegnsgroften. Hus 13a og 13b betragtes som en ældre og en yngre fase af samme bygning, men dateringerne er meget svævende, ikke mindst p.g.a. muligheden for, at de kunne være længere end de to sæt, der blev frilagte i udgravningen. Der kunne ikke påvises yderligere bygninger, der kan tilskrives aktiviteter forud for "Trelleborgfasen", og det er på det foreliggende grundlag svært at afgøre hvorvidt de ældre huse har indgået i et gårdanlæg eller ej. Der blev ikke påtruffet et nord-syd-

gående toftegrænse øst for hus 10, der kunne være forløber for hegn 1. Den intensive pløjning af området kan imidlertid have destrueret ethvert spor af hegn og huse på bakkehældet, men det bør bemærkes at muldlaget tiltog i dette område, og dermed burde kunne yde anlægsspor bedre beskyttelse end i området ved Trelleborghusene, hvor plovsporene trak synlige furer i undergrundsleret.

Ved en sammenfatning af indicier for og imod en specialiseret anløbsplads forud for "Trelleborgfasen" må de sekundære pladsindikatorer som kildevæld, romansk kirke og topografi fremhæves. De er i overensstemmelse med en række andre pladser, både i Roskilde Fjord og i det øvrige Danmark. Hvad den afdækkede bebyggelse angår, er hus 10 vel at mærke ikke repareret eller genopført, helt på linie med forholdene på f.eks. Selsø-Vestby, men til gengæld ligger langhuset noget nærmere stranden end normalt for en specialiseret anløbsplads. Desuden mangler de for speciali-

serede anløbspladser ellers hyppigt forekommende spor efter bronzestøbning, jernforarbejdning og fibler fra yngre germanertid. Fund, der med sikkerhed kan placeres før "Trelleborgfasen", udgøres stort set kun af den ligearmede fibel fra 9. årh., men som det allerede nu står klart, er genstandsmaterialet på specialiserede anløbspladser af stærkt varierende karakter og mængde. Som det foreligger på nuværende tidspunkt kan Gershøj ikke med sikkerhed kategoriseres som specielt orienteret mod søfart forud for 10.-11. årh., og fra og med "Trelleborgfasen" er der tydeligvis tale om et gårdanlæg, der er afgrænset *mod* vandet.

Fra middelalderen er påvist adskillige bygninger, hvoraf enkelte fandtes i feltet nærmest fjorden, mens størsteparten fremkom i området ud for kirken (fig. 75). Den nærmere datering af disse hustomter er vanskelig, da genstandsmaterialet herfra var lille og lidet oplysende, men der er en næsten påfaldende ensretning i husenes orientering, der kan sammenlignes med forholdene ved Selsø-Vestby. Typologisk kan bygningerne have eksisteret gennem størsteparten af middelalderen med udgangspunkt i 12. årh., og løsfundene kunne tyde på, at det (eller de) middelalderlige gårdanlæg har en dateringsramme på 12.-14. årh.

De tidlig middelalderlige kirkebygninger og deres nærmeste omgivelser har i de seneste år været udsat for stor bevågenhed, ikke mindst efter fundet af komplekset i Lisbjerg, hvor kirken synes at være en integreret del af den senvikingetidige gård (Jeppesen & Madsen 1990; Sørensen, Jeppesen og Madsen 1995). Siden er der prøvegravet omkring adskillige kirker over hele Danmark, uden at der dog er fremkommet direkte paralleller.

Også i forbindelse med undersøgelsen af pladsen i Gershøj var der en oplagt mulighed for at eftersøge en sammenhæng mellem et gårdanlæg og kirken. Som det er fremgået, blev der ikke fundet hegnsgrofter eller andet, der kan underbygge en sådan påstand med nogen grad af sikkerhed. Trelleborghusenes formodede tilknytning til stormandsgårdmiljøet kunne opfattes som en positiv indikator, og sammen med klokkestøbningsgruben fra årtierne omkring år 1000 kan der næppe være tvivl om, at "Trelleborgfasen" må opfattes som del af en stormandsgård med en kirke.

Sammenfattende peger udgravningsresultaterne på, at bebyggelsen nord for Gershøj kirke udgøres af en eller flere gårde, hvoraf de tidligste spor hører til i slutningen af 10. årh. og 11. årh. Hus 10 og hus 20 kan hypotetisk ses som udtryk for søværts orienterede aktiviteter forud for etableringen af en stormandsgård. Den enlige fibel fra 9. årh. er i hvert fald kronologisk løserevet fra "Trelleborgfasen", og enkelte af detektorfunde-

ne kunne i teorien placeres i samme tidshorisont. Aktiviteter i 6.-8. årh. kan ikke spores, og fraværet af metalgenstande fra dette tidsrum tyder ikke umiddelbart på, at pladsen har så gamle rødder.

Omkring år 1000 adskiller pladsen sig markant fra alle andre kystbaserede lokaliteter langs Roskilde Fjord, der tidligst bliver omdannet til landsbyer i tidlig middelalder. Årsagen til denne forskel kan ikke udledes af undersøgelserne, men det skal bemærkes, at Gershøj besejlingmæssigt set ligger velbeskyttet dybt inde i Roskilde Fjord bag en revdannelse på linie med Selsø-Vestby og Lyndby. Den almindelige antagelse, at landsbyerne generelt findes tilbagetrukket fra kysterne i yngre jernalder og vikingetid p.g.a. risikoen for overfald fra havet, har derfor ikke nødvendigvis været gældende i dette tilfælde.

4.3.4 Sønderø⁸⁶

Veddelevhalvøens sydligste spids har gennem en lang årrække været kendt for en skaldyngge fra Ertebøllekultur (Mathiasen 1919). Trods flittigt besøg af flintsamlere var det først ved brug af metaldetektor, at det første fund fra yngre jernalder blev indleveret til Roskilde Museum i 1981. Gennem 1980'erne afsøgtes markens systematisk mindst en gang årligt med metal-detektor med adskillige metalfund fra germansk jernalder og vikingetid til følge, suppleret af enkelte genstande fra ældre romertid og middelalder (Jensen & Ulriksen 1989; Ulriksen 1990:75ff). Gennem de sene-

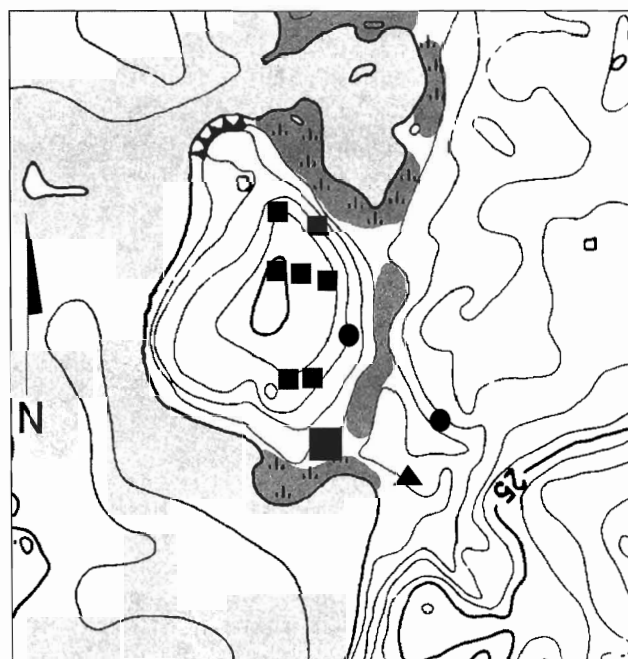

Fig. 76. Veddelev. Fordeling af fund fra romertid (▲), yngre germanertid (●) og vikingetid (■). Ækvidistance 5 m.

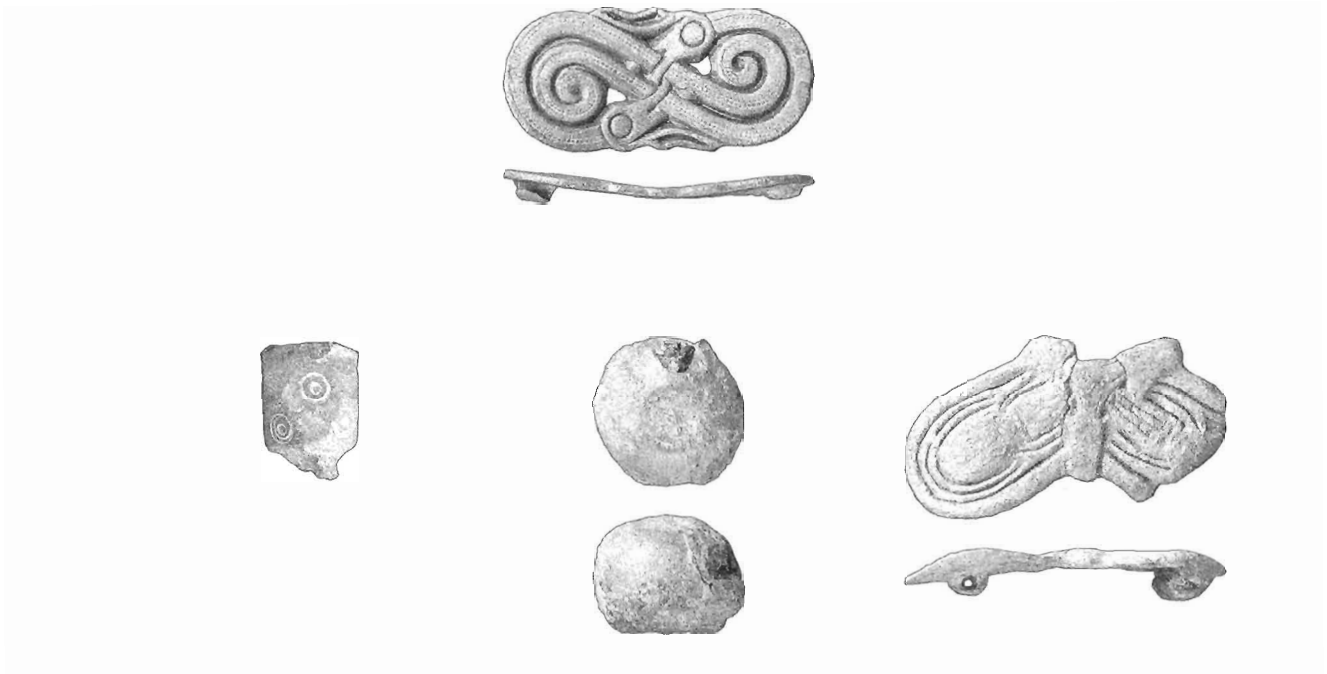

Fig. 77. Løsfundne bronzegenstande fra markerne omkring Veddelev. Målestok 1:1. PhotoDraw Jørgen Holm.

ste år er både Sønderø - og stort set alle andre marker på Veddelevhalvøen - blevet genstand for intensiv detektorafsøgning af medlemmer af 'Detektorklubben Sjælland', hvorfor fundbilledet kontinuerligt ændres (fig. 76). Imidlertid sker der ingen ændring i dateringsrammen, der langt overvejende ligger i yngre germanertid og vikingetid (fig. 77).

Topografi

Veddelevhalvøen hæver sig markant ud til Roskilde Fjord med det højeste punkt nordvest for landsbyen (28 m o.h.). Området er karakteriseret af moræneler med enkelte partier af sand og grus. Kysten er mod nord og vest præget af vanskeligt tilgængelige skrænter, mens der er en mere jævn overgang mellem fjord og land ved vigen Bløden i nordøst og ved Sønderø i sydøst. På østsiden af landsbyen Veddelev findes et langstrakt, nord-sydgående vådområde med et kildevæld, der giver området vest herfor karakter af en ø, meget lig forholdene ved Selsø.⁸⁷

Anløbspladsen ved Sønderø ligger på en dyrket mark på sydsiden af Veddelevhalvøen (fig. 78). Undersøgelsesområdet er præget af en markant bakke mod nordvest, (8,9 m o.h.), der falder jævnt mod syd, mens den mod øst og sydøst har et mere markant fald fra 5 m o.h. mod de lavereliggende dele af marken, (2-3 m o.h.). Også mod vest, udenfor det aktuelle undersøgelsesområde, er der tale om et relativt markant fald.

Undergrunden består mod nordvest af moræneler, mens der mod øst er tale om mere sandet ler. Det

lavtliggende område mod syd er præget af markante strandvoldsaflejringer.

Syd for det eksisterende markskel findes en ca. 150 m x 340 m stor lav strandeng, hvis højeste punkt (2,0 m o.h.) findes længst mod vest. Engen er gennemskåret af smalle, oftest vandfyldte render, (bundkote: 0,30 m o.h.), hvoraf den nordligste i første halvdel af 1800-tallet var en del af fjorden, og dermed adskilte engen fra det faste land.

Prøvegravning 1984⁸⁸

Med udgangspunkt i de første detektorfund fra Sønderø foretog Roskilde Museum en mindre prøvegravning på det område af marken, hvor den største koncentration havde vist sig. Der fremkom enkelte stolpehuller, men ingen konstruktioner.

Prøvegravning 1988⁸⁹

En prøvegravning af markens sydvestlige del blev foretaget i august 1988. Der blev trukket et mindre antal søgegrøfter, der frilagde et treskibet langhus nærmest bakkens top og et grubehus på den sydøstvendte skråning (Ulriksen 1990, fig. 13 og 14). Langhuset blev ud fra typologiske forhold dateret til ældre romersk jernalder, men omfattede i øvrigt ingen genstande.

Fra marken foreligger kun et enkelt fund fra denne periode, nemlig en lille kraftigt profileret fibel (Ulriksen 1990, fig. 4.2). Endvidere fandtes en del stolpehuller og en mindre grube, hvori der var skår af østersøkeramik dekoreret med omløbende furer.

Huse

Hus I

Treskibet langhus med tre sæt tagbærende stolper (5,6 x 3 m), orienteret Ø-V. Spændet på tværs var 3 m, mens den indbyrdes afstand mellem sætterne var uens. I øst var der 2,7 m, mens der i vest var 3,8 m. Det midterste og muligvis det østlige sæt var udskiftet en gang. Øst for huset sås endnu et muligt sæt tagbærende stolper, men det var forskudt mod nord, ligesom spændet på tværs var 3,3 m, og det blev ikke opfattet som sandsynligt, at der er tale om en del af hus I.

Datering: Der fremkom en jernstump i et stolpehul. Typologisk er huset meget lig bygninger fra ældre romersk jernalder i Jylland (Hvass 1988).

Hus II

Grubehus.

Ovaloid, fladbundet nedgravning i sand (3,0 x 2,50 x 0,55 m). De tagbærende stolper stod med en indbyrdes afstand på 2,2 m, orienteret Ø-V. Fylden var homogen.

Genstandsmateriale: Keramikken bestod udelukkende af uornamenterede skår, hvoraf enkelte var påført en lys gullig-grå slikker (se Ulriksen 1990, fig. 15). Randene var overvejende indfaldende, men der fandtes også udfaldende eksemplarer. Bundskårene var flade. Endvidere fremkom en tandplade af tak fra en trelagskam, fragmenter af vævevægte af ubrændt ler, et fragment af en spore af jern (se Ulriksen 1990, fig. 16), adskillige ubestemmelige jernstykker, små og porøse slagger samt knogler fra pattedyr og fisk.

Datering: Fraværet af østersøkeramik, der i øvrigt er fundet i en nærliggende grube og i kulturlaget nedenfor grubehuset, peger på en datering før midten af 10. årh. Keramikken favner tidsrummet 6.-10. årh., og de øvrige genstande er ligeledes uden særlig kronologisk værdi. Dog har den formodede spore med det trekantede tværsnit parallellert i bl.a. slaviske gravfund fra 10.-11. årh. (Bach & Dušek 1971, abb. 16.16 og 24.12). Det er tankevækkende, at der ikke er fundet østersøkeramik i grubehuset, hvis sporen reelt set er af slavisk oprindelse.

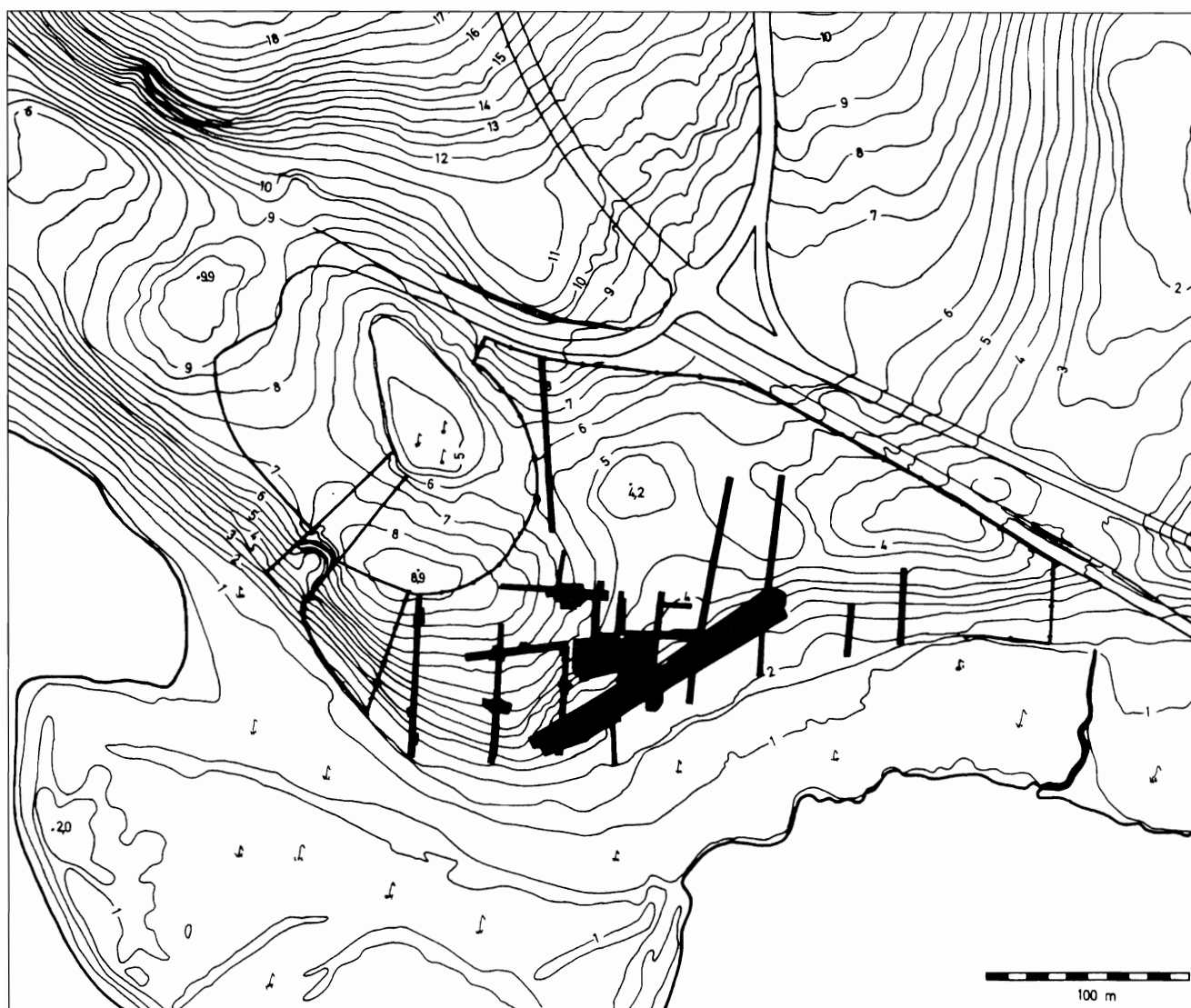

Fig. 78. Kort over undersøgelsesområdet ved Sønderø med angivelse af udgravningsfelter og søgegrøfter. Ækvivalens 0,5 m.

Knoglebestemmelser⁹⁰

Der fremkom kun et lille knoglemateriale fra hus II, der overvejende bestod af svin og kvæg, mens hest, høns, gåsefugle og hund kun var repræsenterede med få knogler.

Fiskeknoglerne var for 95%’s vedkommende fra sild, mens resten var fra torsk.

Udgravning 1994⁹¹

Det primære formål med en fornyet undersøgelse af marken ved Sønderø var at afgrænse anløbspladsen mod nord og øst, ligesom området nærmest stranden skulle afdækkes. Udgravningen bestod derfor dels af ti søgegrøfter fordelt over marken, dels af et felt placeret på et lavereliggende parti af strandvolden. Sammenlagt afdækkedes et areal på henved 3.600 m².

Ved muldafrømningen blev jorden afsøgt med metaldetektor, ligesom jordbunker og fladerne i felter og søgegrøfter efterfølgende blev detektorafsøgt. De

undersøgte anlæg og kulturlag blev opdelt i kunstige horisontale lag på 10 cm’s tykkelse, og vandsoldet i 4 mm net.

Søgegrøfterne godtgjorde, at bebyggelsessporene var yderst sparsomme på det højereliggende terræn, og stort set var fraværende på markens nordlige halvdel. Der fandtes ingen anlæg i de to østligste søgegrøfter, mens der i den vestligste søgegrøft var tre sammenhængende, mindre gruber i den nordligste ende (fig. 79).

Hovedfeltet åbnedes med udgangspunkt i et par større fyldskifter i søgegrøfterne på markens laveste del omkring 2 - 3 m o.h. Endvidere blev feltet udvidet mod nord til grubehuset, hus II, der undersøgtes i 1988, og i området sydvest herfor, hvor der er en koncentration af detektorfund.

Der blev kun konstateret få regulære anlægsspor i fladerne, der var karakteriseret af en gruset og sandet

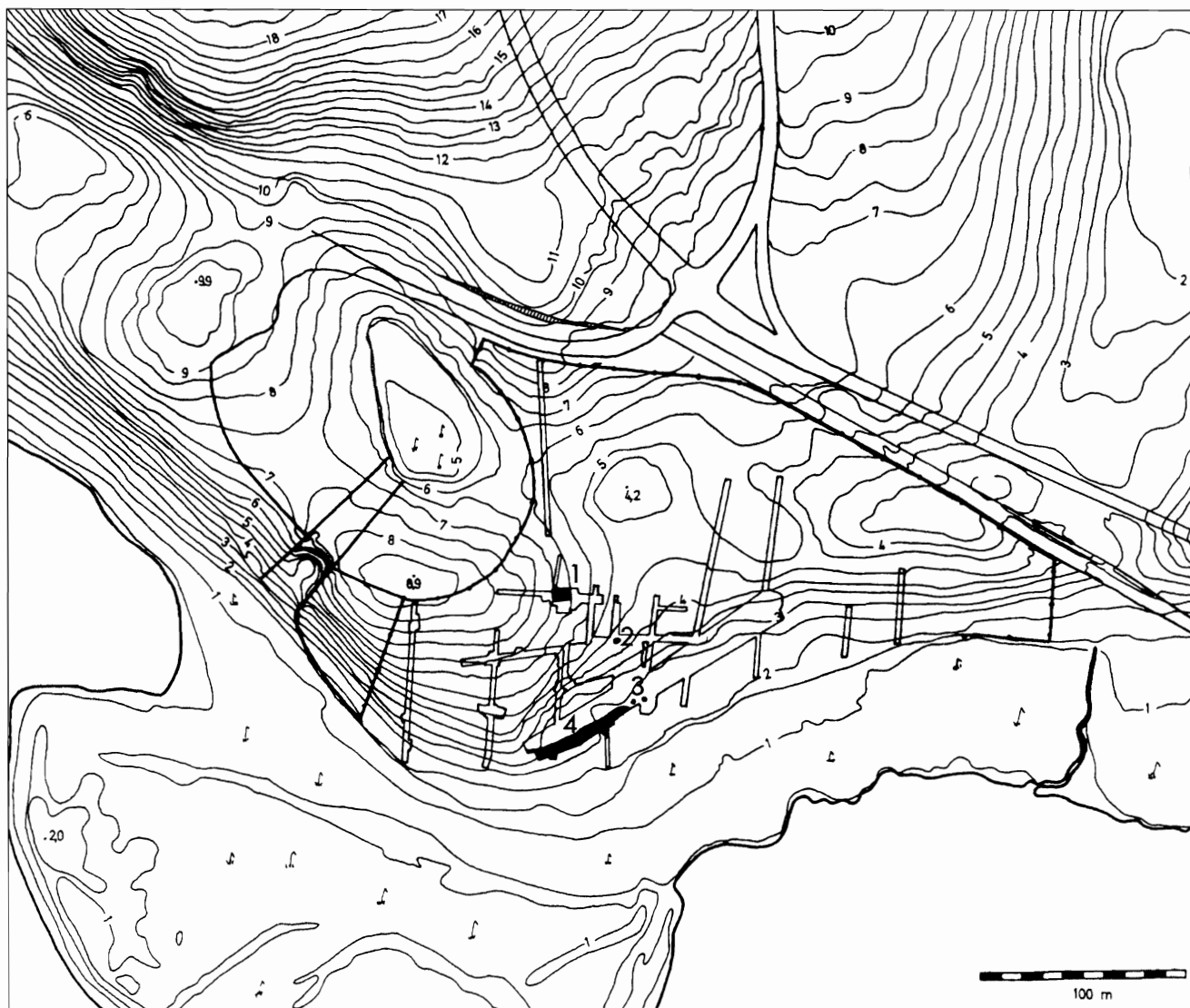

Fig. 79. Sønderø. 1) Langhus, 2) grubehus, 3) brønde, 4) kulturlag. Ækvidistance: 0,5 m.

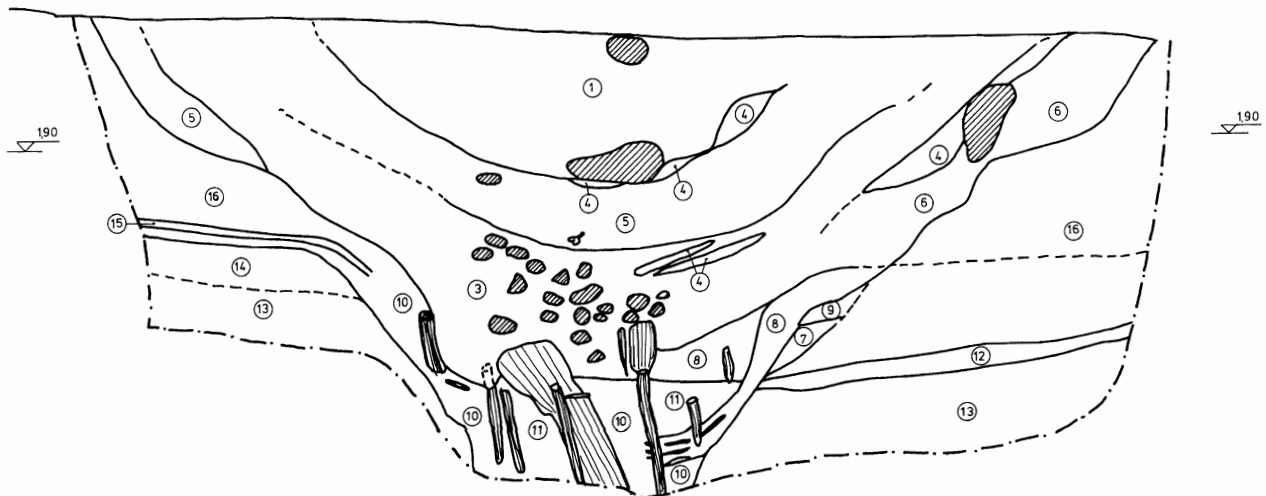

Fig. 80. Snderø. Snit gennem brønden (A25). Tegn. Annie Larsen.

undergrund med mange sten fra strandvoldene, der præger området.

Nærmest stranden fremkom to brønde og adskillige gruber, der koncentrerede sig indenfor et mindre område hvor undergrunden bestod af fin hvidlig sand. Vest herfor fremkom et kulturlag, der kunne følges over 70 m's længde, og var henved 8 m bredt. Dybden varierede mellem 10 og 50 cm.

Det kunne konstateres, at området umiddelbart syd og sydvest for hus II, hvor den største koncentration af metaldetektorfund findes, er voldsomt forstyrret af moderne råstofindvinding af ral og sten. Desuden er store dele af det undersøgte område præget af nyere, grøftlignende forstyrrelser, hvori fandtes lidt jernstumper og et stykke sølvpapir.

Brønde

De to brønde tegnede sig i fladen som næsten cirkulære fyldskifter. I et spadestiks dybde begyndte grundvandet at strømme ind, og flydesand umuliggjorde en fuldstændig udgravning.

A25

Brønden kunne dokumenteres i snit, hvor den fremstod som bredt tragtformet i den øverste meter, hvorunder den snævrede ind til en smal, flad bund 1,35 m under afgrævet terræn (fig. 80). Fundmaterialet var meget sparsomt, men omtrent midt i brøndfylden fandtes et enkelt sideskår af keramik af yngre germanertids- eller vikingetidskaraktter, lidt knogler og brændt ler.

Det spejkløvede egetømmer omfattede desværre ikke årringe nok til en dendrokronologisk datering. I stedet gennemførtes en C¹⁴-datering, der gav resultatet 780 e.Kr. Kal.⁹⁷

A26

På grund af kraftigt indstrømmende vand og flydesand, kunne brønden kun undersøges til en dybde af 0,5 m under afgrævet terræn. Den har været mindst 0,6 m dyb, og foringen bestod af tilspidsede, spejkløvede brædder af eg. I fylden fremkom et skår af østersøkeramik med omløbende furer på skulderen, der formentlig hører hjemme i 11.-12. årh. (fig. 81). Endvidere fandtes en del knogler af pattedyr.

En C¹⁴-datering af træ fra brøndforingen gav resultatet 1010 e.Kr.Kal.⁹³

Gruber

Øst for brøndene lå 8-10 mørke fyldskifter nedgravet i den fine, gråhvide sand. Størrelserne varierede mellem 1 m i diameter og 2,8 x 1,5 m. Anlæggene lå så tæt, at de ofte skar hinanden, og ved snitning kunne det konstateres, at der ikke var brøndtømmer i nogen af dem. Tværsnittene var trugformede eller med lige sider og næsten flad bund. De sidstnævnte var klart størst. I A34a fandtes et op til 10 cm tykt lag af plantedele.

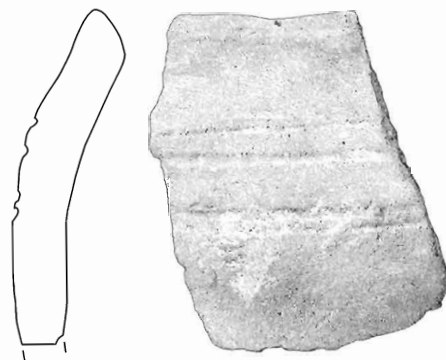

Fig. 81. Snderø. Østersøkeramik fra brønden (A26). Målestok 1:1. PhotoDraw Jørgen Holm.

Fig. 82. Sønderø. Østersøkeramik fra kulturlaget (A27). Målestok 1:1. PhotoDraw Jørgen Holm

Der blev ikke gjort fund i anlæggene, men et skår af hårdtbrændt østersøkeramik fra tidlig middelalder opsamledes ved afrensning af overfladen i A33a. Anlæggenes oprindelse hvad angår alder og funktion er ikke helt klar. Stratigrafisk overlejrer den østligste brønd (A26) gruben A37, der også er ældre end A31. A33a (med østersøkeramik) er yngre end A32 og A34b. Der er således grund til at antage, at nedgravningerne tilhører sen vikingetid eller tidlig middelalder. Flere af gruberne var med deres lodrette sider og flade bunde meget ulig almindelige affaldsgruber fra samtidige bebyggelser. Undergrundsmaterialet taget i betragtning er der formentlig tale om sandtagningsgruber.

Kulturlag

A27

Et kulturlag strakte sig over ca. 70 m's længde langs med bakkens fod, og med en maksimal bredde på omkring 8 m. Lagets tykkelse var i øst ca. 30 cm, mens det tiltog til ca. 50 cm i vest. Ved muldafrømningen fremkom en del større lemmeknogler af ko og svin. Vandsoldningen af ialt 6 m² viste et relativt sparsomt fundmateriale bestående af enkelte skår af uornamenteret keramik af yngre germanertids- eller vikingetidstype, et par skår af østersøkeramik med omløbende fureornamentik (fig. 82), lidt brændt ler, underhjalte af jern, jernkniv, klinknagler, ituhuggede nitteplader, en del ubestemmelige jernstykker, et oprullet stykke bly og en lille klump af bly, knogler af pattedyr og lidt slagger fra metalforbearbejdningsprocesser. De fleste fund blev gjort i de øverste 20 cm, mens niveau 3 og -4 næsten var fundtomme.

Hele kulturlaget blev herefter afrømmet i tynde lag med henblik på at påvise eventuelle anlægsspor heri eller -under, og i forbindelse hermed blev laget konti-

nuerligt afsøgt med metaldetektor. Der blev i den forbindelse kun opsamlet dyrekogler, jernstumper og formentlig et fragment af en bronzenål. Der var ingen metaludslag i den underliggende strandsand.

Der blev udtaget dyrekogler fra kulturlagets bund med henblik på en C¹⁴-datering, der gav resultatet 975 e.Kr.Kal.⁹⁴

Stranden

Langs markskellet mod strandengen strakte sig et gråbrunt lag af strandsand iblandet muldpartikler og trækul, dyrekogler, keramik og metalsager. Sandlaget tolkes som den eksisterende strandbred i anløbspladsens funktionsperiode, hvor genstande er blevet tabt og efterfølgende trådt ned. Overfladen ligger omkring 2 m o.h. ved brøndene, faldende til ca. 1,50 m i den sydligste søgegrøft. Sandlaget strækker sig konturløst og ganske jævnt ud i den nuværende strandeng, der muligvis ikke har været tilvokset på anløbspladsens funktionstid.

I strandsandet er der både i 1988 og 1994 fremkommet genstande, fundet med metaldetektor helt uden tilknytning til anlæg, muldplamager el.lign. I 1988 fandtes i bunden af en søgegrøft tæt ved strandengen et bidsel af jern (Jensen & Ulriksen 1989, fig. 7) og et ildstål. I 1994 fremkom en lille trapezformet forgyldt smykkeplade i bronze med dyreornamentik ved siden af brønden A26. Der er formentlig tale om den ene halvdel af en ligearmet fibel med trapezformede plader og en ophøjet knop midtpå. I den strandnære del af den vestligste søgegrøft fandtes en lille, men fornem, rygknappfibel i forgyldt bronze med indlagte halvædelsten fra den tidlige del af yngre germanertid (fig. 83).

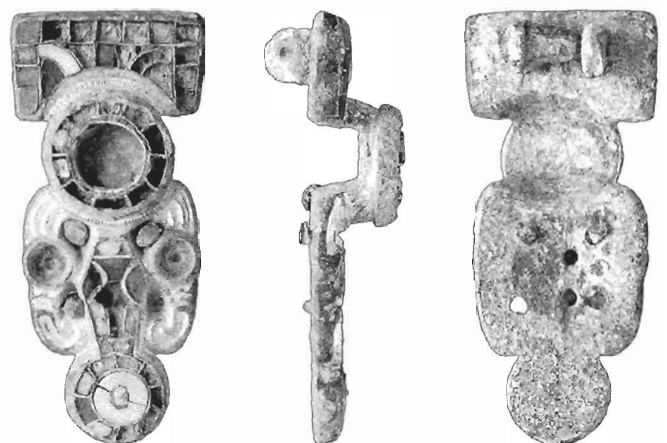

Fig. 83. Sønderø. Rygknappfibel fundet i undergrundssandet under markens muldlag. (Se endvidere omslagets bagside.) PhotoDraw Jørgen Holm.

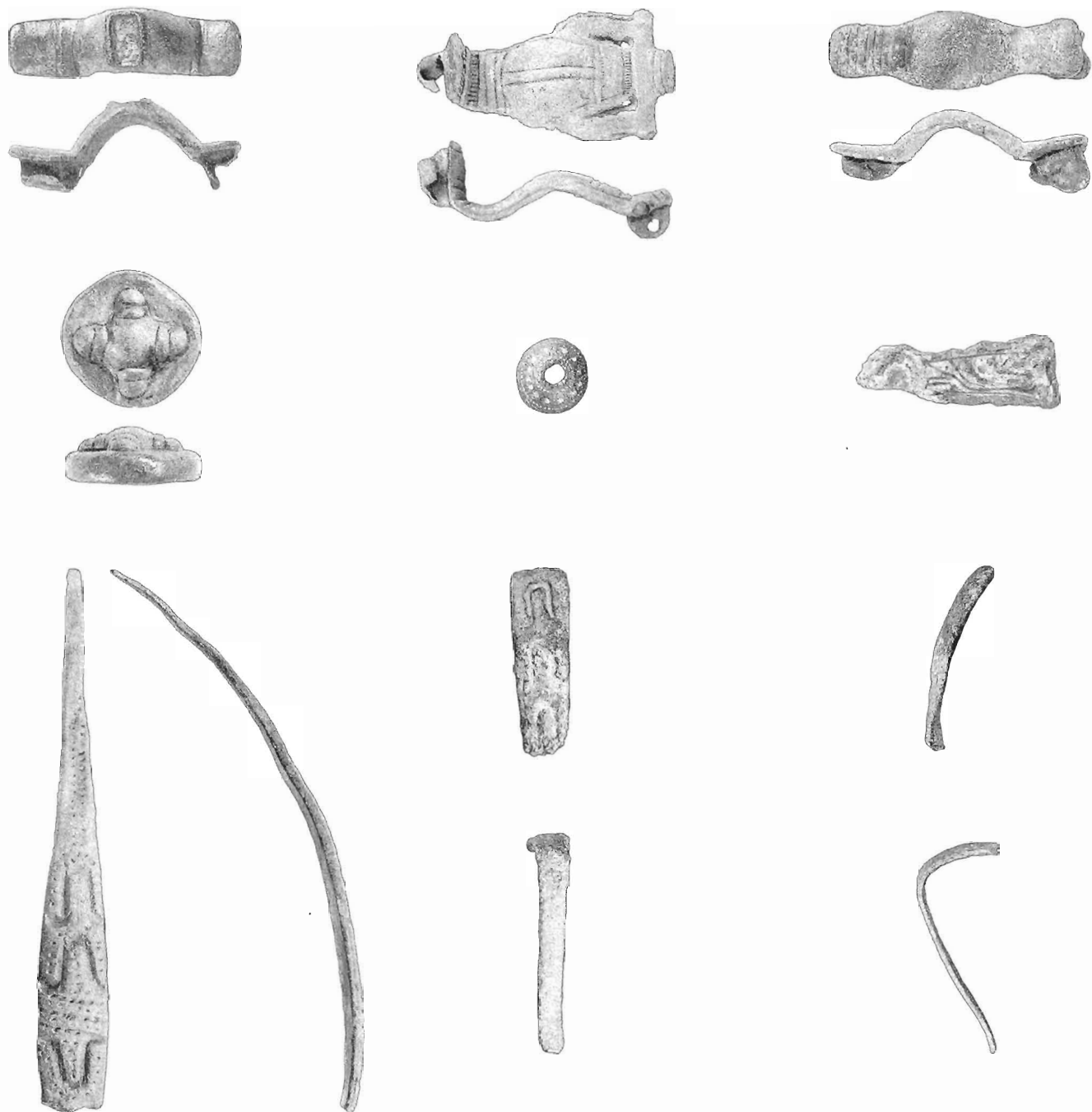

Fig. 84. Sønderø. Løsfundne metalgenstande fra pløjelaget. Målestok 1:1. PhotoDraw Jørgen Holm.

Genstandsmateriale

Langt størstedelen af oldsagerne fra anløbspladsen er løsfundne metalgenstande, fundet med detektor. Den meget minutiøse afsøgning, hvor samtlige metaludslag blev gravet op og hjemtaget, og den efterfølgende udarbejdelse af kortskitser, der er blevet udført af pladsens finder, Vagn Jensen, gennem mere end 10 år, giver langt bedre muligheder for at vurdere fundmaterialet end ved mere tilfældigt opsamlede og indkomne oldsager.

Sammenlagt er der indkommet langt over tusind genstande, hvoraf størstedelen var ubestemmelige

eller udaterede jerngenstande fundet i pløjelaget. Antallet af identificerede oldsager udgør på denne baggrund en forsvindende lille del, men da det til gengæld hyppigt drejer sig om bronzesmykker, og sjældnere mønter, har de bidraget til at fastslå anløbspladsens dateringsramme.

Bronzesmykkerne (fig. 84 og fig. 85) omfatter små ligearmede fibler, rygknæpfibel i forgyldt bronze med indlagte halvædelsten o.a. i hovedpladen, næbfibel, rund stempelornamenteret bronzeperle, fragmenter af to bronzearmringe med bl.a. hesteskoformede stempler, cirkulær forgyldt fibel i jellingstil, cirkulær

Fig. 85. Sønderø. Løsfundne metalgenstande fra pløjelaget. Målestok 1:1. PhotoDraw Jørgen Holm.

smykkeplade med et firfodet dyr, cirkulær emaljefibel, beslag i urnestil. Hertil kommer en bronzøgle, sfæriske vægtlodder med affasede poler, tabletformet og cylindrisk vægtlod af bly, fragment af skål fra balancevægt, vendisk knivskedebeslag, brudsølv, samt en beklippet sølvmønt.⁹⁵

Blandt de øvrige løsfund kan nævnes en pilespids af jern, bidsel af jern, støbekegler af bronze og bly, bronzeklumper, blyklumper og en tabletformet tenvægt af sandsten.

Anløbspladsens udvikling

På baggrund af bronzesmykkerne må det antages som givet, at pladsen er etableret i tidlig yngre germanertid, og at aktiviteterne har fortsat kontinuerligt gen-

nem de følgende århundreder til senest 1100-årenes begyndelse.

Fordelingen af daterende genstande viser, at hele den strandnære del af området har været benyttet gennem hele funktionsperioden.

Anløbspladsens fysiske udstrækning afgrænses mod øst af et lavtliggende vådområde med kildevæld, der strækker sig mod nord på østsiden af landsbyen Veddelev. Fundet af en lille, stempelornamenteret hestefigur i bronze ved Vigen Camping ca. 500 m vest for udgravningen tyder på, at aktivitetsområdet kan have været væsentligt større, end det på nuværende tidspunkt kan dokumenteres (Ulriksen 1990, fig. 2.1).⁹⁶ Søgegrøfterne viste klart, at anlægssporene forsvandt nord for hus I, hvorfor spekulationer om en fysisk

sammenhæng mellem anløbspladsen og Veddelev, som landsby betragtet, kan ophøre. I en lavning i dette område er der med detektor fundet enkelte klumper af smeltet bronze og bly, som kunne indicere et aktivitetsområde. Disse klumper kan imidlertid ikke dateres, og der kan være tale om sager, der tilfældigt er blevet bragt til området i forbindelse med en opfyldning af lavningen.

Anløbspladsens funktion

Fundmaterialet fra grubehuset og pløjelaget viser, at der på anløbspladsen har været jernforarbejdning, smykkeproduktion og tekstilfremstilling. Hertil kommer fundene af en skål fra en balancevægt, en del vægtlodder, lidt brudsølv og enkelte sølvmonter, hvis udsagn om handel imidlertid ikke kan opfattes som entydigt (jf. kap. 8.3). Der er fundet temmelig mange klinknagler og nitteplader med metaldetektor, heriblandt to sammenhængende nitteplader, der ikke er blevet brugt. Ikke mindst sidstnævnte fund peger på, at der har været bygget og/eller repareret skibe på stedet.⁹⁷

Den langvarige anvendelse af stranden ved Sønderø har ikke givet sig udslag i bygninger eller andre konstruktioner. Opholdene på stedet har gennem årene forårsaget opbygningen af et bemærkelsesværdigt fundfattigt kulturlag på langs ad stranden, men anlæg, som de er påvist på f.eks. Lynæs, fandtes ikke. Brønde er et særsyn i forbindelse med specialiserede anløbspladser, men indicerer, at Sønderø har været anvendt til ophold i længere tid ad gangen.

De få anlægsspor og de manglende konstruktioner tyder på, at det har været sæsonbaserede aktiviteter, der er foregået i det strandnære område, men som ikke har involveret længerevarende ophold eller direkte bosættelse på stedet. Anløbspladsens primære funktion anses for at have været 'bygdehavn' for de nærliggende landsbyer, der dog ikke er belagt med arkæologiske vidnesbyrd. Dens placering dybest inde i Roskilde Fjord gør den uegnet til at være en plads, der er blevet besøgt af tilfældigt passerende skibe, ligesom fundmaterialet, isoleret set, på ingen måde berettiger til overvejelser om, hvorvidt der kan være tale om Roskildes forløber eller ej.

Jernforarbejdningen skal måske ses i forbindelse med fremstilling af klinknagler, mens smykkeproduktionen øjensynlig er blevet forestået af fremmede håndværkere, der i kortere perioder har taget ophold på stedet. En detalje ved rygknappfiblen er et godt eksempel på specialistens kunnen kontra amatørens evner; nåleholderen på det i øvrigt eksklusive stykke er blevet fornyet med et stykke bøjet bronzeblik, der er fastgjort med to grove "nitter", placeret i de støbte

gennembrud ved dyrehovederne. Det kan ikke engang betegnes som husflid. Det er klamphuggeri.

Anløbspladsen ved Sønderø ligger 3-400 m fra landsbyen Veddelevs sydlige udkant som den tog sig ud i slutningen 1700-årene. Det er derfor rimeligt at overveje, om anløbspladsen ikke blot har været en del af en kystnær landsby i yngre germanertid og vikingetid. Stednavnet Veddelev er i sig selv af betydelig ælde, men i princippet kan landsbyen være flyttet til halvøen i sen vikingetid eller tidlig middelalder fra den østlige del af dens historiske ejerlaug. Siden 1990 er der imidlertid med metaldetektor fundet flere genstande fra yngre germanertid og vikingetid på markerne omkring den gamle landsbykerne. Der kan derfor ikke være meget tvivl om, at arealet hvor landsbyen Veddelev befinder sig, samt markerne nord, øst og vest herfor, har været skueplads for aktiviteter i denne periode. Det er imidlertid helt uafklaret, af hvilken art en aktivitet har været.⁹⁸ Fundspredningen viser, at et meget stort område har været inddraget; henvend 500 x 1000 m eller 50 ha. På Roskildeegnen er det kun i Lejre og i Roskilde by, at tilsvarende arealer er fundførende, mens f.eks. detektorpladserne Øm og Glim indtil videre er væsentlig mere begrænsede.⁹⁹ Alt andet lige synes fundene fra Veddelevhalvøen at kunne repræsentere en bebyggelse eller et aktivitetsområde, der nok er værd at undersøge. En klarlægning af dens karakter er af stor betydning for at kunne placere Sønderø i sin rette sammenhæng.

4.4 Prøveundersøgelser

4.4.1 Jyllinge¹⁰⁰

Landsbyen Jyllinge har i hvert fald siden tidlig middelalder ligget på sin nuværende plads ved kysten af Roskilde Fjord med blandet erhverv i form af landbrug og fiskeri. Jyllinge nævnes tidligst som 'Julækæ' i 1178,¹⁰¹ og den romanske kirke, der ejedes af Æbelholt kloster, er opført af granitkvadre med detaljer i frådsten.

I de vidtstrakte villakvarterer sydøst for landsbykerne foreligger fund fra romersk jernalder, men i efteråret 1990 fandtes med metaldetektor de første oldsager fra yngre germanertid og vikingetid på en mark ved fjorden.¹⁰² I de følgende år er en del løsfundne bronzesmykker fra yngre germanertid, vikingetid og tidlig middelalder blevet indleveret til Roskilde Museum. Jyllinge omfattede således en række kriterier, der kunne tyde på tilstedeværelsen af en anløbsplads, nemlig en naturhavn, et kildevæld ved stranden, en kystnær romansk kirke og - ikke mindst - et kronolo-

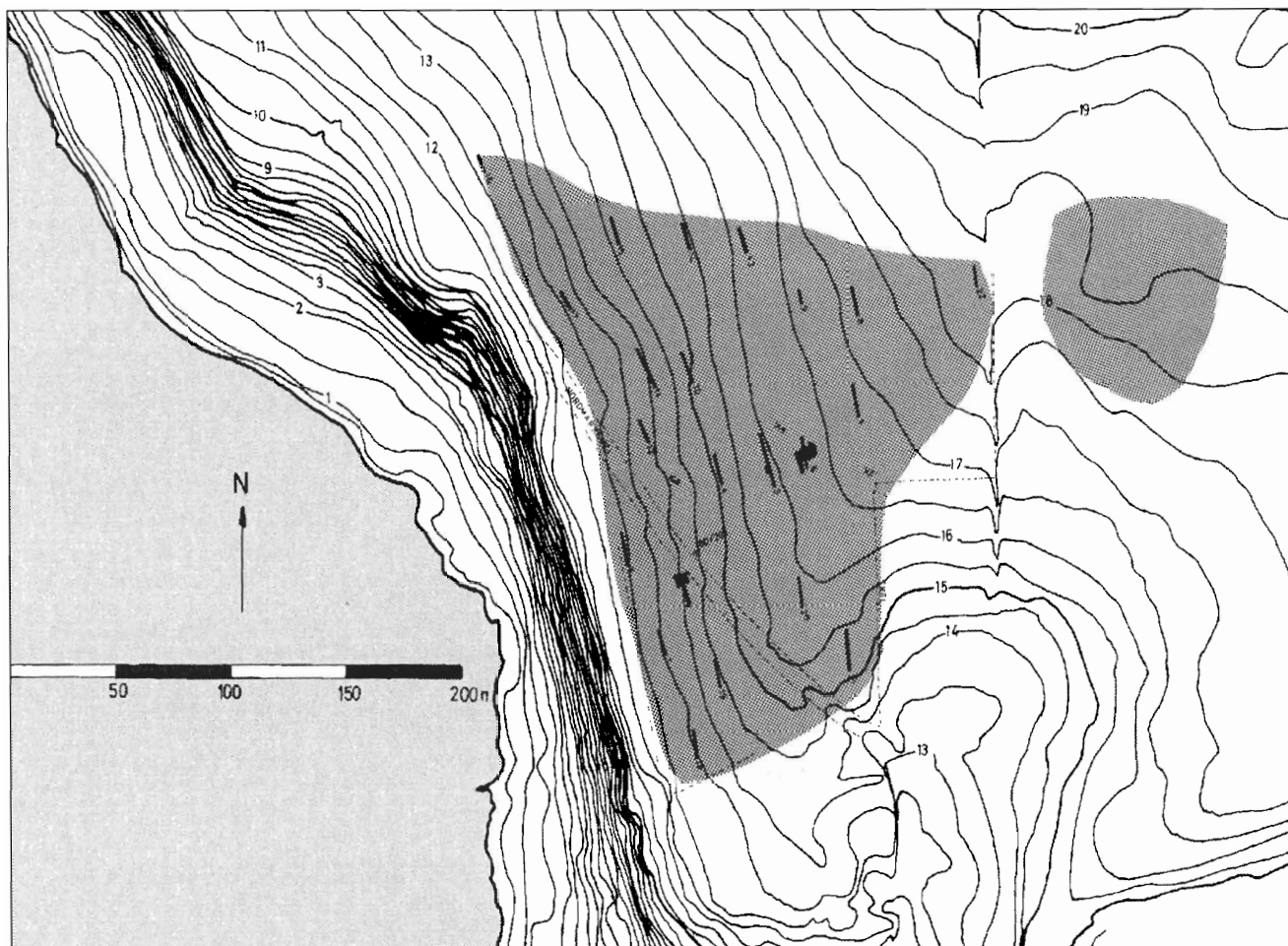

Fig. 86. Jyllinge. Undersøgelsesområdet angivet med gråtone, og søgegrøfterne er sorte. Ækvidistance: 0,5 m. Tegn. Annie Larsen.

gisk relevant arkæologisk fundmateriale. I 1993 benyttede Roskilde Museum en midlertidig braklægning af en del af fundområdet til at foretage en prøvegravning.¹⁰³ Målet var at konstatere art og omfang af de bebyggelsesspor, der formodedes at være på stedet.

Topografi

Området omkring Jyllinge er dels præget af et højtliggende plateau, der strækker sig fra baglandet helt ud til fjorden, hvor kysten derfor er karakteriseret af temmelig høje og stejle skrånninger eller skrænter. Mod nord findes Værebros å's udmunding, og de tilhørende vådområder har ikke mindst tidligere været et markant element i landskabet. Det gamle Jyllinge bestod dels af bøndergårde på plateauet, dels af et fiskerleje, hvis huse delvist lå i et skår i kystskrænten med en foranliggende strandvoldsdannelse. Ret overfor ligger Lilleø, der giver det smalle farvand herimellem karakter af 'naturhavn' (fig. 86).

Undersøgelsesområdet findes på et dyrket areal, der ligger ovenfor en 10 m høj kystskrænt mod fjorden. Ved foden af skrænten er en smal forstrand, og her findes Helligkors Kilde, der i historisk tid har været

centrum for velfart og kildemarkeder. Fra skrænten sker en jævn terrænstigning mod østnordøst fra ca. 10 m o.h. ved toppen af kystskrænten til 20 m o. h. få hundrede meter væk. Undergrunden varierer fra leret sand til en grov grus, og mulden giver et sandet indtryk, men har god bonitet. Flere steder er mulden særlig mørk efter pløjning.

Prøvegravning 1993

Med udgangspunkt i fundkoncentrationer og områder med sort jord, opgravede en rendegraver i alt 22 søgegrøfter i varierende længder i et forsøg på at finde eventuelle konstruktionsspor. Muldlaget blev afsøgt med metaldetektor, ligesom det efterfølgende var tilfældet med jordbunker, anlæg og undergrundens overflade.

Ved muldafrømningen viste det sig, at muldtykkelsen varierede en del, også indenfor relativt kort afstand. Generelt var der et ca. 0,4 m tykt lag, vekslen- de fra 0,25 m i den sydøstlige del af marken til 0,9 m i nordvest. Under pløjelaget, der var 0,3 m tykt, var flere steder et mørkt, homogent muldlag, der ikke omfattede kulturindikatorer, bortset fra i søgegrøfter-

ne 2, 3 og 18, hvor der fandtes lidt ildskørnede sten og trækul i en tynd sortbrun aflejring mellem pløjelaget og undergrunden. Der var ikke tale om et fundførende kulturlag, og der var heller ikke tegn på en større muldtransport i området, som kan have forstyrret de oprindelige forhold.

Tilstedeværelsen af anlægsspor i muldhorisonten, hvor lagets tykkelse overstiger pløjedybden på omkring 0,3 m, var en oplagt mulighed, men trods nøje overvågning ved muldafrømningen var det intet sted muligt at se opgravninger højere oppe end undergrundsniveau.

Bebyggelsessporene i form af anlæg forekom i et bælte på ca. 100 x 50 m i den sydlige halvdel af marken, inkl. det trekantede areal på vestsiden af Nordmarksvej, der forløber langs kystskrænten.

Hus I

Treskibet langhus på tre sæt med indtrukne gavle, orienteret øst-vest. Afstanden mellem sætterne fra vest til

øst er 5,2 m og 5 m (fig. 87). Afstanden mellem de tagbærende i det vestligste sæt var 2,2 m, i det midterste 2,5 m og i det østligste 1,9 m. Der blev ikke gjort fund i forbindelse med snitning og tømning af hullerne.

Datering: Der fandtes ingen genstande i forbindelse med huset. Stolpehullernes placering har paralleller i flere bebyggelser ved Køge, hvor hustypen er TL-dateret til 5.-7. årh. (Tornbjerg 1992, fig. 7).

Genstandsmateriale

Under udgravningen fremkom kun en enkelt genstand, nemlig en fuglefibel, der blev fundet med metaldetektor i den nederste del af pløjelaget i søgegrøft 13, og øst for den østligste søgegrøft opsamledes i markoverfladen en tabletformet tenvægt af sandsten. Sammen med de øvrige fund, der tidligere er gjort, tyder alt på, at aktivitetslaget fra yngre germanertid og vikingetid findes i horisonten umiddelbart under pløjelaget og i dette.

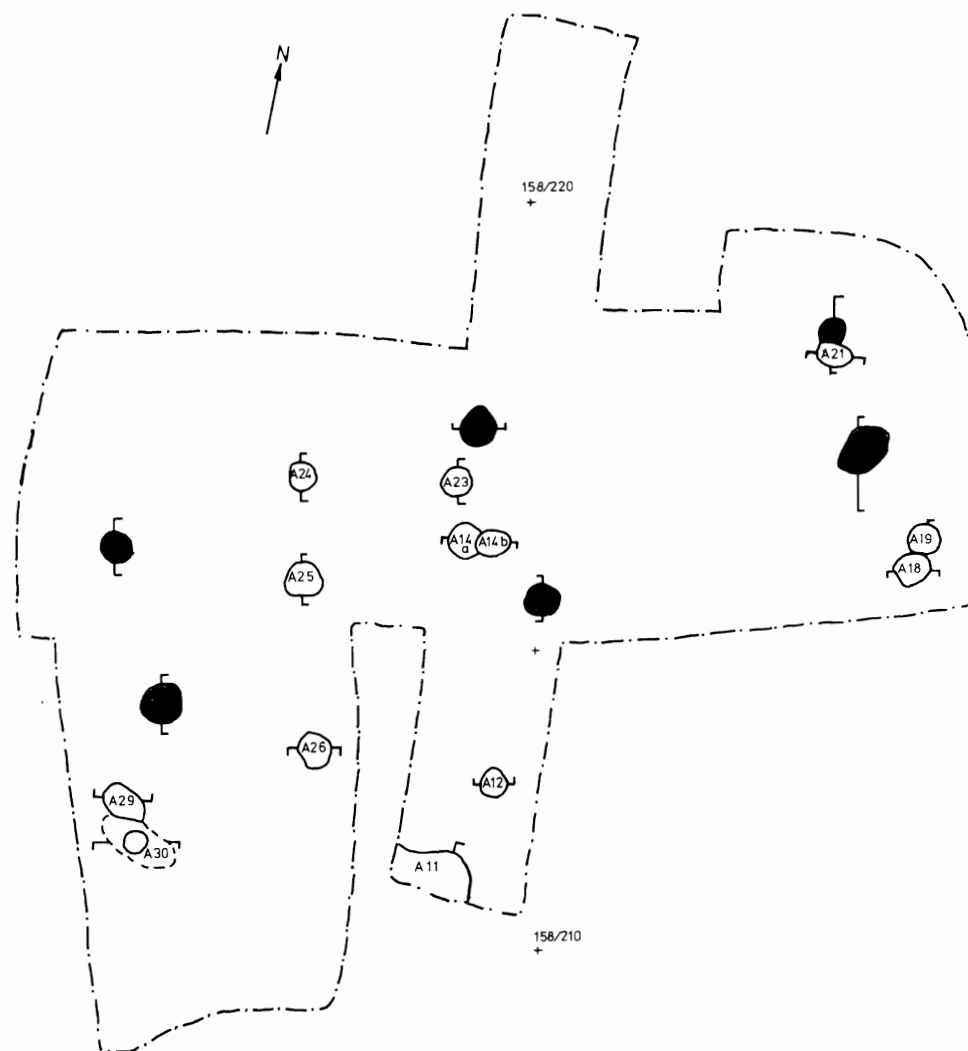

Fig. 87. Jyllinge. Hus I i flade. Hullerne fra de tagbærende stolper angivet med udfyldt signatur. Tegn. Annie Larsen.

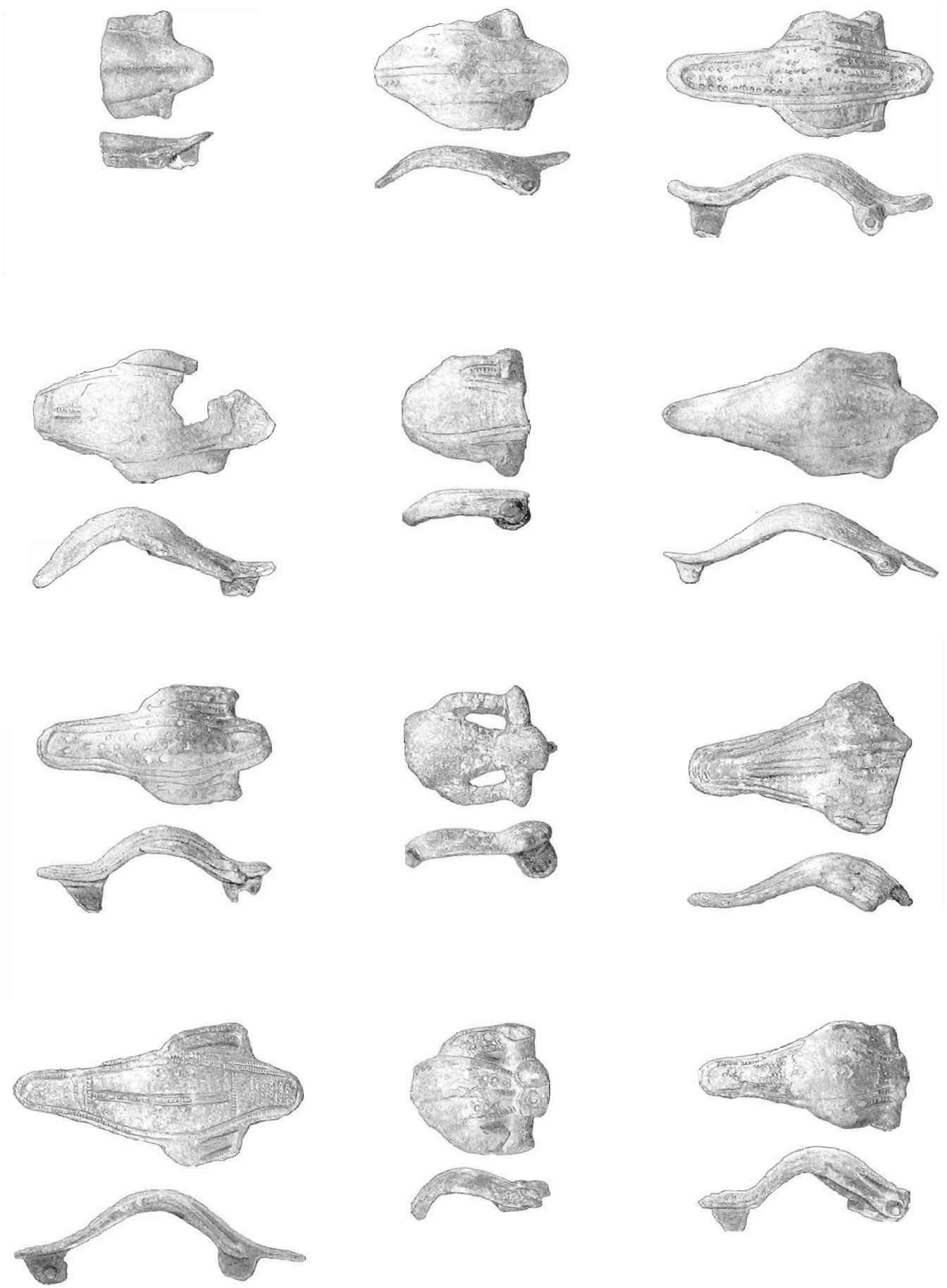

Fig. 88. Jyllinge. Løsfundne metalgenstande fra muldlaget. Målestok 1:1. PhotoDraw Jørgen Holm.

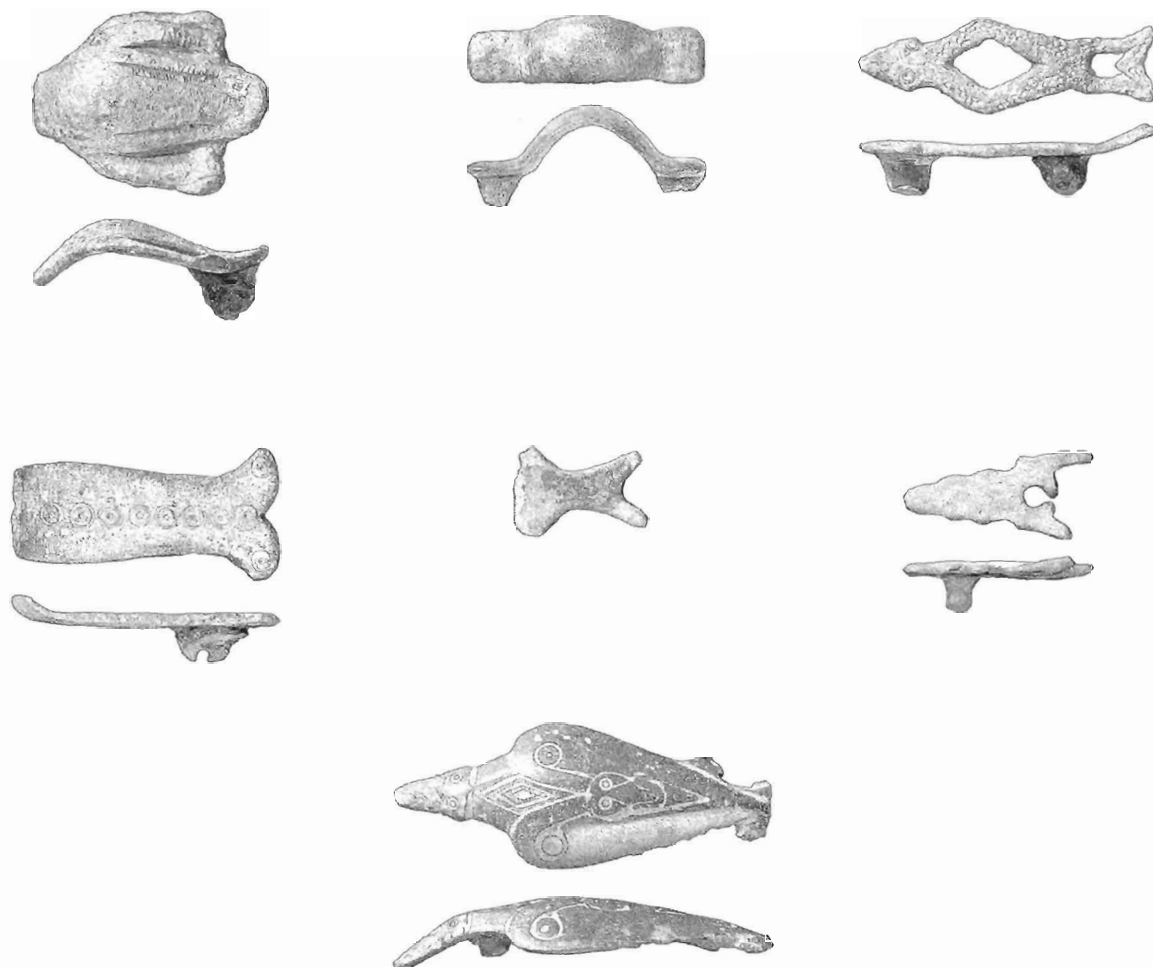

Fig. 89. Jyllinge. Løsfundne metalgenstande fra muldlaget. Målestok 1:1. PhotoDraw Jørgen Holm.

Løsfundene (fig. 88) omfatter et - relativt set - forbausende stort antal næbfibler, et par fuglefibler i gennembrudt arbejde (fig. 89), et fragment af en fugle- eller fiskefibel, en lille ligearmet fibel, hovedpladen til en rygknappfibel, en bronzenål med stempelornamenteret hoved, alt sammen typer der skal dateres til anden halvdel af 6. årh. og 7. årh. Fra 9.-11. årh. kommer et fragment af en trefliget fibel (fig. 90), to bronzøgler, et bronzebeslag med *en face* set maske, to stykker brudsølv af permiske sølvringe, en stavformet remende,¹⁰⁴ flere fragmenterede urnesfibler, en fragmenteret dirhem fra 7-800-årene, en fragmenteret tysk sølv mønt fra 11. årh., samt en dansk sølv mønt slået i Lund under Svend Estridsen. Hertil kommer små fragmenter af bronzebeslag, en smeltet sølvklump (måske et vedhæng) m.m.

Pladsens udvikling

Genstandsmaterialet viser, at lokaliteten er etableret allerede i anden halvdel af 6. årh., og også 7. årh. er velrepræsenteret. Til gengæld er der stort set ingen fund fra 8. og 9. årh., mens der atter fra 10.-11. årh.

foreligger en håndfuld fund, hvorefter aktiviteterne synes at ophøre. Det lille langhus, hus I, hører efter alt at dømme til pladsens tidligste fase i 6.-7. årh., mens der ikke er påvist konstruktioner eller anlæg af nogen art, der kan henføres til 9.-11. årh. eller senere. Fundspredningen tyder på, at pladsens aktiviteter har dækket en stor del af undersøgelsesområdet gennem hele funktionsperioden.

Pladsens funktion

Lokaliteten ligger ved en god naturhavn med et kildevæld ved stranden, og god forbindelse mellem fjord og land i kystskåret. Farvandet er præget af øer, små holme, smalle sejløb og højtliggende, undersøiske østersbanker, og anløbspladsen ligger på tærsklen mellem det smalle, vanskeligt sejlbare stykke mellem Eskilsø og Frederikssund og den store bredning, der udgør Roskilde Fjords forgrenede indre del.

Der er ikke blevet gjort fund, der giver oplysninger om hvilke aktiviteter, der har gået for sig indenfor det undersøgte område. End ikke de ellers hyppigt tilstedeværende slagter fra metalforarbejdning er dukket op.

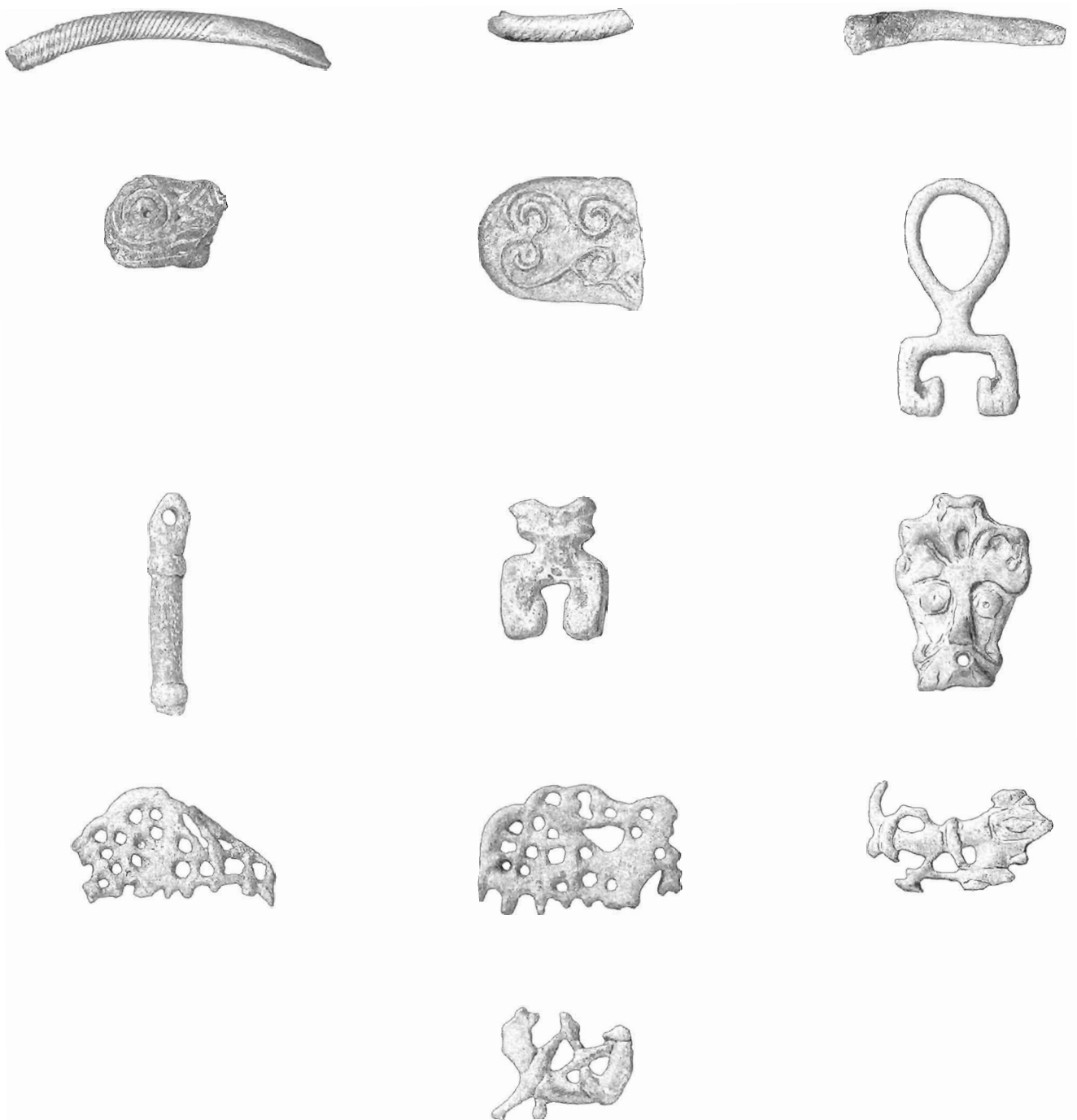

Fig. 90. Jyllinge. Løsfundne metalgenstande fra muldlaget. Målestok 1:1. PhotoDraw Jørgen Holm.

Områder med detektorfund, men stort set uden stolpehuller og gruber, er en omstændighed, der genfindes på flere anløbspladser, bl.a. på Sønderø (kap. 4.3.4.) og Lyndby (kap. 4.4.2.). Sidstnævnte lokalitet er særlig interessant i forbindelse med Jyllinge, da deres topografiske placering er hinanden meget lig. Fundområdet er i begge tilfælde beliggende oven for en kystskrænt, men i umiddelbar nærhed af et skår i kysten, der har givet mere bekvem adgang til stranden. Den centrale del af anløbspladsen skal efter al sandsynlighed søges i den eksisterende bykerne, hvor

mulighederne for at hente oplysninger er meget små p.g.a. moderne bygninger.

4.4.2 Lyndby¹⁰⁵

I Lyndby blev der i midten af 1980'erne fundet flere stykker danefæ på en smal strimmel mark mellem kirken og fjorden (fig. 91). De fleste genstande var fra middelalderen, men i enkelte tilfælde var der tale om oldsager, nemlig en cirkulær fibel i borrestil, samt to

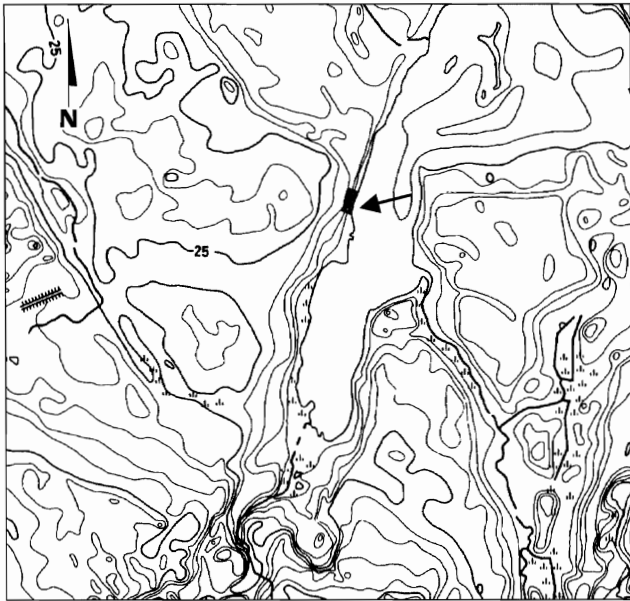

Fig. 91. Lyndby. Fundområdet er angivet med gråtone.

vægtlodder.¹⁰⁶ Disse fund gjorde, sammen med den kystnære romanske kirke, udslaget til, at der i 1988 blev foretaget en sonderende prøvegravning på stedet, som siden, i 1994, blev fulgt op af en egentlig prøvegravning, der skulle fastslå hvorvidt der fandtes anlægsspor.

Topografi

Lyndby ligger ved Lejre Vig, der er den sydvestligste forgrening af Roskilde Fjord. På den modsatte side af vigen findes Lejre å's udløb. Landsbykernen ligger delvist i en grydeformet lavning, der er åben mod fjorden. Mod nord er der en smal forstrand, hvorfra terrænet brat hæver sig til 15 m o.h., og med en svage stigning herfra til omkring 20 m o.h. ved kirken. Mod syd hæver landet sig mere jævnt fra stranden. Undergrunden er præget af grus og sand, bortset fra undersøgelsesområdet, der består af stiv moræneler. Udover undergrundens beskaffenhed kendetegnes dette areal af sortfarvet pløjelag og ildskørnede sten.

Sonderende prøvegravning 1988¹⁰⁷

Undersøgelsen bestod af 23 håndgravede huller på hver 1 m², mens et enkelt prøvehul blev udvidet til 2 m². Hullerne blev systematisk fordelt i håbet om, at eventuelle anlægsspor måtte give sig til kende (fig. 92). Det skete kun i meget begrænset omfang, bl.a. i form af en grøftlignende struktur, der forløb nord-syd ca. 25 m fra kirkegårdsdiget. I øvrigt viste det sig, at undergrunden var meget stærkt opblandet med muldpartier, og sine steder blev den rene undergrund

LYNDBY, OVERSIGTSPLAN, 1 500

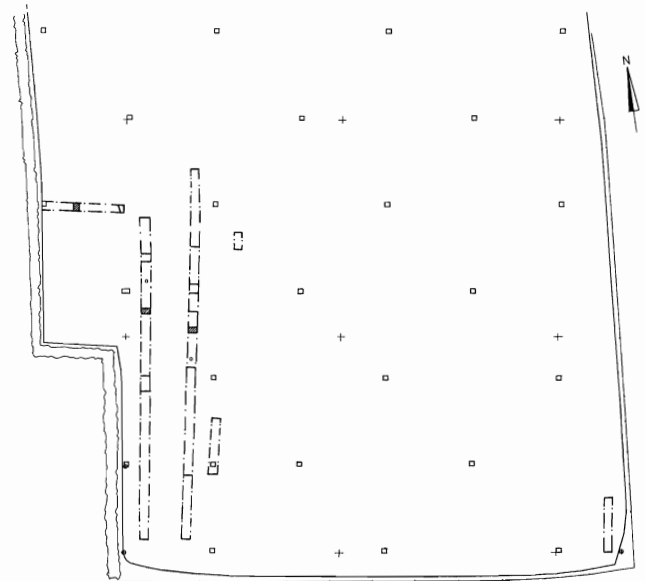

Fig. 92. Lyndby. Undersøgelsesområdet med angivelse af prøvehuller og søgegrøfter. Tegn. Annie Larsen.

end ikke truffet i en dybde af henvend 1,4 m under terræn. I et prøvehul fandtes i 0,5 m's dybde en meget hård klump muld indlejret i undergrundsler, der indeholdt et sideskår af keramik.¹⁰⁸

I forbindelse med opgravningen af prøvehullerne fandtes enkelte skår af keramik af yngre germanertids- eller vikingetids karakter, en overbrudt del af en bagplade af jern til en oval pladefibel (fig. 93), ligesom der i markoverfladen opsamledes små, lette slagger af forsmeltet sand eller ler, skår af østersøkeramik, klinknagler og brændt ler.

Prøvegravning 1994¹⁰⁹

Der blev udlagt fem søgegrøfter, orienteret nord-syd, i området med sort jord og fund.

Under muldafrømningen med rendegraver blev jorden afsøgt med metaldetektor uden, at der blev gjort daterende fund. Der blev ikke påvist anlægsspor fra oldtiden.

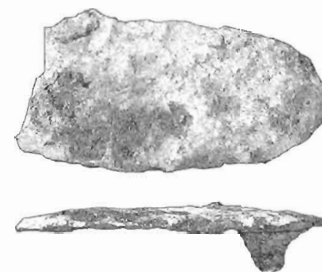

Fig. 93. Lyndby. Del af underplade af jern til oval pladefibel. Målestok 1:1. PhotoDraw Jørgen Holm.

Pladsens udvikling og funktion

Undersøgelserne har ikke bibragt mange oplysninger om lokalitetens art og udvikling. På baggrund af det temmelig sparsomme fundmateriale synes området mellem fjorden og kirken at have været anvendt fra 7.-8. årh. og frem, men det kan ikke afgøres, om der er tale om en kontinuerlig udnyttelse. Det sortfarvede pløjelag, hvori smykker, østersokeramik og støbeaffald er fundet, kunne dog tyde på langvarig brug.

Hvilken karakter pladsen har haft kan ikke bestemmes endegyldigt. Det arkæologiske materiale kan ikke i sig selv dokumentere tilstedeværelsen af en anløbsplads fra yngre germanertid og vikingetid, men der kan dog fremføres en række indicier, der støtter antagelsen. Fundene fra undersøgelsesområdet er sparsomme, men dækker den generelle dateringsramme for anløbspladser i Danmark. Slaggerne viser sammen med den sorte jord, at der har været håndværksmæssige og andre aktiviteter i området, som ikke har været knyttet til bygninger eller andre konstruktioner fra oldtid eller middelalder; et almindeligt træk ved de specialiserede anløbspladser.

Den topografiske situation er stort set identisk med forholdene ved Jyllinge, hvor genstandsmaterialet dog er væsentlig større.¹¹⁰ På denne baggrund er det rimeligt, at opretholde formodningen om, at der ved Lyndby har eksisteret en specialiseret anløbsplads fra 7.-8. årh. og frem, indtil den er blevet omstruktureret til en agrar landsby. Anløbspladsens centrale del har formentlig ligget ved den nuværende Lyndby havn, hvor

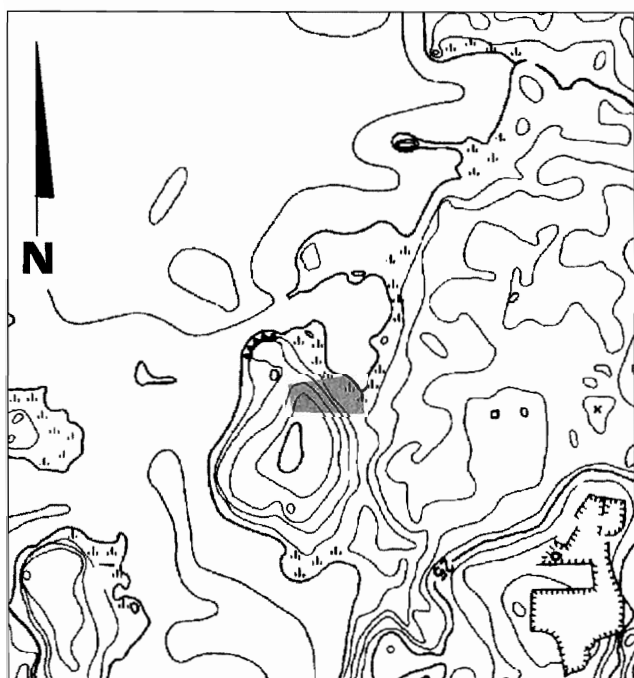

Fig. 94. Mærkesholme. Undersøgelsesområdet er angivet med gråtone.

kystskrænten er jævnet ud, og giver nem adgang til fjorden.

Hvornår landsbyen opstår kan ikke fastslås på grundlag af prøvegravningen. Den nævnes første gang i skriftlige kilder i 1253, og kirkens ældste dele opført af frådstenskvadre i romansk stil. Disse fakta er identiske med Gershøjs (kap. 4.3.3.), og det er nærliggende, at landsbyen Lyndby er opstået i samme tidsrum. Men det skal understreges, at der kun er tale om en formodning, som endnu ikke kan underbygges.

4.4.3 Mærkesholme

Mærkesholme er navnet på en lav strandeng på nordsiden af Veddelevhalvøen, beliggende ud til den lille, lavvandede vig Bløden. Stednavnet indeholder i forledet betydningen 'marked', hvorfor området har været omtalt som en mulig 'handelsplads' i vikingetid eller tidlig middelalder (Crumlin-Pedersen 1978:72).

Topografi

Mærkesholme består af strandvolde, der mod syd går over i en morænebakke, der hæver sig jævnt til omkring 28 m o.h. nær Veddelevgård (fig. 94). Mod vest afgrænses strandengen af en stejl klintkyst, mens den mod øst går over i det nord-sydgående vådområde, der på det nærmeste skiller Veddelevhalvøen fra resten af det historiske ejerlaug.¹¹¹

Prøvegravning 1995¹¹²

Undersøgelsens primære formål var at godtgøre, hvorvidt der havde været aktiviteter i yngre jernalder eller tidlig middelalder på strandengene og den bagved liggende mark. Detektorrekognoscering på Veddelevgårds jord, der støder op til undersøgelsesområdet, havde vist, at der fandtes spredte fund af smykker fra yngre germanertid og vikingetid.¹¹³

Med gravemaskine blev trukket 15 søgegrøfter, hvoraf de syv blev placeret tæt opad skellet mod Veddelevgård, mens de øvrige blev gravet på strandvolden. Under muldafrømningen blev jorden gennemført med metaldetektor, men uden at der blev gjort fund.

Der påvistes kun ganske få anlægsspor i søgegrøfterne sydligst på marken, mens der ved strandvolden fremkom enkelte fyldskifter og et tyndt kulturlag i forbindelse med en helt nedpløjet skaldyngge fra ertebølletid. I skaldyngen fandtes et skelet af et menneske, orienteret øst-vest, og lagt i udstrakt rygleje i en lav grube i undergrundssandet. Skelettet var medtaget af pløjning, og knoglerne var meget skøre. Der fremkom ingen genstande i graven, og de stærkt forstyrrede for-

hold gjorde det umuligt med sikkerhed at fastslå om graven hører til skaldyngen.

Prøvegravningen viste ingen tegn på aktiviteter i yngre jernalder eller tidlig middelalder, hvorfor overvejelser om en 'handelsplads' må skrinlægges.

4.4.4 Frederikssund Camping¹¹⁴

På en strandvold nord for traktørstedet Bilidt i Frederikssund fandtes i 1800-tallet en vidtstrakt gravplads med i alt 27 jordfæstegrave, der dateredes til yngre jernalder (fig. 95). En stor del af gravene blev påtruffet i forbindelse med grustagning, og kun enkelte kan siges at være arkæologisk undersøgt. Hovedparten af gravene var uden gravudstyr, og kun grav A kunne dateres nærmere (Ravn 1989).¹¹⁵

Ved Bilidt har der gennem flere hundrede år været færgeforbindelse mellem Nordøstsjælland og Hornsherred, og undersøgelser af fjordbunden har vist, at der har eksisteret en konstruktion af sten og grene i 5. årh. e.Kr.,¹¹⁶ samt udaterede kunstige stenansamlinger og sænkemasser af træ (Crumlin-Pedersen 1978:37ff).

Området omkring Bilidt er i dag bebygget, bortset fra et mindre areal bag strandvolden, der udgør Frederikssund Camping. Her blev foretaget en sonderende prøveundersøgelse for at konstatere, hvorvidt der kunne knyttes bosættelsesspor til gravpladsen.

Topografi

En høj og stejl littorinaskrænt afgrænser undersøgelsesområdet mod øst, mens det et par hundrede meter mod vest støder op til strandvolden ved Roskilde Fjord. En stor del af arealet har indtil begyndelsen af det 20. årh. ligget hen som strandeng og fugtige lavninger, men er siden blevet opfyldt.

Sonderende prøvegravning

Der blev gravet fem prøvehuller på hver 1 m² og lavet to borehuller (med pælebor). Der blev gravet til undergrund, der bestod af grus eller sand, bortset fra enkelte steder hvor der fremkom gytje i bunden. Den opgravede jord og prøvehullernes sider blev afsøgt med metaldetektor uden at der fremkom oldsager.

Der blev ikke påvist spor efter menneskelige aktiviteter fra nogen periode af oldtiden, hverken i form af oldsager eller anlæg.

4.4.5 Hvideklint¹¹⁷

Hvideklint er navnet på en markant morænebakke, der ligger ud til Roskilde Fjord, omtrent 1 kilometer

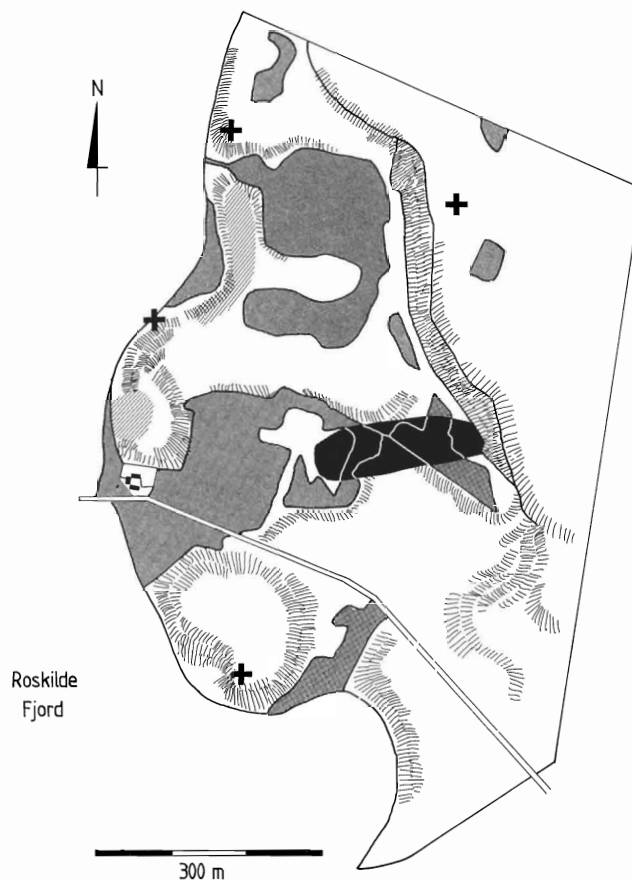

Fig. 95. Frederikssund. Udstrækningen af gravpladsen 'Bilidt' er vist med skravering, og spredt fundne grave fra yngre jernalder er markeret med +. Undersøgellesområdet er angivet med sort, mens vådområder er markeret med gråtone. Omtegnet efter L.G. Ravn 1989.

syd for Frederiksværk (fig. 96). Der var ikke på forhånd gjort fund fra yngre jernalder eller tidlig middelalder i området eller i dets nærmeste bagland. En husjer havde ved plantning i sin have påtruffet "sort jord", og da topografien havde klare paralleller til kendte anløbspladser andre steder i Roskilde Fjord (f.eks. Lynæs), iværksattes en sonderende prøvegravning.

Topografi

Undersøgelsesområdet var en villahave, der ligger på toppen og bagsiden af en relativt markant strandvoldsdannelse, der på fjordsiden er kraftigt eroderet. Øst for findes et vådområde, men terrænet mod syd hæver sig mod Hvideklint (24 m o.h.). Nord for undersøgelsesområdet bliver kysten atter til en klintformation.

Sonderende prøveundersøgelse

Der blev gravet to huller på bagsiden af strandvolden, hvor den mørke jord var observeret, og to huller på strandvoldens top, og et hul helt ud til erosionsskrænt

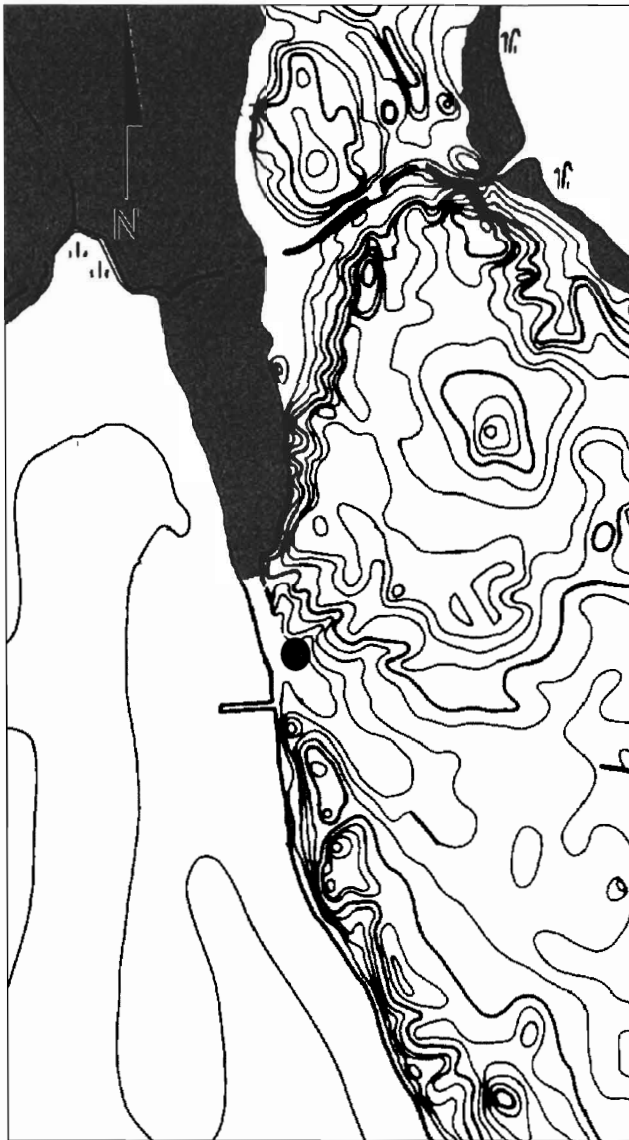

Fig. 96. Hvideklint. Undersøgsesstedet er markeret med en prik. Ækvidistance 5 m.

ten. Det kunne konstateres, at der er tale om sandet muld uden spor af menneskelige aktiviteter. Ej heller afsøgning med metaldetektor gav resultat.

4.4.6 Alholm¹¹⁸

Ud for Hornsherreds nordøstligste spids ligger den lille ø Alholm i Isefjord. Afstanden til fastlandet er ca. 100 meter, og det lave vand giver mulighed for at vade til og fra. Stik nord er der udsigt til anløbspladsen ved Lynæs, omtrent 3 km væk.

Amatørarkæologen André Jørgensen havde ved et besøg på øen iagttaget et kulturlag med østersøkeramik og lerforede gruber i den eroderede kystskrænt mod syd, og med dette udgangspunkt blev der foretaget en sonderende prøvegravning.

Topografi

Alholm består af en moræneknold, der mod vest hæver sig til henved 3 m o.h., mens den mod øst er karakteriseret af oddedannelser (fig. 97). Kysten mod vest, syd og nordvest er udsat for stadig erosion. Farvandet i øens umiddelbare nærhed er lavvandet (max. 1 m dybt), og præget af udvaskede kampesten.

Sonderende prøveundersøgelse

Der opgravedes i alt otte prøvehuller på hver ca. 1 m², hvor fylden blev afsøgt med metaldetektor og soldet i 4 mm net.¹¹⁹ Prøvehullerne koncentreredes langs erosionsskrænten med henblik på, at klarlægge kulturlagets og anlæggenes omfang og alder.

På Alholms sydvestlige hjørne kunne i kystskrænten ses et tydeligt kulturlag på ca. 30 cm's tykkelse, og to tydelige stolpehuller, der var gravet 20 cm ned i undergrunden. Fylden var identisk med kulturlagets sammensætning. I forbindelse med disse anlægsspor blev opgravet tre prøvehuller. Der blev kun gjort få fund, men heriblandt var keramik af yngre germanertids/vikingetids karakter og trækul.

Langs med øens sydvendte skrænt blev gravet en række prøvehuller, og mod øst fremkom ved kulturlagets bund en lerforet grube af samme type som de vikingetidige anlæg fra Lynæs. Også i disse prøvehuller fremkom keramik af yngre germanertids/vikingetids karakter.¹²⁰ Et prøvehul centralt på Alholm viste forstyrrelser, formentlig opstået i forbindelse med et nu nedrevet sommerhus.

Erosionsskrænten blev afsøgt med metaldetektor, og hvorved der fremkom et mindre stykke bronzeblik og en borgerkrigsmønt.

Pladsens udvikling og funktion

Fundmaterialet fra prøvehuller og detektorafsøgning var stærkt begrænset, og dets dateringsmæssige værdi til at overskue. Skårmaterialet tyder dog på, at der har været aktiviteter i yngre germanertid/vikingetid, såvel som i tidlig middelalder.

Hvilken specifik funktion Alholm har haft, kan kun større udgravninger løfte sløret for. På det foreliggende grundlag har pladsen et præg, der genfindes på anløbspladsen ved Lynæs, nemlig kulturlaget, stolpehuller og ikke mindst de lerforede gruber. Men også på et andet felt er der en overensstemmelse, der er værd at bemærke: Alholm har ikke haft et agrart opland. Der foreligger kun to fund fra germanertid og vikingetid på fastlandet nord for Jægerspris, og de er gjort ved Kulhuse, omtrent 1 km nord for Alholm. Det drejer sig om en guldring, formentlig fra ældre germanertid, fundet i strandkanten ved Kulhuse Camping, og en sølvskat fra 11. årh., fremkommet i en lille mose

nær Kulhusegård. Herfra og 10 km mod syd forekommer ikke et eneste arkæologisk fund, der er yngre end romersk jernalder, ligesom der heller ikke forefindes stednavne, der kan indicere tilstedeværelsen af bebyggelser fra yngre germanertid eller vikingetid.

En del af området henligger i dag i skov, og Alholm ligger ud for et område, der i middelalderlige kilder benævnes "hornswith", d.v.s. et skovområde. Set under et er det nærliggende at opfatte Hornsherreds nordlige halvdel som ubebygget, og præget af vidtstrakte skovarealer.

Alholm må på denne baggrund ses som en lokalitet, der er opstået som følge af specifikke behov i forbindelse med sejlads. Det forekommer oplagt at se pladsen i sammenhæng med Lynæs, d.v.s. som en vagtstation, der har kontrolleret besejlingen af Isefjordsystemet. En funktion som omladeplads for større fartøjer synes mindre sandsynlig, omend det ikke er en umulighed. Det er dog ikke sket ud fra de samme hensyn som i Roskilde Fjord, hvor risikoen for grundstødning har været betydelig. Isefjord er væsentlig mere ligetil at navigere i, men der kan selvfølgelig have spillet sikkerhedsmæssige overvejelser ind. Et skib i fremmed farvand har i nogen grad været afhængig af egen styrke, men i højere grad af løfter om sikker færd fra den stedlige stormand. Omladning nær fjordens munding har afkortet opholdet, og gjort tilbagetrækning til åbent farvand lettere, end hvis man befandt sig syd for de smalle passager omkring Orø.

Alholm kan også have været benyttet i forbindelse med fangst af bl.a. marsvin, som det kendes i historisk tid, men prøveundersøgelsen bragte ikke knoglemateriale fra marine dyr for dagen, hvilket til dels kan skyldes ringe bevaringsforhold i de sandede omgivelser.

4.4.7 Snæk Agre

Ved sydvestbredden af Selsø sø angives på et kort fra omkring 1800 en mark med navnet 'Snæk Agre'. (Se fig. 61) Med fundet af Selsø-Vestby og erfaringerne fra undersøgelserne af skibsværftet og dets omgivelser ved Fribrødre å på Falster (Skamby Madsen 1991), var det oplagt at foretage en prøvegravning for at konstatere, om der var spor efter aktiviteter fra yngre jernalder på stedet.

Topografi

Marken 'Snæk Agre' skyder sig tungeformet og jævnt skrånende fra 10 m o.h. i nordvest til søbredden tæt ved havspejlet mod sydøst. Mod nord og vest bliver terrænet væsentlig stejlere, og hæver sig til 24 m ved Møllebakken.

Undergrunden består af ler på den højereliggende del af marken, mens en marin aflejring af gråhvid gruset sand, stedvist med blåmusling, hjertemusling og littorinasnegle, er kendetegnende på de lavereliggende partier. Nærmest bredden er der tale om tidligere fjordbund.

Prøvegravningen¹²¹

Med rende-graver afrømmedes fem søgegrøfter på hver 1,8 m's bredde. Muldlagets tykkelse varierede fra 30 cm mod nordvest til næsten 1 m i den lavestliggende del af marken.

Der påvistes kun ganske få anlægsspor i form af lave stolpehuller, der dog hverken kunne dateres eller indpasses i konstruktioner. På markens højereliggende parti kunne iagttages et tyndt neolitisk kulturlag med lidt keramik og flint, og muligvis et ildsted.

De brednære søgegrøfter var fundtomme og uden anlægsspor.

Afsøgning med metaldetektor gav ingen fund, der kunne forbindes med den aktuelle periode eller de formodede aktiviteter.¹²²

Det kan konkluderes, at der ikke på det tørre land kan påvises aktivitetsspor i forbindelse med en anløbsplads eller værft.

4.4.8 Hundested-Nørregade

Etableringen af en lille torveplads ved Nørregade 11 i Hundested medførte, at et kulturlag med trækul,

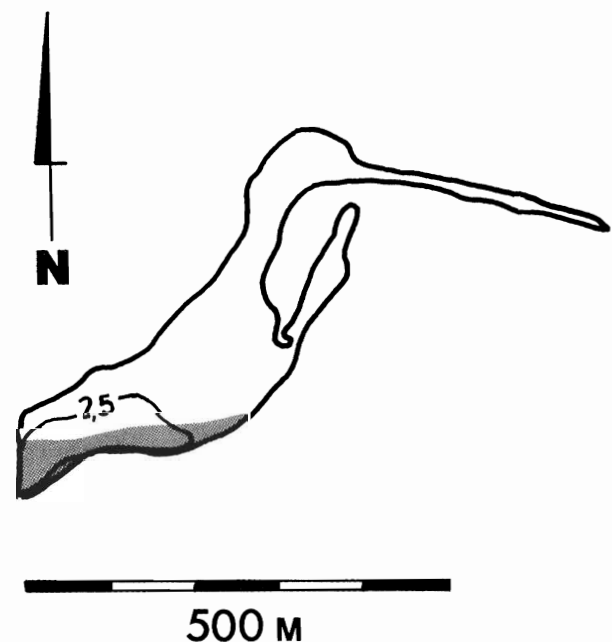

Fig. 97. Alholm. Kulturlagets udstrækning er angivet med gråtone.

Fig. 98. Hundested. Undersøgellesstedet er angivet med en prik. Ækvidistance 5 m.

ildskørnede sten og keramik blev berørt (fig. 98.). En efterfølgende besigtigelse og soldning af den bortgravede jord resulterede i fundet af keramik, der dels var neolitisk, dels yngre, formentlig fra bronzealder eller ældre jernalder.¹²³ Trods den afvigende datering i forhold til projektets kronologiske ramme, blev det besluttet, at foretage en sonderende prøvegravning for at fastslå, om der kunne være tale om et fundfattigt kulturlag fra yngre germanertid eller vikingetid, som det kendes ved Lynæs nogle kilometer mod syd.

Topografi

Lokaliteten ligger på Halsnæs' vestkyst ved indsejlingen til Isefjordsystemet. Der er tale om en udligningskyst, der påvirkes af ind- og udgående strøm mellem Kattegat og fjordene, ligesom området uhindret rammes af vestlige, og navnlig nordvestlige, vindretninger.¹²⁴

Hundested er som bydannelse en relativt ung foretelse, der først blev grundlagt i midten af 1800-årene. Et kort fra 1825 viser en næsten ret kystlinie, ingen havneanlæg og stort set ingen bygninger. Mod nord er kysten karakteriseret af en smal strandvold med højeste punkt ved 4 m o.h., og på indersiden rejser terrænet sig relativt brat til et meget kuperet område mellem 20 m og 33 m o.h. Mod syd får kysten en noget bredere, lavtliggende strandeng, der udvides fra omkring 250 m til 500 m ved Djursnæs længst mod syd.

Ved fundstedet er strandvoldens overflade omkring 5 m o.h., og området minder om en 'tange', der fra syd strækker sig ud fra det højereliggende bagland. På bagsiden af denne 'tange' findes et lavtliggende vådområde, der har sit afløb til havet umiddelbart nord for lokaliteten.

Ud for pladsen er en smal, sandet landgrund, under 100 m bred, med dybder under 2 m, hvorefter bunden falder brat til 5-10 m's dybde. Syd for pladsen bliver landgrunden noget bredere og får karakter af en grund med ringe vanddybde, der strækker sig op til 800 m fra kysten ved Halsnæs' sydvestpint, Djursnæs.

Prøvegravningen¹²⁵

I den fremkomne profil langs torvepladsens sydside kunne ses et henved 30 cm tykt kulturlag med aske, trækul og ildskørnede sten. Mod øst blev et ildsted overfladisk undersøgt og bedømt til at være neolitisk.¹²⁶

Umiddelbart nord for torvepladsen udlagdes tre prøvehuller, der alle viste, at eventuelle fundførende lag var omrodede af nyere tids kloakering m.m. Jorden blev soldet, men der blev ikke gjort oldtidsfund i forbindelse hermed. Også på sydsiden af torvepladsen soldedes to mindre prøvehuller i forbindelse med den bedst bevarede del af kulturlaget, men heller ikke hér fandtes genstande.

Resultatet af undersøgelsen var magert i forhold til forventningen om yngre germanertids- og vikingetidsaktiviteter, som ikke kunne påvises. Til gengæld fandtes enkelte skår i profilerne, som var af neolitisk karakter, og det antages, at området kan have været en fangststation i denne periode. Keramikken, der overvejende blev fundet sekundært ved soldning af jordbunker, der var maskinelt opgravet i forbindelse med anlæggelsen af torvepladsen, kan ikke med nogen grad af sikkerhed placeres senere end ældre jernalder.

4.5 Detektorundersøgelser

I forbindelse med de primære undersøgelser omkring Roskilde Fjord var der områder, der blev afsøgt med metaldetektor, men som af forskellige årsager ikke

fulgtes op af en efterfølgende prøvegravning eller en større udgravning.

Afsøgningerne blev gennemført af meget erfarne detektorfolk, der gennem en årrække har arbejdet sammen med Roskilde Museum i forbindelse med rekognosceringer og udgravninger. Det konkrete interesseområde blev udpeget af mig, men detektorfolkene foretog selvstændigt afsøgningen, og deres erfaringer blev herved udnyttet på bedst mulige måde.

4.5.1 Bognæs-Skyttehus

Inderst i Roskilde Fjord skiller halvøen Bognæs Lejre Vig fra Kattinge Vig. På den smalle landtange mellem Herslevlandet og Bognæs er på et lavtliggende område fundet et bandolér fra romersk jernalder, og på den bagvedliggende bakke er fremkommet en klippet tysk sølvmønt, slået i Deventer mellem 1024 og 1039. Fundstedet ligger i forbindelse med en langstrakt bakkekam, der skyder sig frem fra syd, omgivet af et vådområde mod vest, der lejlighedsvis oversvømmes af fjorden, og mod øst findes Kattinge Vig.

Arealet omkring fundstedet for sølvmønten blev i flere omgange afsøgt med metaldetektor, der resulterede i fundet af endnu en mønt fra 11. årh.¹²⁷ Fraværet af andre genstande og indikatorer betød at en prøvegravning ikke blev gennemført.

Fig. 99. Herslev. Fund fra romertid (▲), yngre germanertid (●), vikingetid (■) og tidlig middelalder (◆). Åben signatur viser kendte fund forud for detektorafsøgningen. Med gråtone er angivet enge og vådområder o. 1820. Ækvifidistance 5 m.

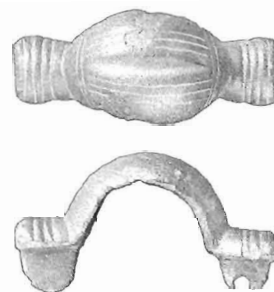

Fig. 100. Herslev. Løsfundet ligearmet fibel af bronze. Målestok 1:1. PhotoDraw Jørgen Holm.

4.5.2 Hanehoved

I det nordøstlige hjørne af Roskilde Fjord, et par kilometer vest for Frederiksværk, ligger det 17 m høje Hanehoved ved kysten i et ellers temmelig fladt område på kanten af Littorinahavets 'Brødemosesund'. Nordvest for Hanehoved er der opsamlet en tabletformet tenvægt af sandsten på en mark ud til strandengen, og i fjorden ud for har man opsamlet ankersten ombundet af vidjer fra vikingetid¹²⁸ samt netsænkesten.

Detektorafsøgningen gav ingen fund fra yngre jernalder eller tidlig middelalder, hvorfor området ikke har været genstand for yderligere undersøgelser.¹²⁹

4.5.3 Herslev

I den sydvestligste forgrening af Roskilde Fjord ligger et 6 km² stort plateau, der afgrænses af åbent vand mod nord, øst og vest og af mosedrag og åer mod syd. Områdets nordligste landsby hedder Herslev, der ligger hvor plateauet begynder at falde mod fjorden. Terrænet nærmest vandet er karakteriseret af Littorinahavets skrænter, foran hvilke der er opkastet strandvolde. Umiddelbart nord for Herslev strækker en tungeformet moræneformation sig helt frem til fjorden. Mod vest er bakkerne relativt stejle ned mod Lejre Vig, hvor Lejre å har sit udløb. Farvandet ud for Herslevområdet er dybt tæt på kysten, men ligger i øvrigt beskyttet bag Færgbrorev og Nørrerev.¹³⁰

I området var ikke tidligere gjort fund fra yngre jernalder, bortset fra et lille skattefund fra vikingetid i en mose ved plateauets sydgrænse, samt et par løsfund fra hhv. romersk jernalder og 11. årh. helt ude mod nordøst, ved tangen til Bognæs (fig. 99).

Adgangen til kysten er bekvem både fra fjorden og landet, og det blev besluttet at foretage en detektorrekognoscering langs vandet.¹³¹ Det resulterede i fundet af en ligearmet fibel (fig. 100) og en næbfibel fra yngre

germanertid tæt ved stranden, hhv. nord og nordvest for Herslev. Ved kirken fandtes lidt over 200 g sølv i plader fra tidlig middelalder, og nogle hundrede meter sydsydvest for landsbyen fremkom en dirhem, formentlig fra begyndelsen af 9. årh. Afsøgninger omkring Lejre ås munding var resultatløse.¹³²

4.5.4 Frederiksdal

På vestsiden af Hornsherred findes naturhavnen Vellerup Vig, hvis nordre bred hører til Hornsherred, mens den søndre ligger i Volborg herred. Længst inde i vigen har Vejlemølle å sit udløb.

På nordsiden af vigen ligger landsbyen Vellerup på en meget markant morænebakke, der rejser sig brat fra vigen til 37 m o.h. Kirken ligger højt, omtrent 600 m fra stranden, og ganske tæt ved findes en mindre grusformation, der i historisk tid er blevet kaldt 'Snekkeås' (Holmberg 1980), ligesom der ved vigens bred mod nordøst findes ikke mindre end to markstykker med snekkenavne.¹³³ Yderst i Vellerup Vig har der i hvert fald i slutningen af 1700-tallet eksisteret et bådeleje, der angives på datidens kort. Stedet er karakteriseret af et mindre 'forbjerg', på hvis østside er et mindre skår i kysten. Området henligger i dag som havn, skov og er ellers bebygget med sommerhuse.

På sydsiden af vigen er kysten mindre stejl, men alligevel kraftigt skrånende mod stranden. En undtagelse er en smal smeltevandsrende, der strækker sig nogle hundrede meter fra vigen mod syd. I strandkanten er opsamlet et forsøvet skjoldsm fra germansk jernalder, og på den dyrkede mark ovenfor kunne iagttages mørke, opløjede partier med en del ildskørnede sten.

En detektorafsøgning syd for vigen viste, at der var talrige jernudslag i de mørke områder, men der fremkom ikke daterende genstande eller andet fundmateriale, der kunne give oplysninger om aktiviteternes art eller alder.¹³⁴ På nordsiden blev ikke foretaget afsøgninger p.g.a. moderne bebyggelse i det topografisk interessante område.

4.5.5 Gerdrup

Omtrent 300 m øst for en lille vig på østsiden af Roskilde Fjord fandtes i 1981 en bemærkelsesværdig grav fra vikingetid (T. Christensen 1982). Der var tale om en dobbeltbegravelse, hvor en 35-40-årig mand øjensynlig er blevet slået ihjel for at følge en ca. 40-årig, spydbevæbnet kvinde i døden. Året efter undersøgte endnu en grav og en grube med to lerkar fra vikinge-

tid. Gravene lå i en strandvoldsdannelse, der mod syd støder op til vådområderne langs Maglemose å. Mod nord hæver terrænet sig jævnt, og i området blev iagttaget mørke opløjede partier, der kunne indicere et bopladsområde eller flere grave.

Gravens tilstedeværelse var sammen med de gode anløbsmuligheder ved vigen årsag til, at området blev afsøgt med metaldetektor. Afsøgningen bidrog imidlertid ikke med yderligere fund eller oplysninger om aktiviteter fra den pågældende periode.¹³⁵

4.5.6 Nøddetsbjerggård

Fra Havelse ås udløb nogle kilometer nord for Frederikssund til Frederiksværk ca. 10 km mod nord, er fjordkysten præget af stejle skrænter, der sine steder er regulære klintformationer. Farvandet er langs hele denne strækning karakteriseret af en bred, lavvandet landgrund (under 1 m's dybde), og ydermere findes talrige stenblokke, der er udvasket under kysterosionen.

Enkelte steder brydes de stejle skrænter af jævnere skråninger, der ifølge kort fra årtierne omkring år 1800 tydeligvis har været adgangsveje fra baglandet til stranden. I dag er der for det meste tæt bebygget med sommerhuse, men enkelte steder er der stadig åben mark ud til kysten.

Et af disse steder er Nøddetsbjerggård ved Ølsted Sydstrand, hvor en vej omkring år 1800 nåede ned til vandet. Området blev afsøgt med metaldetektor uden at der fremkom genstande af oldtidskarakter.¹³⁶